

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- Papp Ferenc:* Új számítógépet vettem
Lengyel Zsolt: Beszédtervezés a beszéd- és nyelvhibák tükrében
Pásztor Emil: Arany János szavainak szótározása
Szabó Zoltán: Szecesszió vagy utószecesszió?
Juhász Attila: „A csak-ot felváltó is”
Margócsy István: A magyar nyelv oktatása mint egyetemi diszciplína
Szende Aladár: A Magyartanítás új folyamáról
Sz. Bozóky Margit—Szabó József: Tájszavak a Koppány mente három községéből
Büky László: A *sarkít* igének és szócsaládjának mai használatáról

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAGYAR NYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS GÉZA, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ, A. JÁSZÓ ANNA,
KEMÉNY GÁBOR, HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest, I., Dísz tér 17. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Papp Ferenc</i> : Új számítógépet vettem	129
<i>Lengyel Zsolt</i> : Beszédtervezés a beszéd- és nyelvhibák tükrében.....	137

Íróink nyelve

<i>Pásztor Emil</i> : Arany János szavainak szótározása	140
<i>Szabó Zoltán</i> : Szecceszio vagy utószecceszio?	150
<i>Juhász Attila</i> : „A csak-ot felváltó is?”	168

Nyelv és iskola

<i>Margócsy István</i> : A magyar nyelv oktatása mint egyetemi diszciplína	185
<i>Kabán Annamária</i> : Szövegnyelvészet és nyelvtanítás.....	191
<i>Szende Aladár</i> : A Magyartanítás új folyamáról	195

Nyelvjárásaink

<i>Sz. Bozóky Margit—Szabó József</i> : Tájszavak a Koppány mente három községéből	198
--	-----

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Büky László</i> : A <i>sarkit</i> igének és szócsaládjának mai használatáról	215
---	-----

MAGYAR NYELVŐR

116. ÉVFOLYAM * 1992. ÁPRILIS—JÚNIUS * 2. SZÁM

Új számítógépet vettem

- *IBM?* (ejtve persze [ibéem?]).
- *-kompatibilis* [...i...].
- *Ühüm.*

Ez a tömör párbeszéd a N(agyapa) és 13 éves és egy hónapos lányunokája (teljes jelzetével tehát U 13; 1 ♀) között zajlott le, amikor az meglátta őt az új masina mellett. (Nyugodtak lehetünk, hogy U 13; 1 ♀ meghallotta a szókezdő kötőjelet a replikában: ő pl. egyes dolgokat idézőjelben szokott mondani, és azt illik meghallani.) Tehát egy IBM-kompatibilis AT-ről akarok szólni az alábbiakban, nyelvészközelbe hozva azt.

I. A kezdeményezést ahhoz, hogy e nem kis beruházást¹ megvalósítsam, mint annyiszor máskor is korábban, az Országgh László szerkesztette ÉrtSz., illetőleg az abból évtizedekkel ezelőtt készített VégSz., még pontosabban annak egy lyukkártyákra visszarögzített változata, melynek egy lemezes másolata odakerült hozzám, tette. Egy héttel azt követően, hogy a VégSz. kis, tenyérben bőven elférő, korongja a kezemben volt, ott állt az asztalomon e gép is. Memóriájába 1991. szeptember 19-én déli egy órára sikerült átplántálni ezt az egész anyagot: fontos dátum ez a VégSz. gépi újjászületése szempontjából. E kis írásomnak a „DT/TD = debreceni teaurusz/... Debreceniensis (> *θησαυρος* 'készlet, kincs, raktár') renatus" vagy „redivivus" címet adtam volna, ha nincsenek az alább a 4. alatt elmondandók. A gép emlékezetébe belefér vagy tizennégyszer ennyi — összesen 1000 ívnyi, ezt jelenti a 40 megabájtos memória. (Az ÉrtSz. első kötete 100 papírív: a szótár bonyolult szedése miatt ezt nehéz pontosan átszámítani *n*-ekre, de ekörüli érték. Ne feledkezzünk meg róla, hogy a VégSz. s így a DT 2 távról sem az egész ÉrtSz.-t tartalmazza, hanem csupán a szócikkek fejét és még néhány információt, melyekből például a homonima-index és a címszó *n*-ekben mért hosszúsága nem került át, de valószínűleg automatikusan rekonstruálható. Nem került át természetesen a csak a DT 1-ben meglévő SzófSz. szerinti etimológia sem, ez csak manuálisan lesz pótolható.) Valamely, eddig előttünk ismeretlen oknál fogva egyes címszavak előtt egy „*” (csillag) áll. És így tovább: mindenesetre reméljük, hogy a DT 2 eddig felfedezett s esetleg ezután felfedezendő sajátosságai nem befolyásolják lényegesen a VégSz.—ÉrtSz. kettőséről alább mondandókat; hogy a DT 2 hú képe a VégSz.—ÉrtSz. párnak. (Erről l. még alább is.) Ilyen remény nélkül természetesen hozzá sem kezdtünk volna a DT 2-n folytatott munkákhoz.

¹Több száz ekkora közleményt vagy három VégSz-et kellene publikálnom, hogy annak honoráriumából megtérüljön az alább ismertető berendezések ára.

2. Mi változott a gépeken s körülöttük azóta, hogy a hatvanas évek elején rögzítettük rajtuk az ÉrtSz.-t, s a feldolgozás eredményeiről ezt követően beszámoltunk az olvasóknak e folyóirat lapjain s egyéb formában? Pontosabban: a korabeli elektronikus gépeken. Hiszen az ÉrtSz.-t köztudott módon még lényegében század végi típusú elektromechanikus gépeken rögzítettük, az összes rendezést is ilyen gépeken végeztük.

M i n d e n. Ezt részletezem e pont alatt.

Alapvetően megváltozott a gépek memóriakapacitása; erre utaltunk egy példa erejéig. Méretei: mindez elfér mellettem egy tanulói íróasztalon. (Ennél kisebb gépek is vannak ma, többmegásak.) És a sebessége? Ahhoz, hogy a 60 000 közül kiválogassa s szépen legépelje azt a néhány tucat címszót, amely négy tőből áll (az *anyaszentegyház*-tól a *véd-* és *dacszövetség*-ig), két vagy három percre volt szüksége. Eddigi leghosszabb munkájaként kiíratam vele a mintegy 6000 szigorú értelemben vett tőszót: ez talán másfél órát vett igénybe. Az idő dandárját tehát nem maga a keresés, válogatás jelentette, hanem a kiírás, méghozzá nem csupán a nyomtató berendezésen, hanem az ehhez képest igen gyors képernyőn is.

Nos, ennyi változott konkrétan a mi szempontunkból magán a gépen, a hardveren. Mindig erről álmodtam: hogy mellettem legyen az ÉrtSz. in vivo — és in machina is, hogy ez utóbbiban néhány percen belül együtt láthassam az összes tőszót, az összes fn-mn-et, az összes négy tőből álló összetélt, ábécé és a tergo sorrendben, és így tovább. És mégvalami, ami átvezet a következő bekezdésben mondandókhöz. A nagy memória egy beépített kemény lemezen (vincseszteren — ma még talán inkább winchester-en: ugyanúgy személynévből, mint a *szendvics* vagy a *makadám*) helyezkedik el, aminek persze külön meghajtója (disk driver — itt valahogy épp a magyar elnevezés honosodott meg) van. Nálam ezen kívül még egy (jobb helyeken két: ez csak pénzkérdés) hajlékony lemez (floppy disk) is befér. Ezeknek a meghajtói szerényebb méretű (1,2 megabájtos vagy annál kisebb [360 kilobájtos]) lemezeket tudnak kezelni. E meghajtóknak a jelzete *a, b* — és a vincseszteré *c*. A továbbiakban ezeket a meghajtókat kell megtalálni, nem a rajtuk lévő lemezeket. Éppen e több lemez (több meghajtó) miatt nem lehet olyan egyszerűen hozzámenni a géphez, csak egy külön rendszer (DOS — Disk Operating System) ismeretében: DOS alatt dolgozunk. Ennek a kis vagy személyi számítógépekre (Personal Computer: PC, ejtve [píszí]) készült rendszernek külön szakirodalma van. Mit változott ezen kívül az a szoftveres, tehát programkörnyezet, amelyben dolgozunk? Megjelentek vagy a korábinál jobban elterjedtek a nagy adatbázisokat kezelő rendszerek — mint a dBASE (ejtve [dibéz]), mely alatt a továbbiakban az ÉrtSz.-anyagot kezelni fogjuk. A fenti jó időeredményeket a keresésben a modern hardveren kívül e rendszer alkalmazásának is köszönhattük. E rendszerek egy-egy utasítása egy-egy korábbi kis programot helyettesít.

Másrészt megjelentek olyan szövegszerkesztő programcsomagok, amelyek alkalmasak valamely írásmű könnyű és szép megformálására, több betűkészlet rugalmas kezelésére. Ez utóbbiban különösen jeleskedik a Chi- [olv. kí, káj v. csí] -writer: CW, melyet épp ezért választottam.

A felvilágosodás korában volt népszerű a következő hosszabb mondás: Latinul az Istennel, németül a szolgálával, franciául a szép hölgygel, minden viszonylatban — és itt az alkalmazó anyanyelve szokott volt következni. Most is így vagyunk az egyes programozó nyelvekkel, adatbázis-kezelő rend-

szerekkel: nagy adatbázisok számára a dBASE, egyszerű programok számára a BASIC, bonyolultabbaknak a PL-1, az ALGOL, a FORTRAN . . . , és így tovább. És mi lenne a minden célra egyaránt alkalmas univerzális rendszer és nyelv? Vámos Tibor alighanem ezt válaszolná: a természetes nyelvek.

Mind a DOS, mind az egyéb fenti rendszereknek pusztán a leírására, (tan)könyvekben való ismertetésére itt teszek egy bíráló megjegyzést. (Ami nem szép — *яйцо курицы учит* —, de nem tudom megtenni.) Ezen anyagok szerzőiben nem tudatosodott, hogy azok bizonyos értelemben mind nyelveknek tekinthetők; hogy ők, főleg kezdő fokon, szótárakat írnak e nyelvekhez, és kivált az, hogy egy német—magyar szótár teljesen más, mint egy magyar—német, egy angol—magyar mint egy magyar—angol. Nekik egy 'gondolat, programozói kívánság' → 'programnyelvi utasítás' szótárt kellene adniuk, ehelyett olykor (? — sokszor) egy 'programnyelvi utasítás' → 'emberi gondolat, kívánság' szótárt kapunk. Például az emberben felöltik a gondolat, hogy szeretné látni az ÉrtSz. címszavait ábécérendben, csak úgy önmagukban, vagyis kérne egy címszólístát. Ez egy egészen tipikus gondolat adatbázisok esetében: szeretnének látni a feldolgozott emberek névsorát, ha a rekordok éppen ezt tartalmazták; az egyes áruk megnevezését, ha éppen az volt . . . , és így tovább . . . . Vagyis ilyesmit szeretnénk látni kiindulásként: *MEGTEKINTENI a rekordokat, ábécésorrendben* → programparancs. Vagy: *GÉPELD KI a főnév-mellékneveket* → dBASE-nyelvi parancs, és így tovább. „Magyar indítású” szótár gyakran nincs is, csak a programozó nyelvi parancsok ábécé- vagy a bennük megbúvó matematikai-programozói gondolat szerint csoportosítva. A későbbiek során legtöbbször egy cserbai aktív nyelvtan kellene: „ha én arra akarom utasítani a gépet, hogy . . . , akkor azt kell begépelnem neki . . .”. Ehelyett egy passzív nyelvtan szabályait látjuk: „ha a képernyőn az jelenik meg, hogy . . . , akkor ez azt jelenti . . .”. Az efféle passzív grammatikára jóval ritkábban, például akkor van szükségünk, amikor a program hiba-üzenetét olvassuk. Az sem éppen ritka, hogy a szerző — épp mivel nem tudja a kétféle szótár közti különbséget, de egyáltalán azt sem, hogy ő szótárt ír . . . — felváltva ilyen meg olyan indítású szótárt tesz elénk. „User friendly” gép, instrukció, programozó nyelv — ez maszlag: 'felhasználóbarát' lesz az a gép, instrukció, tankönyv stb., ami a megfelelő szemszögből közli a tennivalókat. Ma még egy egyszerű kontrax-telefon használati utasítása sem büszkélkedhet ezzel.

3. Miután a DT 2 gépi és szoftver környezetével a fentiekben röviden megismertedtünk, nézzük meg magát ezt a DT 2-t: mi is az, amit kaptunk, s amit az elkövetkező időkben e környezetben vizsgálni szándékozunk. (Magának a DT 2-nek regényes hozzánk kerüléséről másutt kívánunk szólni, az ezzel kapcsolatos köszönetnyilvánításokat l. a 3. sz. lábjegyzetben.)

a) A DT 2 épp olyan hibás elnevezés, mint, mondjuk, az *atom*, mely eredetileg köztudott módon 'oszthatatlant, hasíthatatlant' jelent (*a* fosztóképző + *τεμνω* 'metsz, vág'). A DT 2 nevet ez az anyag akkor kapta, amikor még azt hittük, a debreceni teaurusz egy lyukkártyaverziója került vissza hozzánk. „Helyes” a VEGSZ2 (ti. VégSz. 2: file-névben nincsenek idegen betűk, és nem lehet szóköz) lenne. Mi sem könnyebb a DOS-ban, mint valamit átnevezni. Ezt azért nem tettem, mert a nyelvben egy név — név, olykor önkényesen, olykor semmitmondóan, olykor éppen a tartalmának ellentmondóan. Ezért van *filctoll* és *hegyláb* — ezért maradt a DT 2 — DT2.

b) Az anyag ui. valójában nem a DT egy lyukkártyaverziója, hanem a VégSz. egy önálló lyukkártyamásolatáról készült további automatikus másolat. Tehát nem visszakaptam, hanem megkaptam. Ilyen VégSz.-másolat elvileg több is létezhet szerte a világon: a VégSz. több ezer példányban megjelent évtizedekkel ezelőtt. Annak idején az Akadémiai Kiadónak esze ágában sem állt kikötni, hogy e könyv anyagáról pedig sehol lyukkártyamásolat nem készülhet (már miért ne készülhetne?). Habent sua fata et dictionaria a tergo. Zaliznyak orosz AT szótára előbb az MGU-n került (részint a szemem előtt) lyukkártyákra, majd annak egy másolata a helsinki egyetem orosz tanszékére (ahol magam is láttam 1986 őszén), és így tovább.

A DT 2-ben 58 328 rekord van. Vagyis még kevésbé tudjuk, hány címszó is lehet az ÉrtSz.-ben (vö. Nyr. 90 [1960.]: 181, ahol ezt a kérdést először vettem fel, már akkor sem tudva rá a választ). Az ÉrtSz. szerkesztői 58 023 „önálló szócikket” vagyis címszót tüntetnek fel a 7. kötet végén, a DT-ben — és ennek megfelelően persze a VégSz.-ban — 58 323 címszó volt. Vajon hogyan szaporodhatott meg a címszóállomány további 5-tel a DT/VégSz.-hez képest, s ki milyen kódokat talált ki hozzájuk? Egy biztos, amit most fettel is megismétlünk:

58 328

— ennyi van anyagunkban, a továbbiakban erre fogunk majd hivatkozni, ezt fogjuk majd 100-nak tekinteni stb.

c) Ez a számbeli eltérés, de egyéb józan megfontolások is arra készítettek bennünket, hogy tüzetesebben ellenőrizzük: mit is kaptunk, hogyan viszonyul a DT 2 a másolat feltehető alapjául szolgáló VégSz.-hez, illetőleg az annak alapját képező ÉrtSz.-hez. E célból először helenéztünk: hány *a*-val, *á*-val, *b*-vel, *c*-vel stb. kezdődő címszót tüntetnek fel az ÉrtSz. szerkesztői a megfelelő kötetek végébe ragasztott lapon — és hány ugyanilyen címszó van a DT 2-ben, ha már ez utóbbi forrásban összesen 305-tel több címszó kerül felsorolásra? Nos, az eredmény igen megnyugtató, s egyben igen emberi. Kezdőbetűnként néhány ezrelékes csupán az eltérés — s legtöbbször a DT 2 javára, vagyis e másolat másolatában majdnem mindig egy-kettővel több címszó van, mint amennyit OL munkatársai annak idején leszámoltak. Például: *a*, *á* kezdetű van az ÉrtSz. szerint 3074, a gépben 3075, a különbség a DT 2 „javára” 1, azaz az ÉrtSz. adta érték 0,33 ezreléke. Ugyanilyen sorrendben: *b* 3308, 3324, 16, 4,84; *c* 506, 506, 0, 0; *cs* 1288, 1294, 6, 4,66; *d* 1286, 1289, 3, 2,33 és így tovább. Az ÉrtSz. objektíven adott címszóállomány-mennyiségéhez többször is hozzányúlt ember: maguk az ÉrtSz. munkatársai, amikor manuálisan megszámlálták őket (és akik még egy-egy szót kihagyhattak a számláláskor: ez lehetne például a kezdő oka annak, hogy az ÉrtSz. értéke kisebb); a debreceni (bölcészszakániai) gépíró, amikor annak idején (1963–64) legépelté őket; a KSH Buday László utcai telepének adatrögzítői (lyukasztói és kontroll-lyukasztói); az Akadémiai Nyomda szedője, aki a DT „2/a” jelzetű rendezéséből mint kéziratból a VégSz.-t előállította; az az ismeretlen hős, aki ismeretlen időben az egész VégSz.-t lelyukasztotta (és az ő kontroll-lyukasztó párja, ha volt ilyen). Ez mind-mind hibalehetőség. (Az ember a technikai folyamatok egészében mindig bosszantó hibalehetőség: mert élő-érző, kiszámíthatatlan e m b e r. Ennek a kijelentésnek érdekes módon bizonyos nemzeti-hagyományos dimenziója is van. Egy német [esetleg: amerikai?] kultúrkörben alighanem rosszálló: „persze, mert ember” — és az Önében, kedves olvasó?) És

mindennek a végén csak néhány ezreléknyi eltérés (elvétve több: az *i-i* kezdetűek esetében néhány százalék!) — ez igen szép eredmény. Másrészt persze anyagunkban annak természeténél fogva ez is sok. Néhány ezrelék az egész anyagban — az néhányszor 58 szó: ez sok. Ámde sok vagy kevés: ezt pontosan ismernünk kell és bemélnünk. Amíg ki nem javítjuk egy szavankénti-kódonkénti összeolvasással, addig például szabályos mintavétellel meg kell becsülnünk, mekkora ezen anyag és az ÉrtSz. közötti különbség. Jegyezzük meg végül, hogy nyelvi-metanyelvi oka van annak, miért nem olvastuk egyszerűen össze az évtizedek során az ÉrtSz. címszóanyagát a DT-ével, majd az ezt követőkével. A „gépi” betűrend és a hagyományos, a mindenkori AkH. által szentesített sorrend között, mely utóbbiban készült természetesen az ÉrtSz., különbség van — ha nem is nagy, de éppen akkora, hogy az megítélésünk szerint kellemetlenné teszi a mechanikus összeolvasást. Persze, lehet, e megítélésünk helytelen (volt).

Addig is próbáltunk ún. kontrollablókat készíteni (talán velük, kivált ha jó eredményt mutatnak, kivédhető az összeolvasás felettébb kellemetlen, hosszadalmas és a fenti oknál fogva újabb hibákat magában rejtő művelete). Ezen a következőket értettük. Készítettünk tablókat (táblázatokat, összeállításokat) olyan rekordokról, amelyekről eleve tudtuk, hogy nem létezhetnek, ami tehát mégis idekerült, az hiba volt, kijavítandó. Például a DT 2-ben kerestünk olyan főneveket, amelyek többes nominativusa *ak* és *ök* között ingadozik. Az ilyen és efféle próbákat is kiállta az anyag: az eddig készített szűrőkön semmi sem maradt fenn! Az első hetek benyomása tehát az, hogy a DT 2 egy jó (a továbbiakban esetleg kiderülhet: *i g e n j ó*) változata/másolata a VégSz.-nek.

A DT 2 egyébként több ponton különbözik elődeitől. Említettük, hogy, a VégSz.-től eltérően, a DT 2 nem jelöli a homonímiát (nyilván nem volt alkalmas jelük az „emelt petit index”-re). Rejtettebb sajátsága a DT 2-nek, hogy a többoszlopos kódokat egyetlen, és úgy látszik, hexadecimális számként kezelte. A szófajt például, mely a VégSz.-ban háromoszlopos, ezért elsőre nem is tudtuk kontrolltablókba kapcsolni.

4. E legutóbbi megjegyzés is mutatta, hogy a néhány hét, amióta az új gép megvan, e sorok írásának időpontjával együtt még bőven a betanulás időszaka. Új kutatási célokat így természetesen nem tűzhettünk ki; talán az is merészség, hogy ilyen korai tanulói időben egyáltalán a géphez ültünk, s rajta e kis cikket írjuk. Amint láthatta az olvasó: inkább csak egyes korábbi eredményeinket kontrolláltuk, illetve azok ismeretében a DT 2-t. Némi minimális tapasztalatunk, keserű is, édes is, éppen abban az irányban van, hogy a géphez ültünk, s rajta cikket írunk.

Nos, a CW rendszerben, ami csak az alapját, az egyes betűkészleteket illeti, régi álmunk vált valóra. Nagy, apai örökség-íróasztalunkat nem kell többé arra használnunk, hogy két írógépet tologassunk rajta, egy oroszot meg egy magyart, sajnálva, hogy egy harmadik — mondjuk a francia speciális betűkkel s egy negyedik a görögökkel nem áll rendelkezésünkre. Évtizedekkel ezelőtt megjelent egy cikkem a következő címmel: „Дубяж sub specie σημειωτικής” (mert a jubiléusnak, akihez ezt írtam, volt korábban egy tanulmánya „Перевод sub species structuralismi” . . .) — hát ezt most tudom először simán leírni írógépem. Nem kell többé szégyenkeznünk helyesírásunk huszita félre(?) lépésének gyümölcséért, az ékezetes betűkért: megvannak azok

is mind. (Nálam a hosszú nagy *i* ugyan nehezebben hozzáférhető, mint a többi.) Spanyolországtól az Urálig itthon vagyunk ezzel a rendszerrel, időben az ógörögtől napjainkig, kivált annak T. Molnár- (Debrecen) és Hollós-féle (Budapest) kiegészítésével. (Ők a különféle szláv írásokat készítették el. Más kérdés, hogy a cseh, a lengyel stb. CW-felhasználók is rögtön elkészítették saját hazai variánsukat — mint ahogy mi a magyar variánsban dolgozunk most, eleve ezzel kaptuk a CW-t —: nyilván ehhez kell majd igazítanunk a hazai szláv változatokat, s velük egységesre tenni. Vagy nem?) Nem tudom, hogy az igen sok diakritikus jelet használó portugál ábécé megvan-e. Talán spanyol alapállást kellett volna alkalmaznom, hogy a cikk kezdeti kérdőintonációját hívebben, az elején fordított, „spanyol” kérdőjellel tudjam leírni. Vagy: hogyan állunk a török betűkészlettel? Egészen biztosan nem működik e rendszer — vagy csak némi nehézségekkel — az Urálon túl, ahol az orosz alapbetűk módosításai kellenének. A fenti példákból is látható volt, hogy a görög hehezetek-ékezetek nincsenek meg: ámde ez az én gépi tudatlanságom következménye csupán éppen úgy, mint az itteni részletekből nem látszó al-ióta hiány stb. Szóval vannak még bajok Európán belül is, de azok — itt . . . — könnyen megoldhatók. Egy kis ízelítő az ukránból: Деякі [az egyiptos i-t most speciell a standard angolból vettem] кількісні характеристики . . . Питання структурної . . . Stb. E túlságosan nagy szabadsággal kezdődnek a bajok. Aligha térnek vissza a spanyol alapálláshoz, inkább magam készítenék egy fordított kérdőjelet és betenném valahová a magyar billentyűzetbe, hasonlóan járnék el az ukrán esetében az orosz kiegészítésével. Erre a CW megadja a lehetőséget. S az eredmény? Ma e kis Magyarországon is alig találunk két teljesen egyforma CW-t — mintha csak két egyforma billentyűzetű magyar írógép nem volna . . . Még mélyebben szánt e nagy szabadság a kézirat végső megformálásakor. Büntetlenül kihúzhatok — betoldhatok. Sőt, strukturálisan átalakíthatom a leírtakat. Például: e kézirat átolvasásakor úgy találtam, igen sok benne a zárójel. Új mondatok képzésével, szórendi cserével stb. redukáltam a számukat. A kész cikknek ez bizonyára jót tett — de gondolataim fegyelmezett írásba helyezésének? (Évtizedekkel ezelőtt Telegdi Zsigmond többek között azzal a megjegyzéssel adta vissza kéziratomat: túl sok benne az idézőjel. Akkor azon könnyen segíthettem. De a zárójeleken csak e rendszerrel lehet.) — Egy hozzám igen közelálló személy, kínládásomat látva, ezt mondta: Már túl lesz javítva ez a cikk! Nem. Az ember állandóan javít egy könyv, cikk stb. kéziratán, amíg az nyomdába nem megy (olykor azon túl is, pirossal . . .). Itt csupán arról van szó, hogy még a nyomda előtti kínládások látványos — az (író)gép mellett töltött percei-órái-napjai elhúzódnak. (A nyomda s a jóisten lesznek a megmondhatóí: az ezt követő vajúdások ettől ugyan lecsökkenek?)

És még egy konzekvencia. Az ember természetesen a rugalmas, mindent eltűrő képernyőn javít, azon olvassa a kéziratot újból s újból, a megvakulásig. És amikor ki-kiprintelteti a valahányadik változatot, akkor kiderül, hogy az igazán az olvasható, a valódi kézirat. Vagy ez csak nálunk, az átmeneti generációnál van így, akik a gépelt-nyomtatott, nehézkes, de szilárd papírvilágban nőttünk fel? Gondolataink s ennek majdnem megfelelően a képernyő — mint Lemm-Tarkovszkij Solarisa —: kavarog, képlékeny, bizonytalan. Jó ideig kardoskodtam amellett, hogy a jövő szótára csak képernyőn legyen, ott minden reggel a szótár kvázi új kiadását üthetem fel, az éppen azippen jelentésekkel, a legfrissebb dokumentációval stb. Frissen nyugaton járt, nagy gépi lexikográfiai

központokat (NB: mintha nem gépi lexikográfiai központok ma már nem is lennének) felkereső kollégák „ijesztő” hírekkel tértek-térnek meg: kell továbbra a papírszótár is — meg persze a gépi, képernyőszótár is.

5. A fentiekben érzékeltetni kívántam: milyen új oldalról támad nyelvünkre ez az új „kompjúteres” eur-amerikai kor. Vajon kibírja-e? A kérdés hasonló felvetését l. Tóth Etelkánál (Nyr. 109 [1985.]: 281 kk.). Ő akkor és ott még csak az iskola-számítógépesítés kapcsán veti ezt fel — most látnunk kellett, a baj (baj?) azóta csak növekedett: a számítógépek csak még impertinensebben és közelebbről, saját dolgozószobánkból mosolyognak ránk, a programnyelvek képernyőn (hogy ne mondjam: displayn, a jugoszláviai magyarban: display-en, olv. kb. [diszpléen]) megjelenő különös, se angol, se nem tudom milyen nyelvű utasításokkal, dorgálásokkal, tanácsokkal . . .

Még a múlt rendszerben megjelent Csepelen egy szobor talapzatán a következő felirat:

Ne mosolyogj, Iljics, nem tart ez örökké:
Százötven év alatt se lettünk törökké.

Nos, nyelvünkre még inkább elmondhatunk effélet. Eleink ugyan török törzsszövetségben jöttek ide, de akkor s a következőkben nem százötven év, de évezredek alatt sem lett nyelvünk törökké, majd újlatiná, sem germáná, sem slávvá, és így tovább. És éppen most történnék vele valami végetes? Az angol szavak, mondatok, szórend áradata kétségtelen, az angol nyelv társadalmi presztízse is magas. Az angol helyesírás olvashatatlaná teszi a magyar szövegeket, kivált azért, mert a magyar hagyomány szerint — például a franciától eltérően — igyekszünk mindent a maga ejtésében kimondani. (Francia környezetben Mozart ejtve [mozár] z-vel és hangsúllyal a végén.)

6. S végül néhány elegyes megjegyzés, mely a zárójelek megszüntetése és egyéb okok miatt fennmaradt:

a) Mintha némi részletezést kívánna a betűtípusok változtatási lehetősége. Maguk a korszerű nyomtatók már beállításukkor, különféle kapcsolóállásoktól függően, több standardot ismernek: USA, Franciaország, Németország, Anglia, Dánia, Svédország (mi általában erre szoktuk állítani a nálunk használt gépeket) és így tovább. Az orosz alapú középázsiai, az obi-ugor, és így tovább írások miatt talán szükség lesz ezek után egy oroszországi standardra, e kisebb írásbeliségek erre a standardra épülnének. (Ha csak — fatális eset — egy kirgiz, osztják stb. nem olvassa e Nyr.-számot, s megsértődve nemzeti érzésében a latin betűkre tér át; akkor majd jól meg kell gondolni: a francia, a német stb. vagy éppen a svéd standardhoz csatlakozzanak-e. Ez persze vice: az USA-standardhoz fognak tartozni feltehetően.) A CW, ezen túlmenően eleve 20 különféle betűtípus valamelyikének a használatát teszi lehetővé: standard angol, dölt angol, petit angol . . .; ugyanezek a változatok magyarra, oroszra görög, az ún. gót, és így tovább (ezek már változatok nélkül). Az orosz változatok nálam az orosz írógépeken szokásos billentyű-elhelyezést kapták, egyes magyar ékezetes betűk különféle helyekre (billentyűkre) kerültek, így a hosszú *í* a kérdőjel—merev zárójel (/) helyére, az *ö* a záró kerek zárójel—„O” helyére, az *á* az idézőjel—jelentés-idézőjel (félidézőjel: ') billentyűjére stb. Ahhoz, hogy valamely betűrendszerben (font — a hosszú, nehézkes magyar elnevezés

honosodott meg), mint itt a magyarban, tartósan megmaradjunk, kétszer kell leütnünk a megfelelő „funkcióbillentyűt”, a magyar esetében nálam a shift 5-öst. Ha viszont ebből csak egyetlen karakter erejéig akarunk kiugrani, akkor e hapaxrendszer funkcióbillentyűjét csupán egyszer kell megnyomnom: az egyszeri használat (egyetlen betű leütése) után visszatér a berendezés az alapbetűkészlethez. Én a leggyakrabban ezzel az egyszeri (egy betűt tartó) kiugrási lehetőséggel akkor élek, ha valamely, a magyar rendszerben más (legtöbbször: ékezetes) betűvel lefoglalt jelet, így zárójelet, kettőspontot stb. kívánok leírni. Ilyenkor egyszer leütöm a 'standard angol' jelentésű egyes számú funkcióbillentyűt, s ezzel egyszeri leütésre felszabadítottam a megfelelő betű jelet. De hasonló módon járunk el, ha csak egyetlen görög betűre (pl. az átvitt értelemben is gyakran használt matematikai ϵ -ra) van szükségünk, és így tovább.

b) Az egyik magyar kézikönyv megjegyzi: ilyen és ilyen, a képernyőn megjelenő, tanácsok miatt, „jó, ha a felhasználó tud angolul”. Hát ez a „jó, ha . . .” understatement. Kell tudni angolul. És ahhoz mit szóljak, hogy ahol a printert (nyomtatót — itt mintha párhuzamosan használnánk a két szót, mégis az angol kifejezés némi előnyével) vettük, elnézést kértek, de csak német nyelvű ismertető könyvecskét — jó száz lap — tudtak adni hozzám. Azon kívül, hogy egy húsz egynéhány ezer forintos vásárlás mintha megérne egy magyar nyelvű könyvecskét, nem szóltam semmit, iskolás előtti koromtól szívesen olvasok németül. Ilyen a balkáni színvonalú kereskedelem — de egy kicsit ilyen az informatika is, ezt tulajdonképpen nyelvészeknek találták ki. (Nyelvészt — természetesen magyar nyelvészt vagy nyelv művelőt is — három-négy nyelv grammatikájának az ismerete nélkül nem tudok elképzelni. Egy nemrég tett megállapításomat ismétlem: túl öreg és beteg vagyok ahhoz, hogy szám-láljam: kit s mennyieket sértettem meg e kijelentéssel.)²

c) KG — ennek és a következő monogramnak a feloldását 1. a 3. sz. lábjegyzetben — még korábban transzponálta az én magyar főnév esztragozási programom az efféle gépek BASIC dialektusára: nekem ugyane nyelv egy másik dialektusában volt meg az alaprogram. Ez a program bármely, az ÉrtSz.-ban meglévő főnév bármely, Antalnál esetnek minősülő alakját, és persze ezek analógiájára a többi főnévét is, képezi: *viasz instr = viasszal, brandy dat = brandynek, fa superessivus = fán, empire sup = empire-on* (ez is benne van az ÉrtSz.-ban!), és így tovább. Így mikor PPF hozott e géphez egy BASIC értelmező diszket, azt rátette annak vincseszterére, a gép e program végrehajtására is alkalmas lett. Ennek beindításához ezek után még e bonyolult gépen is mindössze néhány lépés után megjelenik a felirat a képernyőn: Kérek egy főnevet!, majd: És a kívánt esetet! — és minden megy a fentebb jelzett módon. A kívánt esztragos alak hamarabb megjelenik, mint ahogy ezt leírom. Mindezt azonban kvázi üzleti érdekből nem részletezem, kívált a Nyr. olvasói előtt: PPF-fel közös könyvünk kézírata, melyben többek között ezt ismertetjük, szinte már elkészült.

Vagyis a berendezés ezzel elnyerte harmadik funkcióját is: i) egy hét nyelven tudó szedőgép (valójában majd' háromszor hét nyelven, ezt csak úgy írtam, mint frazeologizmust); ii) egy hatalmas adatbázist, esetünkben a

² Hadd csináljak egy kis reklámot kedves volt tanítványom, szombathelyi intézeti tanár, pillanatnyilag montanai vendégprofesszor számára: István Kecskés, English for Computer Users. — Computer Application and Service Company (Számalk), Budapest: 1990.

VégSz.-t, villámgyorsan kezelő berendezés; és iii) különféle algoritmusokat, esetünkben a Magyar Főnévragozás-t, az orosz ige parancsoló módját stb. megvalósító algoritmus realizálója. Ezek így felhasználói szempontból nézve teljesen különböző funkciók. Lehet, számítógépes programozóiból is. Ha még valami újat tud a gép — s ez nyelv(észet)i szempontból érdekes —, arról természetesen be fogok számolni az olvasónak. Több úton is eljutottam hát az ígéret földjének határára, álmaim világának szélére. A mózesi paradigmából az, hogy követnek-e, kevésbé izgat. Még mellettünk ülnek azok a szent öregek, akik első cikkeiket nagy nemzetközi folyóiratokba még valódi kéz-iratban juttatták el. Másrészt épp e sorok írásakor kaptam egy felkérést Johannesburgból: ők a kéziratot egyértelműen diszken kérik, vagylagosság nélkül. Nos, természetesen örülnék neki, ha nem maradnánk el túlságosan Dél-Afrikától. De hogy valóban eljutok-e az Ígéret földjére, tehetek-e rajta vagy egy-két lépést? Ez izgat most igazán.

d) A kezdő sorokban az unoka lány-volta azért érdemelt említést, mert a nők kevésbé szoktak érdeklődni a (számító)gépek iránt, jöllehet számos számítógép melletti munkakör jellegzetesen női foglalkozássá vált. Igaz, ez a lány-U — внучка, Ындѣлн — még feltette a kérdést: És mibe került?, amit a fiú-U — внук, Ындѣл — esetleg nem tett volna föl, de mindenképp ott maradt volna, legalább nézni, hogyan gépel a gépen a N, a leány-U viszont azonnal kiment a konyhába. De ha már a kisleányok is mindenféle íbémet pötyögnek körülöttünk . . . Ez egyrészt természetes: ők a mi fajunk zöld kis hajtásai, minden újat magukba szívznak. Másrészt azért illik nekünk is valamit elsajátítanunk ebből.

Ezért írtam e sorokat. A leányunokától a francia hangsúlyig egy új számítógép kapcsán (ürügyén?). Kimaradt valami?³

Papp Ferenc

Beszédtervezés a beszéd- és nyelvhibák tükrében

1. Mivel a beszéd, a beszélés egyik legfontosabb alkotó része az ember általánosabb kommunikatív magatartásának, ezért a beszédhibák az általánosabb kommunikatív magatartást előnytelenül befolyásolják. Ezeknek a hibáknak nagy szakirodalma van.

1.1. Csak azokról a beszédhibákról szólok, melyeket (1) bármely magyar ember elkövethet, (2) nem kötődnek műveltségi szinthez, (3) nem a „szokásos” grammatikai (esetleg prozódiai) kérdéseket tükrözik (pl. suksükölést), (4) szociálisan nem kitüntetett helyzetben születnek. Tehát csupa olyan hibáról, melyet bármelyikünk, bárhol, bármikor elkövethet.

Ezek a hibák — mint látni fogjuk — a beszéd folyamat dinamikusság jellegeről és lefolyásáról, valamint a szintaktikai, szemantikai, mikro- és makrotervezési folyamatokról szolgáltatnak értékes tudnivalókat.

³ A DT 2 elkészítése, megtalálása, beállítása kapcsán köszönetet kell mondanom (időrendben) a következő személyeknek: Könyves-Tóth Kálmán, Kornai András, Prószéky Gábor, Kiss Gábor, P. Papp Ferenc. E cikk kéziratát olvasta, arra értékes megjegyzéseket tett közülük KG, PPF, továbbá Botos Imre, T. Molnár István és Tóth Etelka. Köszönöm.

2. Az effajta beszédhibák szisztematikus vizsgálata a magyar szakirodalomban majdnem ismeretlen, ez diktálja ennek a cikknek a célját: e fontos kutatási területre felhívni a figyelmet.

Az természetesen képtelenség, hogy a beszédtevékenység produktív oldalának valamennyi összetevője szóba kerüljön, ez monográfiát kíván, de e monográfia csak egy céltudatosan összegyűjtött és rendezett „nemzeti korpusz” alapján írható meg.

2.1. *X városban bombant romba* (helyesen: *robbant bomba*) a beszédproduktívban az utolsó fázisok egyikében, az artikulációs kivitelezés során van az elkövetett hiba. Az artikulációs kivitelezés szekvenciákban, tehát egyszerre „egy szónál nagyobb” egységekben történik, és ezek között — a figyelem lankadása, más jellegű tervezési műveletek végzése stb. miatt — játszódhatnak le cserék. Valószínű, hogy az azonos fonetikai környezet (*bomba robbant*) kedvez az effajta hibáknak.

A fonetikai hibákhoz tartozik a következő is: . . . *a tanyá* (majd javítja a beszélő önmagát:) *a tanácsok anyagi helyzetét*. Az artikulációs kivitelezés fentebb említett szekvenciális jellege, a fonetikai környezet hasonlósága itt is ható tényező. További példák deríthetnének fényt arra, hogy a „szekvenciális jelleg” milyen szintaktikai terminusokban írható le, valamint arra, hogy a fonetikai környezet hasonlóságának mik a pontos fonetikai/fonológiai ismérvei, milyen mennyiségű szegmentális sorozatot foglalhat magába stb.

A fonetikai, de nem a szegmentális, hanem a szupraszegmentális szint hibája a következő: . . . *szeptemberó* (majd javítja magát: *szeptember óta*). A tévesztés a névutó (*óta*) már-már ragként való kezelése a hangsúly (szünet)-viszonyokat tekintve.

2.2. *A köszöntelni akarom* (helyesen: *köszönteni akarom* vagy *üdvözölni akarom*) kontamináció eredménye. A beszédproduktívban a lexikai kitöltési szakaszból származó hiba. A mikroszintaktikai szinten nagyjából már mondatyszerű nyelvi képződmény lexikai kitöltése a lexémák rivalizálásában (is) zajlik. Ismert ez a részfolyamat (a lexémarivalizáció) abból a közismert lingvisztikai megállapításból, mely szerint a beszélés ténye (folyamata) a beszélőt állandó választási helyzet elé állítja.

Hasonló hiba: *várta a találkozóst* (*találkozást*, ill. *találkozót*), *erre kérnék refleksiót* (*reflexiót*, illetve *reakció*), bár az utóbbi esetben az idegenszerűség is nehezítő körülmény.

2.3. *Én is megfordult a fejemben* (én is *gondoltam rá* valamint a *nekem is megfordult a fejemben*) az előző típussal tart rokonságot, de ebben az esetben a mikroszintaktikai kivitelezés közben csúszik be a hiba. A mikroszintaktikai kivitelezés közben is felléphet a különböző szerkezetek „versengése” (ugyanazt a gondolatot mondhatom így is meg úgy is). Ezt a versengést természetesen nem „szabadverseny” formájában kell elgondolnunk, hiszen a szituáció sajátosságai, a személyek közötti viszonyok mind-mind egyfajta korlátozást jelentenek. A szóban forgó hiba (szintaktikai kontamináció) az alany hangsúlyos (*én is gondoltam rá*) és kevésbé hangsúlyos (*nekem is megfordult a fejemben*) kifejezési formájának megválasztási dilemmájából fakad.

Az *elérhető hozzá* (majd a beszélő javítja magát: *elérhetők neki*) a szintagmatikus kontaminációra példa (*közel van hozzá X elérhető neki*). Az más kérdés, hogy még jobb lett volna az *elérhető számára*. A kontamináción túl itt azért másról is szó van. Pozicionális szinten a két kifejezés (*elér valaki valamit*, *közel van valami valamihez*) szinonim, miközben a jelentéskülönbség is

jól meghatározható. A hiba részben e jelentéskülönbség eliminálásából, részben az egyik argumentum (*valamit/valamire*) transzformálási hibájából fakad.

2.4. *Kérem a felső vezetést leír* (majd javítja magát), *hogy írja le* hiba többféleképpen „írható le”. Számomra a legelfogadhatóbb az, hogy a hiba propozicionális tagolás felszíni szerkezetben való primér (transzformáció nélküli) tükröztetéséből, illetve a propozicionális tagolás bizonyos „átfedéseiből” fakad. Nem túl feszes propozicionális felírásban a *kérem a felsővezetést valamire* (= *leírásra*) szerkezet predikátuma a *kérem*, amelynek három argumentuma van (valaki, valakit, valamire). Az *írja le* predikátumnak két argumentuma van (valaki, valamit), miközben a második predikátum (*írja*) az előző propozíció egyik argumentuma (*valamire*), valamint a második propozíció egyik argumentuma (*valaki*) az első propozíció más szerepkörű argumentumával azonos (*valakit*). Túl azon, hogy az egyik propozíció bizonyos tagjai — megfelelő transzformációk segítségével — visszaköszönnek a másik propozícióban, felmerül a határ (elhatárolódás) kérdése is (a *hogy* szó szerepeltetése), mely első „nekifutásra” nem sikerült.

2.5. *egyszerűsít . . .* (majd önmagát javítva) *egyszerűsítsük a kérdést* (felszólító mód!) hiba a beszédműveletek sorrendiségéről vall. Tehát egy mikroszintaktikai tervezési művelet (*valaki egyszerűsít valamit*) után következnek a lexikai behelyettesítési műveletek, majd a morfofonológiai transzformációs szabályok (műveletek): tehát a (t) és (j) fonémák hangalaki realizációja ebben az esetben egy hosszú [čs] hang. Ugyanez az oka a következő hibának: *de a eddig küldött* (helyesen: *de az eddig küldött*), azaz a szintaktikai szerkezet (névelő + jelző + . . .) kiválasztása, majd lexikai kitöltése után kellene elvégezni még egy fonológiai műveletet, ennek eredményeképpen jelenne meg az *az* névelő.

3. A nyelvi és beszédben elkövetett hibák legteljesebb vizsgálatát az angolszász szakirodalom végezte el természetesen angol beszédanyagon. E körből egyik legjobb publikáció az A. Cutler szerkesztésében megjelent kötet: *Slips of the Tongue and the Language Production*, Mouton, 1982. A korábbi munkákra I. V. A. Fromkin: *Speech Errors as Linguistic Evidence*, Mouton, 1973.

Nyelvi és beszédhibákat nemcsak a beszéd létrehozásakor (produkciókor) ejtethünk, hanem félrehallhatunk, félreolvashatunk, elírhatunk valamit. (Erre I. V. A. Fromkin: *Errors in Linguistic Performance: Slips of the Tongue, Ear, Pen and Hand*, New York, Academic Press, 1980.)

Jó lenne mindkét hibatípus rendszeres gyűjtését megszervezni, hogy egy eredményül kapott magyar korpusz alapján egyfelől a magyar nyelvű (agglutináló) beszédtevékenység egészét és részleteit világosabban lássuk, másfelől az agglutinatív beszédanyag milyen univerzális, tipológiailag is értékelhető sajátosságokkal tudja gazdagítani a beszédtevékenység általános elméletét.

Lengyel Zsolt

Arany János szavainak szótározása (Problémák a Toldi-szótár munkálatai közben)

Arany János születése 175. évfordulójának emlékező esztendeje lévén, talán hasznos lehet számot adnom a Toldi szótározásával kapcsolatos gondjaimról és tapasztalataimról, miután a kész könyv (Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete. Bp., 1986.) már néhány éve használóinak a kezében van.

1. Az írói szótárak, mivel egyének szóhasználatának a monográfiái, több sajátosságukban eltérnek a mindnyájunk nyelvének szókincsével foglalkozó, általános szótáraktól. A magyar nyelv értelmező szótárában (a hétkötetesben) vagy a Magyar értelmező kéziszótárban például lehetetlen volt feltüntetni, hogy melyik szót milyen gyakran vagy milyen ritkán használjuk, és még csak azt sem mondhatjuk, hogy ezekben a szótárainkban együtt volna nyelvünknek minden fontos szava, hiszen még a legnagyobb terjedelmű általános szótár szerkesztői is csupán bőválogatást nyújthatnak a magyar nyelv végtelenül gazdag szókincséből.

Ezzel szemben a korszerű írói szótárak anyaga teljes, mert egy pontosan meghatározott szövegnek vagy szövegegyüttesnek minden szavát feldolgozzák, válogatás nélkül. Ez a mindent szótározás persze nem igénytelenséget jelent, hanem a teljességben rejlő értékek biztos feltárására irányuló igényesség érvényesül benne. A teljességi elvből következik, hogy az írói szótárak minden címszónál meg tudják jelölni a gyakorisági számot is, vagyis azt, hogy a kérdéses szó az adott korpuszban hányszor fordul elő. Az író és műve(i) szempontjából ez igen lényeges információ lehet.

2. Nyelvtanaink és szótáraink némely szónak a szófaji minősítésében eltérnek egymástól. Leíró nyelvtanaink nem veszik föl a *mondat* szó kategóriáját, de a *módosítószó*-ét igen, a szótárak viszont használják a *mondat* szó minősítést, de *módosítószó*-kat nem ismernek. A *nem tudom, nem szép* típusú szókapcsolatok tagadó szava a szótárak szerint *határozószó*, a *hajrá* és a *no pedig* *mondatszó*. A Toldi-szótár szófaji minősítései általában a szótári szokáshoz (hagyományhoz) igazodnak. A szótárak szófaji kategóriái szerint van a Toldi-szótárban *személyragos határozószó* (*alatta, tőle* stb.), sőt *személyragos főnév* is (*élte, eltűntte, fia, java, mivolta, szíve-lelke* stb.); ezekben a személyrag nem csupán alkalmi, hanem lényeges és elmaradhatatlan elem, nem úgy, mint például az *asztala, széke*-féle szóalakokban.

A szótárnak néhány szófaji minősítése — tudom — vitatható, akadnak ugyanis többféleképpen megítélhető szavak, de a szótárkészítőnek valahogy ilyenkor is döntenie kell. (Arany János nyelvhasználata a Toldiban annyira

változatos, hogy szavait nem lehet könnyűszerrel beilleszteni a nyelvtan és a szótárak megszokott kategóriáiba!)

„Egy zokszót *sem* ejt ki Toldi Györgyre [Miklós] szája” (2 : 8) — a *sem* itt *kötőszó* vagy *határozószó*? Szerintem az utóbbi. „Toldi Miklósnak sincs *ám* galambepéje” (2: 14) — itt viszont az 'azonban' jelentésű *ám* inkább *kötőszó*, mint *határozószó*. A „*sajgó* fájdalommal” (4: 1) és a „*sült* hús” szókapcsolat jelzői tagja még *melléknévi igenév* vagy már *melléknév*? Én *melléknévn*ek minősítettem őket. Ellenben a „*zúgó* szélvész” (9: 7) első szavát *melléknévi igenévn*ek. Hát az *is* szócska *határozószó*-e vagy *kötőszó* a következő mondatokban: „[Toldi] Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette: Ott *is* azt susogta a nád minden szála: Széles e világom nincsen árva nála” (4: 3); „Nagy erőt érezek mind a két karomban, Nem vesztegetem azt szerűn és malomban; Édes apámnak *is* hallám vitézségét” (6: 15). Az első idézetben az *is* szerintem *határozószó*, a másodikban *kötőszó*.

3. A különféle *igeneveket* az igéjükhöz képest külön-külön szavaknak tekintem, mint alcímzóiban a Petőfi-szótár is. A Petőfi-szótár a *-hat*, *-het* képzős igéket alapszavak címszavának toldalékos alakjai között tartja számon, én azonban — gyakorlati megfontolásból — minden, igéből bármilyen képzővel alkotott *szót* új, külön szónak tekintek, mivel így jobban lehet dokumentálni Arany szóhasználatának a változatosságát. (A Toldi-szótárban az igéknek és említett származékaiknak a szócikkei mindig utalnak egymásra!)

Az természetes, hogy általános értelmező szótáraink — helykímélés céljából — nem veszik fel külön címszóként az *igeneveket* és a *hatóigéket*, hiszen ezeket alapigéjükből a közismert képzőkkel minden szótárhasználó könnyen meg tudja alkotni. Abból, hogy nincsenek benne a szótárakban, senki sem következtetheti, hogy nem léteznek ezek a képzett szavak. Az írói szótárnak — véleményem szerint — nem kell, sőt nem is szabad hallgatnia az ilyen igei származékok önálló létezéséről és írói felhasználásukról. Úgy gondolom, hogy például a *terem* igéhez képest a *teremni*, a *teremve* vagy a *teremhet* ugyanúgy lehet önálló szó, mint a *-t* műveltető képzős *teremt*. Legalábbis az egyéni nyelvhasználatot feltáró *írói szótárban*. (A *lesz* mellett a *lehet* ige az általános értelmező szótárakban is külön címszó!)

Vitatható, hogy ugyanazon igének a *-va*, *-ve*, illetőleg a *-ván*, *-vén* képzős határozói igeneve egy vagy két címszóként kerüljön-e be a szótárba. A Petőfi-szótárban az *adva* és az *adván* két külön alcímzó, s a Toldi-szótárban is — ahol alcímzók nincsenek — külön-külön szócikkbe került a *hallva* és a *hallván*, valamint a *sírva* és a *sírván* igenév.

Néha igen nehéz megvonni a határt abban, hogy a hasonló alakú szavakat, ha jelentésük lényegében véve azonos, mikor tekintsük egymáshoz képest külön szónak, és mikor csupán alakváltozatoknak. A Toldi-szótár körülbelül úgy húzza meg itt a határt, mint a Petőfi-szótár. Vagyis változatoknak tekinti például a következőket: *a~az* (névelő), *avval~azzal*, *bemegy~bémegy*, *csepp~csöpp*, *engem~engemet*, *érette~érte*, *fehér~fejér*, *felvesz~fölvész*, *férfi~férjfi*, *hiába~hiában*, *ismer~ösmer*, *jő~jön*, *kinn~kűnn*, *mindég~mindig*, *nincs~nincsen*, *sötétellik~sötéllik*, *talán~tán*, *tétováz~tétovázik*, *vesz~veszen~vészen*, *zsombék~zsombok* stb. Ellenben külön szavakként szerepelnek a Toldi-szótárban a következők: *aki~ki* (vonatkozó névmás), *arc~orca*, *aztán~azután*, *ellenkedik~ellenkezik*, *és~s*, *est~este* (de az *estve* csak változata az utóbbinak), *gyerek~gyermek*, *hús~húvös*, *ily~ilyen*, *innen~innen*, *két~kettő*, *között~*

közötte (de a közte csak változata az utóbbinak), *más~másik, miá~miatt~miatta, ott~ottan, pedig~pediglen, se~sem, valahogy~valahogyan* stb. Erről a két szócsopotról a szótár előmunkálatai során külön listát készítettem magamnak a jobb áttekintés végett.

A *van* ige szócsaládját — az általános szótáraktól eltérőleg — nem egy, hanem négy szócikkben dolgozza fel a Toldi-szótár: *vala, van, volna, volt*. Arany János e szavakat olyan nagy változatossággal használja, hogy külön szócikkekben jobban lehet dokumentálni ezt a nagy nyelvi gazdagságot. Egyébként a *van* igétől a *vala*, a *volna* és a *volt* a h a n g a l a k j á b a n is eléggé elkülönül. Érdekes, hogy a *van* igének magának is 21 jelentését, illetőleg felhasználási módját lehetett elkülöníteni és bemutatni a szótárban.

A többalakú, illetőleg rokon hangzású *igekötők* (*által~át~átal, be~bé, bele~belé, fel~föl, neki~néki, rá~rá, széjjel~szét*) kevesebb fejtörést okoztak a szótár készítése közben, mert ezek az *igéjűkkel együtt* alkotnak címszót: *általszorít, átkel, átalud* stb.

4. Gondot okozott ellenben a *szóalakváltozók* feltüntetése. Ezeknek tulajdonképpen két fajtája van a Toldiban: egyikbe a *kiejtés szerinti* változatok (*avagy~avvagy, felett~fölött, mért~miért, vele~véle* stb.) tartoznak, a másikba pedig a szűkebb értelemben vett *helyesírási* változatok (*be~beh* indulatszó, *soh' se~sohse, szembeszáll~szembe száll* stb.). A két típust nem mindig lehet elkülöníteni egymástól, de nem is volna sok értelme az elkülönítésüknek, ezért a címszó után [szögletes zárójelben] együtt közöltem az ilyen változatokat. Harmadik típusnak azt számíthatjuk, amikor csak a mai kiejtéstől és helyesírástól tér el a szó alakja, de a Toldin belül nincs két változata a szónak (*bír, ohajt, szénás szekér* stb.). Ilyenkor a mai nyelvtudatban élő alak a címszó (*bír, ohajt, szénásszekér*), de utána szögletes zárójelben az Arany János helyesírása szerinti alakot is feltüntettem.

Több alakváltozat esetén mindig megjelölöm, hogy melyik hányszor fordul elő, mert ez is érdekes és tanulságos lehet egy szótárban. Például a *fehér* szó a Toldiban csak 1-szer *fehér*, 4-szer viszont *fejér* alakú. A mai nyelvtudat szerinti *fehér* alakot tettem meg önálló címszónak (ennél tárgyalom az összesen 5 előfordulást), a *fejér* csak utaló címszó lett. A *fehér* szócikkében elkülöníttem a melléknévi és a főnévi használatot, s az előbbinél jelzem, hogy Arany mindig más-más szó minőségjelzőjeként használja. Amikor ez a melléknév az alapjelentésében szerepel (a szótárban 'ua' jelzéssel!), akkor mindig *fejér* az alakja: *fejér fog, fejér kendő, fejér toll*. A *fehér* alak csak a 'világos bélű (kenyér)' jelentésben fordul elő: „Itt a tarsolyom, fogd, és egyél szépen: ne! Sült hús, *fehér* cipó, kulacs bor van benne” (4: 9). Más szó a szintén *h-s* *fehércseléd*, amelyre kerek zárójelben, *vö.* jelzéssel utal a *fehér* szócikke! Arany János főnévként is a *j-s* alakot használja az ismert szólásban: „György . . a foga *fejérit* mindjárt kimutatta” (8: 9). Sőt a *fejérlík* ige meg a *fejérnép* főnév is csak *j*-vel fordul elő művében. Ezeket a megfelelő utaló címszó (*fehérlík, fehérnép*) segítségével is meg lehet találni a szótárban. Itt kell megjegyezni, hogy amikor rövidítés céljából valamit kihagyok az idézetekben a költő szövegéből, azt mindig két ponttal (. .) jelölöm, ugyanúgy, mint a Petőfi-szótár.

Külön utaló címszót nem vettem föl, ha a kérdéses alakváltozat a betűrend szerint közvetlenül szomszédos lenne azzal az alakváltozattal, amelynek önálló szócikkében ez úgyis megtalálható (pl. *zsombék~zsombok*). Sajnos, a Toldinak 1952-ben megjelent kritikai kiadásában Arany János *csolnak* szavát

mind a 9 előfordulási helyén *csónak*-ra változtatta a szöveget sajtó alá rendező Voinovich Géza; szótáram ennél a szónál is a költőhöz maradt hűséges, aki mind a kilenc előfordulásakor *l*-lel írta: *csolnak*. Ezért nincs a Toldi-szótárban *csónak*, hanem csak *csolnak* címszó. (Milyen kár, hogy a Rákosi-korszak óta még ma sincs a Toldinak megbízható kritikai szövegkiadása!)

Néhány szócikk címsorában a csupán többeli alakváltozatokat is feltüntettem, például a *száj* főnévnl így: „*száj*- 9, *szá*- 2” (hogy így hívjam fel a figyelmet a szócikk idézeteiben levő két régies, *j* nélküli szóalakra: „Átok és hazudság minden ige *szádban!*”; „Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a *számat!*”). Az *út* szócikkében azért jelölöm a két tóváltozatot és előfordulásaik számát („*út* 12, *ut*- 1”), mert Arany nyelvhasználata itt eltér mai köznyelvünkétől, s ez alább a szócikk idézeteiben is látható: „[A forgószél] az *utat* nyalja sebesen haladva” (1: 4); „. . . *útad* megmutatom” (11: 19); „[György] ravasz szándékát, melynek *úta* görbe, Eltakarja törvény és igazság örve” (3: 9). A *jön* ige szócikkében is érdekes a háromféle szótó használata és szám szerinti megszólása: „*jön* 3, *jő* 5, *jő*- 5”. Kötőjelet akkor tettem, ha a tő csak toldalékkal fordul elő. A *jő* alakra ilyen példákat találunk az idézetekben: „*Jő* az anyafarkas szörnyű ordítással” (5: 4); „mintha lopni *jőne* [Miklós], lábujjhegyen, Édes anyja záros ajtajához megyen” (6: 2); „ha nappal *jőnék* . . . megölnének” (6: 9); stb. A *jő*- igető példái: „*Á* kutyák . . . Csúnya üvöltéssel az ajtóig *jöttek*” (6: 19); „bajtárs! mért nem *jössz* csatára?” (1: 13); stb.

5. Arra törekedtem, hogy a Toldi-szótár a lehető legteljesebben ábrázolja az összesen 2874 önálló címszó között feltalálható *k a p c s o l a t o k a t*. (A szótárban közölt 2873-as adatszám 2874-re javítandó! P. E.) A címszavak mellett — a szócikkfejen — *vö.* jelzéssel igyekeztem utalni 1. a szó Toldi-beli rokon értelmű szavaira (szinonimáira), 2. a szóval feltűnőbb etimológiai kapcsolatban levő más címszavakra és 3. a címszavaknak néhány más összefüggésére.

Az igei címszónak a mű szövegében található „rokonságát” általában csak az alapszónál (pl. *ad*) tüntetem föl; az igenevénél (pl. *adni*), a *-hat*, *-het* képzős címszónál (pl. *adhat*) és az igeikötős összetételeknél (pl. *elad*, *odaad*) csak utalok a szócsalád alapalakjának címszavára, ahol mindezek együtt vannak felsorolva. Az ilyen származék és összetételi címszavak (*adni*, *adhat*, *elad*, *odaad*) egymásra közvetlenül nem utalnak, csak az alapszavuk közvetítésével.

A szócikkfejek *vö.* jelű utalásai különféle szóláncok révén is feltárhatják a szóanyagban levő összefüggéseket. Kiindulunk például az *elvehet* ige szócikkéből. Itt utalást találunk az *elvesz*¹ címszóra, az *elvesz*¹-nél pedig ezekre: *elvehet*, *elvelt* (melléknévi igenév), *vesz*. Ha most az itteni *vesz* címszót lapozzuk fel a szótárban, ott a következőkre van utalás: *bevesz*, *elövesz*, *elvesz*¹, *észrevesz*, *felvesz*, *levesz*, *venni*, *vévén*. Ezek a szavak ugyanis mind szerepet kaptak a Toldi szövegében s így a Toldi-szótárban is.

De nézzünk bele másféle szócikk utalásaiba is! A *moraj* főnév szócikkfejében ezt a zárójeles felsorolást találjuk: „(vö. *kopogás*, *morog*, *zaj*, *zörej*)”. Itt egy kicsit furcsa, hogy ige (*morog*) is került a főnevek közé, de említettem, hogy nemcsak a szinonimákra akartam utalni a szócikkben, hanem a címszónak másféle rokoni kapcsolataira is, így például itt arra, hogy a Toldi-beli *moraj* főnév és *morog* ige között etimológiai rokonság áll fenn: mindkettő ugyanabból a tőből eredő hangutánzó szó. Az is furcsa lett volna, ha az utaló felsorolásban a *morog* igét elkülöníttem a három főnévi címszótól (*kopogás*, *zaj*, *zörej*),

mert az ilyenféle kategorizálásnál fontosabb, hogy a *vö.* jelzés után a szócikknek minden, más címszóra való utalása *á b é c é r e n d b e n* történjék, hiszen a szótár használójának sokszor csak egyetlen szóra van szüksége az ottani „kínálat”-ból. Tehát az utolsó felsorolások szavai egymás között nem okvetlenül alkotnak valamilyen logikus „rendszer”; úgy kell őket tekinteni, hogy csupán a címszóval vannak *e g y e n k é n t* valamilyen figyelemre méltó rokonságban vagy kapcsolatban.

Így érthető meg, hogy például a *miféle* kérdő névmás szócikkfejének utaló felsorolásában is találkozunk egy látszólag nem oda való szóval: „(vö. *efféle, hányféle, kétféle, milyen, mindenféle, sokféle*)”. Az itteni *milyen* szó nincs alak- vagy jelentésbeli kapcsolatban a felsorolás *-féle* utótagú szavaival, de a szócikk címszavával, a *miféle* névmással a Toldinak *milyen* névmása igenis rokon: szinonimái egymásnak.

Hasonlóképp az *adomány* főnév szócikkfejében is különös ez az utalás: „(vö. *ilyenképpen*)”, de itt nem szinonimáról van szó, hanem arról, hogy a címszó Toldi-beli ragos felhasználása (*adomány-képen*) és az *ilyenképpen* címszó között érdemes fölfigyelni az alaktani rokonságra. Toldi György így beszél a királynak Miklós örökségéről: „Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja, Királyi *adomány-képen* annak adja” (8: 11). Vagy nézzük meg a *mindenünnen* szócikkében levő utalásokat: „(vö. *innen, mindenütt*)”. Az utalásnak mind a két szava más-más arculatú határozószó, de a *c í m s z ó v a l* mind a ketten alak- tani rokonságban vannak: a *mindenünnen* meg az *innen* szó egyaránt a honnan? kérdésre felel, a végződésük (ma már nehezen felismerhető határozóragjuk) is azonos; a *mindenünnen* meg a *mindenütt* határozószó pedig közös szótóból ered.

A Toldi szavainak nehezebben érzékelhető kapcsolataira — pl. a *nyelv* főnévnek a *nyel* igével való etimológiai összefüggésére — természetesen nem utalok a szócikkekben.

A szócikkfejek *vö.* jelű utalásainak olyan szerepük is van, hogy a szótár használói számára áthidalják az Arany János-i helyesírás és a mai helyesírás közötti különbséget. Arany például nem egy, hanem két szóba írta a Toldiban: *bársony ruha*. Így találjuk ezt elbeszélő költeményének az ő utolsó javításaival megjelent 1883. évi kiadásában is: „Fölvevé a hajnal piros köpenyegét . . De nem volt oly kényes a *bársony ruhába*’, Hogy be ne pillantson a szegény csárdába” (11: 1). A Toldi-szótár az ilyen szókapcsolatokat a mai helyesírás szerint — tehát egybeírva — veszi föl *c í m s z ó n a k*: *bársonyruha*, de a szócikkfejen az eredeti írásformát is közli — „[bársony ruha]” —, s az Arany János-i szemléltető idézetben is megtartja a különírást. Az eredeti különírás miatt sokan esetleg külön szóként keresik a szókapcsolat *ruha* tagját, ezért a *ruha* főnév szócikkében (amely a *ruha* szónak hat más előfordulását tárgyalja, de ezt nem) utalás található a *bársonyruha* szócikkére, hogy ennek a szónak a Toldiban való felhasználását is bárki megtalálhassa. A *bársonyruhá*-nál is van utalás a *ruha* szócikkére.

Külön *u t a l ó s z ó c i k k e t* (*ld.* jelzéssel) csak olyankor alkalmazok, ha egy szóalaknak nincsen önálló szócikke. Például Arany nem a *gyenge*, hanem a *gyönge* alakváltozatot használja művében, és ha valaki mégis a *gyenge* melléknevet keresi a szótárban, fontos, hogy ennek a betűrendi helyén ilyen útbaigazítást kapjon: „*gyenge* *ld. gyönge*”. Ha pedig két változatban fordul elő a Toldiban ugyanaz a szó, amelyet persze csak az egyik helyen lehet tárgyalni, akkor a másik helyen utaló címszó segíti a keresőt, például így: „*ösmer* *ld. ismer*”.

A *vö.* jelű utalások segítségével a szótár betekintést tud nyújtani a Toldi szinonimavilágába. Például a *megy* ige szócikke huszonhárom vele rokon szócikkre, illetőleg címszóra hívja fel ábécérendben a figyelmet: *ballag, bemegy, elmegy, felmegy, fut, haladva, hazamegy, indul, jár, jön-megy, kimegy, lemegy, mehet, mendegél, menni, mente* (személyragos főnév), *odamegy, rohan, siet, szalad, vágtat, visszamegy, zúdul*. Vagy például a *mindjárt* határozószónak ilyen Toldi-beli szinonimáira utal a szótár: *azonnal, hirtelen, íziben, legott, mielőbb, nemsokára, nyomban, rögtön, tüstént*. Persze, jól tudom, hogy mind a szinonimák rendszerének, mind a másféle kapcsolatokra való utalásoknak a jelzése korántsem teljes. Ennek a kidolgozása a szóanyag sokféle ágazó gazdagsága miatt, valamint az összefüggéseknek egyrészt a kölcsönössége, másrészt a bonyolultsága miatt számos nehézségbe ütközött. Arany egy helyütt ezt írja a Toldiban: „Majd az édes álom pillangó képében *Elvetődött* arra tarka köntösében” (4: 4); nem könnyű eldönteni, hogy például az itteni *elvetődik* igénél legyen-e utalás a Toldi-beli *érkezik, jut, megy* stb. igére, ezeknél pedig az *elvetődik* címszóra. Az utalásokban inkább óvatos voltam.

Elmaradtak azonban a véletlen folytán olyan utalások is, amelyek hasznosak lehettek volna. Például a *bársonyruha* címszava mellett nemcsak a *ruha* szóra kellene utalni, hanem a *bársony*-ra is, mert ennek is van külön címszava a szótárban. Nem összetételi előtagként, hanem önállóan szerepel a *bársony* a Toldi következő mondatában: „Drága karos rengők . . *Bársonnyal* bevonva, arannyal áttörve, Álltak a sátorban” (11: 8). Érdemes lett volna beiktatni továbbá egy ilyen utaló szócikket: „*lobog* ld. *fellobog*”, mert a „Toldi Miklós képe ugy *lobog fel* nékem” verssor *fellobog* igéje helyett (E: 1, vagyis az előhang első versszakában) sokan esetleg a *lobog* igét keresik a szótárban.

Gondot okozhat a keresésben esetleg az is, hogy Arany János a Toldinak még maga gazdálkodta kiadásában két szóba írta az *a ki, a hol* típusú vonatkozó névmásokat és vonatkozó határozószókat. A rövidebb — *ki, hol* típusú — vonatkozó névmások és határozószók szócikkeiben van is utalás arra, hogy a teljesebb alakok az *aki, ahol* stb. címszónál található meg, de az ilyenek különírt előtagjával is jó lett volna beiktatni egy ilyen utaló szócikket: „*a³* von névm-i és hatsz-i előtag ld. *aki, amely, ami; ahogy, ahol, ameddig, amidőn, amiért, amikor, amint, amióta, avégett*”.

A szócikkfejekben *vö.* jellel a szomszédos önálló címszók is utalhatnak egymásra (pl. *ajtó* és *ajtócska*).

6. A szócikkek értelmezőszemléltető részének kidolgozásában a Toldi-szótár csak részben követhette más szótáraknak a rendszerét, mert egyben-másban jónak látszott sajátos megoldásokat is keresnem. Legtöbb szótárunk a példamondatok egészet dőlt betűsen közli, a Petőfi-szótár pedig a példamondatok egészet álló betűsen. Ezzel szemben a Toldi-szótárban az látszott legjobbnak, hogy összekapcsoljam ezt a kétféle közlésformát, vagyis álló betűs legyen az idézés, de az idézeteken belül dőlt betűs szedéssel emeljem ki a címszó ottani felhasználását. Például a Toldiban egyszer előforduló *munka* főnév szótári idézete a következő: „Most van a dandárja réten a *munkának*” (2: 10). Így nem kell a címszó mellett vagy alatt külön (-nak jelzéssel) feltüntetnem a nyelvtani formát, hiszen az idézetbeli kiemelés ezt maga is jól szemlélteti.

Ugyancsak újítás más szótárakhoz képest, hogy a *vö.* jelű utalásokat mindenütt a szócikkek első részében, a szócikkfejekben helyeztem el, mert így

szembetűnőbb a címszónak más címszókkal való kapcsolata. Itt jegyzem meg, hogy a határozószónak más szótárakban szokásos *hsz* rövidítését könnyű összevetészen a *ksz*-szel, amely a kötőszó rövidítése, ezért én a határozószót a fel-
tűnőbb *hatsz* formában rövidítem.

Írói szótárról és Arany egyéni nyelvhasználatáról lévén szó, itt gyakran más ugyanannak a szónak az értelmezése, mint az általános értelmező szótárakban. Például a köznyelvben a *dolgozik* ige alapjelentése: 'munkát végez'; de amikor a Toldiban „a bika *dolgozik* szarvával”, ez így értelmezhető: '(bika) küzd, öklel, hányja a földet'. Ezt a jelentést — mivel nem köznyelvi, hanem egyéni — az ÉKsz. nem is tartja számon. Az *összeálmodik* igét az ÉKsz. így értelmezi: 'sokféle, zavaros dolgot álmodik'; a Toldi-szótárban viszont az *összeálmodik vmit* jelentése: 'vágyakozva ábrándozik sok mindentről'. Ezt a költői mű következő idézete szemlélteti: „[Miklós] A holnapi napot forgatá eszé-
ben . . . Hogy' lesz ez? hogy' lesz az? — De hányféle hogy-ot, Hányféle szép dolgot *össze* nem *álmodott!*” (10: 12). Ez nem alvás közben történő álmodásra vonatkozik, hanem az ébrenlét élénk lelkiállapotára, amikor Miklós — a váratlan kincs miatt — „ugrált örömeiben, A holnapi napot forgatá eszé-
ben”. A *tol* ige példáját is idézhetem. Ennek jelentése a Toldiban: 'visszahelyez'; Bencéről írja a költő: „a hű szolga Az üres kulacsot tarsolyába *tolta* (4: 23). Ezt a szó-
jelentést sem tartja nyilván az ÉKsz., mert az általános szótárnak nem is feladata az egyéni szókinccsel és az egyéni szóhasználattal való törődés. A felsorolt példák talán jól érzékeltetik, milyen nagy szükség volna minél több írói szótárra, hiszen maga a Toldi-szótár is számos olyan szójelentést vagy szó-
használati módot közöl, amelyet eddig még sehol sem szótároztak.

Kérdéses lehet, hogy értelmezzen-e minden szót az írói szótár. Főképp a többjelentésű szavakat kellett értelmezni a Toldi-szótárban, hogy az egymástól eltérő szójelentések — ugyanannál a szónál — világosan elkülönüljenek. Arany János szavainak talán csak az egytized részénél hagyhattam el az értelmezést, olyan közismert és közhasználatú szavaknál, mint *csók*, *ebéd*, *fal* (főnév), *fáradt* (melléknév), *fogy*, *idő*, *ígér*, *kék*, *kigúnyol*, *kulcs*, *lefektet*, *megnyitni*, *mosolyog*, *munka*, *onnan*, *ötven*, *szürke*, *tizenegyedik*, *város* stb. Az ilyeneknél elégnek tartottam a szófaj megjelölését és a szónak a Toldi-beli szövegek környezetében való bemutatását. Az imént felsorolt szavak némelyikéről az értelmezés sem mondana sokkal többet. (Pl. a *kigúnyol* ige értelmezése a Petőfi-szótárban: 'gúny tárgyává tesz'.)

Néhol azért hagyhattam el az értelmezést, mert a szócikkfejlé-
ben lévő utalás teszi ezt fölöslegessé. Így például a *zokogás* főnévnél utaltam a *zokog* igére, amelynek megadta a jelentését a szótár: 'lelki fájdalomában hevesen, ráz-
kódva, hangtalanul sír'.

Természetesen nem maradhat el az értelmezés, amikor a szó mást jelent a Toldiban, mint a köznyelvben. Például amikor György korholva beszélt az öccséről, s „kitoldá a szót egy *kacajjal*” (2: 11) — itt a *kacaj* főnév jelentése nem egyszerűen '(szaggatott, rövid) kacagás' (ÉKsz.), hanem: 'gúnyos nevetés'. A Toldi-szótárban az utóbbi található. Vagy például a *kevély* melléknév jelentése az ÉKsz. szerint: 'gőgös, dölyfös, pöffeszkedő'; ám a Toldiban ezt jelenti: 'büszke'. A szótár ezt a mondatot idézi hozzá: „Itt van immár a had, Laczfi nádor hada, Itt *kevély* hadával Laczfi Endre maga” (1: 8). Vö.: „*Büszke* fegyver csillog, *büszke* hadsereg kél” (1: 5).

Vannak nyelvünkben — s a Toldi nyelvében is — sok jelentésű szavak. Ilyen például a *hagy* ige. De vajon ki tudná megmondani, hány

jelentése van? A múlt századi Czuczor—Fogarasi-szótár a *hagy*-nak 9 jelentését különíti el, a száz évvel későbbi ÉrtSz. (a hétkötetes) 15, az 1972-ben megjelent ÉKsz. 10 jelentését tárgyalja. Az általános szótárakban tulajdonképp csak a szerkesztéstől függ, hogy mennyire részletezik vagy vonják össze ennek a szónak a jelentéseit több vagy kevesebb pontban. Az írói szótárak mind-egyikének nagymértékben különböző és egyéni a szóanyaga, talán mégis érdemes megemlítenem, hogy a *hagy* ige a Juhász Gyula-szótárban 6, a Petőfi-szótárban 13, a Toldi-szótárban (amely Aranynak csak egyetlen művét dolgozta fel) 8 jelentésben szerepel. Némelyik szótár egyik-másik jelentéskategórián belül *a*), *b*) stb. jelű alpontokban jelentésárnyalatokat is megkülönböztet; a Toldi-szótár ennyire aprólkosan nem részletezi a szóanyag jelentésszerkezetét.

Különös probléma vetődött fel a Toldiban 9 adattal előforduló *akar* ige szócikkének összeállításakor, a következő idézettel kapcsolatban: „[Toldi a király jóindulatát] *akarta* is szépen megköszönni, De a szó nem *akart* a nyelvére jönni” (12: 15). A címszó itteni két előfordulását tulajdonképpen két külön jelentéskategóriába lehetett volna sorolni: 1. 'szándékozik', 2. 'tud, képes vmire'. Ha azonban ennek megfelelően kettészakítom az idézetet, akkor nem érvényesül benne a *stilisztikai többlet*: az *akar* ismétlésében megtestesülő *ellentét* és *szójáték* (amire a szótár felhívja a figyelmet az idézet előtt). Végül úgy oldottam meg a dolgot, hogy egyesítettem a két jelentést a következő értelmezéssel: 'szándékozik, kíván (vmit tenni)'. Az idézet második feléhez — „a szó nem *akart* a nyelvére jönni” — szögletes zárójelben hozzátettem magyarázatul: „ti. nem volt képes megszólalni”.

Ugyanígy töprengésre készített az *apa* főnév háromszori előfordulása az *apa* szócikkének egyik idézetében, ahol György többek között ezt mondja a királynak: „Miklós a tizedik esztendőben járván, Kimúlt szegény *apánk* s ő elmaradt árván, *Apja* helyett *apja* én akartam lenni, S belőle, mint illik, jó vitézt nevelni” (8: 4). Itt az utolsó *apja* szó nem ugyanazt jelenti, mint az előtte lévő, de nem oszthattam ketté az idézetet a kétféle jelentés szerint, mert az egészet szoros egységbe vonja két érdekes stilisztikai jelenség: a *hármas ismétlés* meg a *szójáték*. Hogy a stílusbeli érdekesség is, de a jelentéskülönbség is kitűnjék, nem bontottam meg az értelmező-szemléltető rész egységét, hanem az idézet megfelelő helyén iktattam be — szögletes zárójelben — magyarázatot, így: „... *Apja* helyett *apja* [ti. az *apa* szerepét betöltő személy] én akartam lenni”.

Írói szótárt azért is nehéz készíteni, mert nagyon sok szócikk összeállítása közben jelentkeznek előre nem látható sajátos problémák, amelyeknek a megoldását nem bízhatjuk a szótár használóira.

7. Külön gondot okoztak a maguk sajátos problémáival a *létigék* és a *formaszók* szócikkei. Például a *lesz* ige 55 Toldi-beli adata olyan feldolgozási módot követelt, amely a jelentéskategóriáiban az általános szótáraktól is, eddigi írói szótárainktól is eltér. Ennek az igeének az ÉKsz. 7, a Petőfi-szótár 8, a Toldi-szótár pedig 11 jelentését vagy felhasználási módját különíti el. A 11 között az egyik az, amikor a *lesz* a Toldiban *határozói igenévvel* kapcsolataiban fordul elő. Idézem ennek a két példáját: „[A nádasban bujdosó Miklósnak] Nádtors *lőn* [= lett] az ágya, zsombok a párnája, Isten kék egével fődve a tanyája” (4: 3); „Ha győz [öcséd a csehvel szemben], úgy derék fi, méltó kegyelemre; Ha nem, úgy vétkeért meg *leszen* büntetve” (8: 8).

E két példa azt is szemléltetheti, hogy az írói szótárakban az idézeteket olykor — röviden — kommentálni is kell, szögletes zárójelben. Az ilyen értelmező kiegészítések nélkül a szótár némelyik idézete érthetetlen vagy legalábbis nagyon furcsa volna. Egy-egy példa erre a *csorog* ige és az *édesség* főnév szócikkből: „Mint veszett kutyáé *csorog* [a farkasnak] véres nyála” (5: 5); „[Az álomméznek] *édességén* [= *édességétől*] Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén” (4: 5).

A *f o r m a s z ó k* (névelők, kötőszók stb.) szócikkei többnyire nem jelentéseket különítenek el, hanem szóhasználati módokat. Például a Toldi harmadik leggyakoribb szavának, a *s* kötőszónak összesen 132 előfordulását a következő tíz kategóriában tárgyalom (most mindegyikre csak egyetlen példát idézve):

1. (azonos mondatrészek között:) „Itt hagynád a Bimbót *s* Lombárt a hajzását, Kiknek hét vásáron sem találni mását?” (4: 18);

2. (megismételt névmások közt:) „Bezzeg mondhatná is már a tisztes szolga, Hogy nem a vén Bence, hanem ez *s* ez volna, Mikor Toldi Miklós le-tépte lováról” (10: 3);

3. (ellentétes jelentésű szók közt:) „A két bajnok . . csolnakon egy-szerre Indult *s* érkezett meg a bajvívó helyre” (11: 13);

4. (hozzátoldás, kiegészítés kapcsolására:) „a mint a nöstény [farkas] öltre ment *s* birokra, Megszorítja torkát Toldi két marokra” (5: 9);

5. (kifejtetlen tagmondat után:) „Egy marokszorítás — *s* ha száz lelke volna [Györgynek], Mégis elhallgatna, többet nem horkolna” (6: 6);

6. (kisebb tagmondatok kapcsolására, vesszor belsejében, előtte vessző nélkül:) „Nincs egy jóra való vitéz országomban, A kit ne ismerjek *s* nevét meg ne mondjam” (12: 2);

7. (összetett mondat tagmondatai közt, általában vessző vagy más írásjel után:) „Mindent felfogadott a [cseh] bajnok ijedten, *S* békével mentek a csolnak felé ketten” (11: 19);

8. (önálló mondat elején:) „A lóhátas ott ment a temető mellett. *S* ki volt a lóhátas?” (10: 2);

9. (zárójeles közbeékelésben:) „Hanem kérem szépen (*s* látja, nem hiában), Mondja el a dolgot Isten igazában” (7: 10);

10. (közölésben:) „Azzal a hú szolga szemét az ökléhez, *S* öklét megtörölte ócska köntöséhez” (4: 10).

Persze, más rendszerezésben is be lehetne mutatni a *s* kötőszó felhasználási módjait. Én az előbbieken ismertetett rendszerezést láttam legjobbnak.

8. A *h a t á r o z o t t* *n é v e l ő* két alakját (*a*, *az*) egyazon szó két alakváltozatának tekintem — úgy, mint a Petőfi-szótár —, *s* ezért egyetlen közös szócikkben foglalkozom a Toldi-beli előfordulásaikkal. Minthogy a Toldiban az *a* változat van óriási többségben, a *h a t á r o z o t t* *n é v e l ő k* szócikkében (*a*¹) ezt tettem meg címszónak, az *az* változat betűrendi helyén csak utaló szócikket helyeztem el: „*az*² *h t t* *n é v e l ő* ld. *a*¹”. Amikor az *az* nem névelő, hanem *m u t a t ó* *n é v m á s*, ez természetesen más szócikkbe tartozik (*az*¹). Írói szótárban nem tekinthetjük azonos szónak az *az* névelőt meg a vele azonos alakú mutató névmást. „Válunál *az* ökrök szomjasan delelnek” (1: 2) — itt hangsúlytalan ez a szó: *n é v e l ő*; „Mert otthon is *az* volt kedves paripája” (11: 3) — itt ellenben hangsúlyos és *n é v m á s*.

A határozott névelőnek jelentése nincsen, de a mondat- és szövegalkotásban igen fontos szerepe van, s ezt az írói szótárnak is megfelelően kell dokumentálnia, már csak azért is, mert a magyar nyelvnek és Arany Toldijának is az *a ~ az* névelő a leggyakoribb szava. A Toldi körülbelül tízezer szöveg-szavából több mint 8 százalék a határozott névelő, összesen 823 előfordulásban (666 *a* és 157 *az*). Hogy Arany János ezt a sokaktól alig észrevett szócskát is milyen nagy változatossággal használja, az kitűnik a szótárból, mely az *a ~ az* névelőnek 17 felhasználási módját sorakoztatja fel a költőnek ebből az egy művéből. A 823 adatból 52-t mutatok be ennek a szócikknek a válogatott idézeteiben, az említett 17 kategóriában. Ügyeltem arra, hogy olyan példát is hozzak, amelyben együtt szerepel a névelő két változata, sőt olyant is, amelyben az *egy* határozatlan névelő is jelen van: „Az öröm, a panasz jó sokáig tarta” (10: 5); „Bence egy abrakot adott a lovának” (10: 8).

A szótárban az *a ~ az* névelő szócikke az egyetlen olyan szócikk, amely nem sorolja fel — legalább az előfordulási helyek számszerű jelzetével — a szónak minden Toldi-beli adatát, de ez itt fölösleges is volna, lényegesebb a 17 típus jellegzetes példáinak bemutatása. A Toldinak második leggyakoribb szava a *nem*; ennek már mind a 181 előfordulását dokumentálni tudta a szótár, összesen szintén 17 pontban.

9. Vegyük vizsgálóra ezek után két vagy három „*t a r t a l m a s*” *s z ó n a k* a feldolgozását! A *nyak* főnév szócikke először is arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a szó a Toldiban 7-szer fordul elő, de mindig személyragosan. Az idézetekből kitűnik, hogy ezt a 3. vagy 1. személyű ragot a szóalakokban ötféle más rag (határozó- vagy tárgyrag) követi: *nyakából*, *nyakába*, *nyakán*, *nyakát*, *nyakára*; *nyakamba*. Igen változatos tehát a szó nyelvtani felhasználása. Nem kevésbé változatos a jelentéstani kép, a költő ugyanis mind a hétszer némileg más jelentésben, illetőleg más szókapcsolatban használja ezt a szót. Most az alapjelentést nem említve, csak a szócikk 2—7. pontjában tárgyalt szókapcsolatokat sorolom fel, idézeteik nélkül: *nyakába borul*, *nyakán csimpalyog*, *kitekéri a kulacs nyakát*, *nyakán ül a bújja*, *felült Lackó a nyakára*, *nyakába veszi az országot*.

A *szép* szónak két szócikke van a Toldi-szótárban: az egyikben a *szép* melléknév (I.) és főnév (II.), a másikban a *szépen*, ez a jelentésében eléggé önállósult „határozóragos melléknév” kapott helyet. A *szép*-nek mint melléknévnek 1. jelentése a Toldi nyelvben: ’tetszést keltő, gyönyörködtető’; a 2.: ’kellemes, kedvező’; a 3.: (megszólításban) ’kedves’; a 4.-fajta szóhasználatot a *gyönyörű szép* szókapcsolatban látjuk. Főnévként háromszor használja ezt a szót művében a költő, de minden alkalommal más jelentésben és más nyelvtani alakban:

1. ’egy v. több kedves, elismerő szó’: „Toldiról beszélnek az egész táborban; Mindenik mond néki nyájasat vagy *szépet*” (1: 13);

2. ’a maga nemében tetszetős tárgy’: „Drága karos rengők . . Álltak a sátorban . . Kiknél *szebbeket* már nem képzelhet ember” (11: 8);

3. ’számunkra kedvező, dicsőséges dolog’: „De ki az a bajnok? . . Félek, nem magyar lesz; pedig nem lenne *szép*, Ha más víná ki a magyar becsületét” (12: 2).

A *szépen* szócikkében még további 8 jelentést mutat be a szótár a Toldiból: 1. ’esztétikai élményt nyújtva, gyönyörködtetve’; 2. ’kíméletesen, mégis erősen’; 3. ’annak rendje és módja szerint’; 4. ’könnyű eséssel’; 5. ’illedelme-

sen, nyugodtan'; 6. 'igen kielégítő mértékben'; 7. 'okosan és ravaszul'; 8. (udvariasság, gyöngédség kifejezésére). Erre az utóbbira idézem a példák egyikét: „Azért szépen kérem, édes anyámasszony, Soha se aggódjék, soha se sirasson” (6: 16).

10. Sok esetben nehéz volt eldönteni, hogy egy-egy szót vagy jelentést milyen terjedelmű idézettel mutassak be. Legrövidebb idézeteim csupán két-három szó terjedelműek: „György van itthon” (2: 5); „Mindzen alszik” (6: 5) — a kérdéses címszó így is mondatban jelenik meg. Máskor meg — ilyen is előfordul — két-három verssornyi idézés sem elég a szemléltetéshez. Néhol a szótári idézet nem verssor elejével kezdődik, mert például a még határozószó következő idézetében némileg zavaró lehetne a sorkezdő kötőszó megtartása: „[S] még nem ment le a nap, midőn oda ére [Miklós] Híres nevezetes Rákos mezejére” (7: 4). Ilyenkor a kérdéses kezdő szót nem hagyom ott szögletes zárójelben, de jelzem a kihagyását az idézet kisbetűs kezdésével. Mivel a *s* kötőszó nem szótagalkotó, így is tizenkét szótagos maradt a sor. (A Toldinak minden verssora tizenkét szótagos, és mindegyik nagybetűvel kezdődik!)

Amikor még csak terveztem a Toldi-szótárt, úgy gondoltam, hogy idézeteim általában teljes verssorokból — egy vagy két versorból — állnak majd. Ez az elképzelésem a szócikkek összeállításakor hamar megdőlt, mert a *gyakorlatiasság* úgy kívánta, hogy fél- vagy másfél soros idézetek is bekerüljenek a szótárba. Az ilyenekben ugyanis nem volt szükség a kérdéses sor végigvitelére. Álljon itt befejezésül három ilyen idézet (a *repül*, a *rohan* és a *tábor* szócikkből): „Repül a nehéz kő” (3: 7); „Jó az anya-farkas szörnyű ordítással, Rohan a fiúnak” (5: 4); „Elvonult a tábor” (1: 14).

Pásztor Emil

Szecesszió vagy utószecesszió?

(A szecesszió főbb stiláris sajátosságai Bánffy Miklós két késői művében)

1. Bánffy Miklós Reggeltől estig című kisregényének olvasása során szecesszióra valló stíluselemekre figyeltem fel, amelyek — épp mert nem század eleji, hanem két évtizeddel későbbi alkotásban fordulnak elő — felkeltették érdeklődésemet. Emiatt nem is csekély kíváncsisággal újraolvastam triológiájának az előbbinél is később írt első részét, ami Megszámláltattál . . . címen külön is megjelent.¹ A két mű tüzetesebb vizsgálatának eredményei meglepőek: mindkettő stílusában sok szecessziós sajátosság van. Taglalásuk azonban egy fontos irányzattörténeti kérdést vet fel. Ahogy az író első műve végén jelzi, kisregényét 1927-ben írta, legalábbis akkor fejezte be (első kiadása is az évből való). A másik pedig először 1934-ben jelent meg. Egyszóval a szecesszió egészen késői megnyilvánulásai, késői szecessziós

¹ A következő kiadásokat használtam: Reggeltől estig, Bűvös éjszaka. Két kisregény. Bukarest, 1981., Kriterion; Megszámláltattál . . . Budapest, 1982., Helikon — Dolgozatomban a zárójelben szereplő számok az e kiadásokbeli lapszámok. A két műre rövidítéssel utalok, *R*: Reggeltől estig, *M*: Megszámláltattál.

alkotásokkal van dolgunk, amelyek alapján esetleg utószecesszióról beszélhetünk.

Mindebben persze két kérdés jogosan zavarhat. Az egyik az, hogy a szóban forgó két mű vajon nem korábbi alkotás-e, aminek csak a puszta befejezése és kiadása esik a két világháború közötti korszak éveire. A másik pedig az, hogy szinte semmit sem tudunk a századforduló irányzatainak húszas, illetőleg harmincas évekbeli utóéletéről, így nincs tájékozódási lehetőségünk, viszonyítási alapunk. A kérdés érdemi tárgyalására a két mű szecessziós sajátosságainak bemutatása után keríthetünk sort.

2. Bánffy Miklós (1873 – 1950) alkotásait mind ez ideig nem igen helyezték irányzattörténeti megvilágításba. Témánk szempontjából a legtöbbit a mai napig Ady értékelése mond. Az 1906-ban megjelent első színműve, a Naplegenda stílusáról Ady így ír: „Nagy gondolat. Buja, költői szép nyelv. Elegancia a fölfogásban. Mithikus és illatos homály. Sok raffináltság. Megmozgatása sejtjeinknek. Egy modern írás. . . . Jel az új jelek között” (Vallo-mások és tanulmányok. Bp., 1944. 162). Ez tagadhatatlanul a szecesszió találó költői jellemzése, így számunkra sokatmondó vélemény.

Más idevágó vélemények Bánffy egyéniségét jellemző artistikumra hívják fel figyelmünket, épp ezért szecessziójának a vizsgálatát elősegítő alapo-zásul szolgálhatnak. Kovács László (1943: 576) azt emeli ki, hogy személyében „tökéletes harmóniában, igazi művészi együttesben alkot az író és a képző-művész”. Sóni Pál (1981: 9) a kisregény előszavában Bánffy „festői látás-módját” dicséri, amely szerinte „jellegzetesen meghatározza Bánffy novellái-ban és regényeiben . . . az erdélyi táj szépségének visszaadását . . . Ezekben a szavakkal festett képekben lépten-nyomon tetten érhetjük a képzőművészt”. Mindehhez tudnunk kell, hogy Bánffynak, a budapesti Nemzeti Színház és az Operaház egykori intendánsának értékes könyvillusztrációi, rajzai, díszlet-tervei vannak, és hogy kiadott egy karikatúraalbumot is. Vagyis a század-forduló egyik sajtós típusa, egy személyben író és képzőművész, ami külön-ben jellegzetes alakja a szecessziós szépirodalomnak.

3. A témául szolgáló szecesszióról mint sokat vitatott és sokféleképpen értelmezett irányzatról gazdag szakirodalom szól (l. mindenekelőtt Pók 1972, Koós 1979, Kiss 1984 és a bennük közölt szakirodalmi tájékoztatót; fel-fogásomról l. Szabó 1976, 1986, 1988). Itt most csak annyit említenék meg, hogy a szecesszió elsősorban képző- és iparművészeti, építészeti stílus, de kevésbé kifejeletten szépirodalmi is. Ez a magyar irodalomban több mint két évtizeden át (az 1890-es évek elejétől és még az 1910-es évek elején is) ható irányzat nem egyetemes korstílus, mint többen vélik, hanem egy a század-forduló irányzatai közül. Stílárís sajátosságainak, kifejezőeszközeinek a rend-szere nem zárt, hanem inkább nyitott, emiatt nehezen körvonalazható. És nagymértékben keveredett a többi századfordulói stílussal, az impresszio-nizmussal és szimbolizmussal.

Közvetlen alapját a századforduló jellegzetes életérzései alkotják, ame-lyek jól ismert szemléleti, magatartásbeli tartalmak. Ilyen egyrészt a vezető és a hirtelen meggazdagodott társadalmi rétegek életöröme, „külső-belső arisztokratizálódása” (Halász 1959: 497) és vonzódása a pompához, a dekora-tivitáshoz. Másrészt alap a jellegzetes kortünet, a csalódás, a kiábrándultság, és ami ennek velejárójaként feltűnő életérzéssé lett: egy erőteljes érzelmi

lázadás. Főleg az eszmények nélküli világ megvetése és a tiltakozás a szürkeség, a mindennapiság ellen volt nagyon eleven; és ami ezzel összefügg, szinte divattá lett az idegesség, a tépelődés. Ahogy Bánffy egyik századfordulói hőse vallja: „Kissé ideges vagyok . . . Nem csoda . . . ma mindenki ideges, ugye? Mindenki, ugye?” (R. 111). Mindezek miatt lehető kiútként egyfajta menekülési vágy általánosult, feltűnő sóvárgás uralkodott el. Eisemann (1987: 785, 787) szerint ennek lényege „tüllépni a jelenen . . . átlendülni mindenem, lerázni minden külsőséget, otthagyni az elkorcsult valóságot”.

Fontos persze tudnunk, hogy melyek a sóvárgás, a menekülés lehetőségei. Legjellegzetesebb a menekülés a művészetbe, a szépbe, a természetbe, az illúziókba és álomba, az izgató és ezért megnyugtató (figyelmet elterelő) érzéki hatásokba és mindabba, ami feltűnő, különös, furcsa, akár azért mert díszes, szép, akár mert esetleg ijesztő, torz. És ennek a sokféleségnek jó foglalatata az, amit ugyancsak Eisemann (1987: 786–7) meggyőző érvelései alapján fogadhatunk el: az ellentézés és a variativitás. Valóban, a díszítő motívumok körében jól megfér egymás mellett a fényes és a sötét, a tündér és a szörny talán azért is, mert így még feltűnőbbek és egyben egymásba átcsapó variációk, amelyekre további jó példa az áramló hullámvonal, a szerteágazó virágindák.

A sóvárgásnak, a menekülésnek fentebb említett lehetőségei, mint látni fogjuk, jól tükröződnek a szecesszió stílusformáiban, főleg a díszítő motívumok jelentéskörében.

Mindemellett egy belső, sajátosan stílustörténeti mozzanattal is számolnunk kell a szecesszió lényegének megragadásában. Arra kell még ugyanis gondolnunk, hogy a hatás és ellenhatás törvényénél fogva a szecesszió — ugyanúgy mint az impresszionizmusnak és szimbolizmusnak — a konzervatív stílushagyomány, a 'megunt', a túlon túl egyszerű (expresszivitás nélküli egyszerű) stílusok erejét kellett megtörnie. Ezeket az elszürkült stílusokat csak egy másik túlzással, a szép, a díszes feltűnő és új formáival lehetett legyőzni. Szépítő tendenciákra volt szükség. Innen a szecesszió (mint struktúrát alkotó stíláriis sajátosságok, eszközök foglalatának) domináns eleme, meghatározó erejű szervező elve: a díszítettség.

4. A fentebb elmondottakhoz társítható az elemzendő két regény több tartalmi sajátossága, amelyek közül néhányra az irodalomkritikusok is felfigyeltek.

A Reggeltől estig cselekménye jórészt az első világháború előtt játszódik, két ikernővér és két férfi sorsa köré fonódik. Az idilli kapcsolat látszatának ellenére a két nővér a két férfi miatt ellenfélként áll egymással szemben. A két férfi szereplő egyénisége szintén ellentétes: az egyik túlfinomult idegrendszerű művész, zeneszerző, a másik pedig köznapi, egészséges ember. A szecesszió szempontjából kiemelkedő jelentőségű a lélektani drámába ágyazott művésztéma. A zeneszerző szereplő az új zene megteremtője, művét mint egy nagy ügyet mindkét nővér odaadóan szolgálja, „halála után kiküzdötték a Mester zenéjének, az új zenének a világdíadalát” (R. 35). Témánk szempontjából a legtöbbet Gaál Gábor (1964: 164) mond a kisregényről: „a lélektani regénynek az a fajtája, amelyik szimbolikus természetű utalásai miatt inkább stilizált, mint realista.” De arra is utal, hogy a két nővér élete „metafizikai gyökerű féltékenységgel” van tele, vagy hogy a környezet „előkelő és finom”, és hogy az időt vegyítő szerkesztési technika líraivá és artisztikussá teszi a regényt (Gaál 1964: 164–8). Ez utóbbit emeli ki Schöpflin

(1932: 133) is: e kisregény „Bánffy kitűnő artisztikumának” szép példája. Sóni (1973: 136) a sorsok ábrázolásában „a modern nyugtalanság tünetét” tekinti sajátosnak.

A Megszámáltattál cselekménye szintén a századelőhöz kötődik, a szecesszió azonban inkább a leírásokban figyelhető meg. Különösen feltűnő az írónak a természeti és a női szépség iránti rajongása. Mindkettőt szenzualista módon, érzéki érzetek formájában ragadja meg és fejezi ki, és mindkét esetben sok az Eisemanntól említett változatiság, amelyet egy helyt az író elvontan is kifejt: „Más volt a Klára arca most, más mint bármikor. Más, más! Ugyanaz és mégis új és ismeretlen és rejtélyes” (M. 157). A leírásokbeli szecesszió mellett persze más is van. Van művésztema is. A Gyerőffy László terveiben, próbálkozásában jelentkező művésztema ugyan kevésbé kifejtett, de a főszereplő, Abády artisztikus szemléletéhez annál több társul: gyakori meditálás a szép lényegén. Mindennek ellenére az irodalomkritika szecessziósnak tekinthető jelenségekre nem figyelt fel a regényben.

A két regény fentebb említett sajátosságai (művésztema, metafizikai jelleg, nyugtalanság, líraiság, finomság, artisztikum, stilizáltság, a leírásokbeli szenzualizmus) önmagukban is szecesszióra vallanak. A stílus, mint látni fogjuk, még inkább, még nagyobb mértékben szecessziójukat bizonyítja.

A stílus legátfogóbb szecessziós sajátosságát, a díszítettséget és nyelvi anyaggal való bizonyítást három lehetőségének megfelelően tagoljuk: 1. díszítő motívumok, 2. stilizáció, 3. indázó mondat- és szövegszerkezetek és a belőlük fakadó ugyancsak dekoratív zeneiség.

5. A díszítő motívum egy valamilyen grammatikai kapcsolatban (például jelzős szerkezetben, hasonlító mellékmondatban) szereplő és valamilyen képet alkotó szó, amely feltűnővé, emiatt dekoratívvá lett rendszerint úgy, hogy az író valamilyen jelentést és a velejáró hangulatot kifejező szerepe miatt a figyelmet erre „mint hangulatteremtő narkotikumra” tereli (Pók 1972: 93). Például a sárgás színű szem *topázzsem*.

Hogy ez a szecessziós stílus alakításában mennyire fontos, az is bizonyítja, hogy az író a díszítés tényére néha közvetlenül is utal, sokatmondó analógiákat, illetve szinonimákat jelez: a fák már zöld bojtokkal *cicomázták föl* ágait (R. 128), a láthatár valótlan, de bűbajos *varázdíszlete* (M. 70), a kőkoralát görbe *cikornyáit* enyhe villanások írták körül (M. 70), a könyvek szép *aranycicomás háta* (M. 78), hogy Klárát *minden szépeségek pazarsága* fölött imádhassa (M. 164), a parkbeli *virágpompa* és *pazar virágdísz* (M. 385), a felszálló virágpihéktől még a levegő is *ékes*, azt is betölti a tavasz a maga *nábobi pazarságával* (M. 388), a fák sem vetették le még lombjukat, a citromsárgától az aranyok legkülönbözőbb fajtáin keresztül a legvörösebb bronzig, mindenfajta tűzszín *pazarkodott* körülötte (M. 491).

A díszítő motívumokat tartalmuk szerint vesszük számba. Négy jelentéskörököt különíthetjük el: 1. érzéki érzetek, 2. illúzió, sejtelmesség, titokzatoság, 3. művészet és szépség, 4. természet.

5.1. A díszítő motívumok többségét érzéki érzetek alkotják. Jelentőségükről és mindenképpen szecessziósnak tekinthető funkciójukról Bánffy regényének egyik szereplője, Gyerőffy László így vall: „Mögöttünk az élet, a sivár, hideg, kegyetlen élet, az a fenyegető és gonosz . . . előttünk minden gyönyör . . . szépség, szín, fény, illat, rózsacsokor és rózsás asszonytest, minden, ami elfelejteti az élet könnyörtelenségét” (M. 315).

Valóban, az érzéki érzet izgat, mámorossá tesz, felejtet. Igaz, csak felületi hatása lehet, de így is jó arra, hogy a sivár élet elől menekülő ne gondolkodjék, hogy érzésein erőt tudjon venni, hogy tompítani tudjon. Ezért keres a századforduló embere Kosztolányi szerint „érezéki szépségeket” (Álom és ólom. Bp., 1969. 285), és így alakul ki az „érezékek fényűzése” (Füst. Bp., 1970. 141). Bánffy egy szép képe is erről tanúskodik: (a pompásan megterített asztalon) minden élvezet, *szemnek, száznak, minden érzéknek*, gyönyörű virág, temérdek csillogó pohár, jégragyogású érckinések tükröző csavarodásai, abrosz, mely vakít, annyira sima és habfehér és a halvány rózsák fölött, mik tán ájuldozva pirulnak, mert leveleik nélkül, csupaszon fürödnek az ezüstök között, szemben pedig más rózsaszínű ruhátlanóság, a szép Fanny meztelen karjai, nyaka és mellei (M. 314–5).

Érthető, hogy mindkét regényben különös jelentősége van az érzéki érzeteknek, főleg a látásiaknak. Már néhány lap elolvasása után feltűnik, hogy az író nagyon kedveli a szín- és fényhatásokat. Néhány példa: „A pergola kúszó rózsái, mintha a nap előtt hódolatban ontották volna le *karmazsin* virággarmadáikat, azok között is csak *szín*, csak *tündöklés*, csak *ragyogás*, minden, még az indáik *árnyékolása* is *ibolyakék*” (R. 76); „A szalon *hamuszürke* selyem, modern, kényelmes dívánokkal és karosszékekkel, melyeken itt-ott egy-egy *cukorrózsaszín* párna *piroslik* . . . A hosszú galéria fala fával van borítva, az is *hamuszürkére* festve, több öles dívánok fölött, melyeket *méregzöld brokátlepedők* takarnak, *citromsárga* és *fekete* párnák sokadalmával megrakva . . . A *galambszín* háttér előtt a nő *szőkén vörös* haja úgy tündöklök, mint a *láng*” (M. 314); „(A folyót) a fák is elfedik. Elfedik sorakozó *szürke-zöld* falakkal, melyek mindenike egy-egy fokkal színesebb, határozottabb is, távolabb *ezüstnyárok habfehér* ágakkal, közelebb kanadaiak *lilás* kéreggel . . . hosszú *árnyékok* vetnek, *árnyékok*, mely semmit sem *sötétebb*, mint a *napütéses* pázsit, csakhogy *kéklően derengő*, míg a *fényvel* végigöntött fű *harmatcsillogású* és gazdagon *ifjúzöld*” (M. 384).

A bevezetőben említett ellentét és változatiság a szín- és fényhatások visszaadásában is jól észrevevődik. A legfeltűnőbb az enyhe és erős, sötét és világos színek, egyáltalán a fényesség és sötétség ellentétének kiemelése: „Jól illik (Berédyné) *lazacrózsaszín* ruhája és *mézsárga tündöklésű* haja is a teremhez, melynek falsíkjai *halványalmazöldek*, meg-megosztva *elefántcsont* és *galambszürke* kettős ráházattal”; „Ilyen *enyhe színű* minden itt . . . *Erőteltjes szín* csakis a párvány koszorúján hangoskodik, hol *haragoskék* és *arany-szegély* szalad körös-körül a mennyezet alatt” (M. 148); „Megállt a *sötétedő* könyvtárban. A földigérő ablakból *bevilágított* az est. Három hosszú *fénysáv* csúszott végig a padló simaságán” (M. 155–6); „Napkeltekor a kerek toronyszoba keleti ablakából a zsalugáterek rései között vízszintes *sugarak* lövelltek be, *tündöklő* rudak, át a sötétségen . . . A szoba annál *sötétebbnek* látszik . . . hogy így átszűrják áttetsző *fénylő* vékony *aranypálcák*” (M. 383).

Az ellentét mellett a változatiság a különféle szín- és fényjátékok leírásában szintén gyakori. Az is megfigyelhető, hogy sok bennük a mozgásképzet: „A magosan álló nap a hársfasor lombzatán át eleitől végig, ezer apró nyílason át, ezer apró fénytányért vetett a fővenyre . . . a ragyogó fényfoltocskák (Mária) szoknyája szélére szöktek, végigszaladtak, föl, föl, föl a ruháján, föl a válláig, arcáig, hajáig, ott szálltak mögéje, helyet adva mind újabb s újabb föliramodó sok-sok tündöklésnek” (R. 70); „(Klára) halványan lazacos bőrre az a temérdek ezüst reflexeket vetett, ahogy a tenger veti vissza a nap-

sugárt a benne fürdőzők arcába, karjára, úgy táncoltak zöldes lobogások a Klára csupasz vállán, a szája szögleténél, az álla alatt, el- és visszacsúszva rajta a legkisebb mozdulatnál” (M. 125); „(Reggel a szobában) apró, másként láthatatlan porszemek úsznak rézsút át ezeken, izzó pontocskákká válva, mikor beleérnek, eltűnve ismét, amint kijutnak onnan, hogy újra megcsillanjának a következő sugársávban” (M. 383).

Ahol a szín- és fényhatásoknak ilyen nagy kultusza van, ott nem lephet meg, hogy sok a látási érzetekkel alkotott díszítő motívum: „elnézett messze a csillogó fénylések felé” (R. 72); „a nyírfák apró levelei árnyéktalanul reszkettek azúrkék fényléssel” (R. 76); „a rózsáknak még az indáik árnyékolása is ibolyakék” (R. 76); „a holdvilágos éjszakában a messzi lankák képében ezüst és kék, szürke és lila fényszálak útvesztőjével van minden átfonva” (M. 70); „(a férfiben) bolondító vágy ágaskodott föl, mintha bíborköd borította volna el” (M. 102); „Klára csupasz vállán zöldes lobogások táncoltak” (M. 125); „a vörös bokréta hódolattal omlott elébe a bíbor színek szenvedélyszínével” (M. 546).

Persze vannak más érzéki érzettel alkotott díszítő motívumok is, főleg szaglásiak: „Magdolna belemerült az új zene dallamfürdőjébe” (R. 64); „Máriát a hársvirágok édes illatából milliónyi méh zümmögő zenéje kísérte” (R. 70); „a szél magával hozta a kora tavasznak minden szagát, a rügyek furcsa, bégás illatát, a friss, fölszántott ugarok és a fenyvesbeli mohák nedves zamataát feléjük söpörte” (R. 129); „nedves, vízpárás levegő, tavaszi illatokkal terhesen, olyan sűrű és bódító, mintha nem is gőzölgés, de valami ital volna” (R. 132); „a leány ibolyaparfümje bódítóan lepte el az arcát, és László úgy érezte, mintha illatködöt szívna föl magába” (M. 339); „a szobában illatos sötétség, bolondítóan meleg, intim asszonyillat” (M. 451).

Ez az erőteljes érzetkultusz részben közös vonása az impresszionizmusnak és a szecesszióknak. Mégis van benne valami, ami sajátosan szecessziós. Először is arra kell gondolnunk, hogy eléggé nyilvánvaló az érzeteknek a szecesszióra valló sajátos funkciója, a díszítő szerep: az érzetek feltűnő ékítmények (pl. azúrkék fénylés). Másodsor a szóban forgó motívumok anyaga szintén fontos megkülönböztető sajátosságot jelent. Az érzetek ugyanis itt általában nem önmagukban hatnak, vagyis nem pusztán, nem közvetlen megnevezésük a jellegzetes, mint a fentebbi példákban, hanem közvetett érzékeltetésük, azaz az érzetekre közvetve, a díszítő szerepre alkalmasabb jelenségek segítségével utalnak (pl. a csillogóra a gyémánttal, a zöldre a smaragddal), nyilván olyanokkal, amelyeknek valamilyen feltűnő és határozott érzet tulajdonságuk van. Az ilyen jelenségekkel alakult díszítő motívumokból jóval több van, mint azokból, amelyekben az érzeteket közvetlenül nevezik meg. És még valami. A szóban forgó díszítő motívumok stiláris értékét nagymértékben növelheti, így dekorativitásukat is fokozza az, hogy bennük nagyon gyakran egymást kiegészítő kétszeres utalások vannak, a közvetett mellett megvan a közvetlen is, például *csillogó gyémántcsepp, sárga topázszem*.

A szóba jöhető jelenségek többsége a látási érzetek körébe tartozik, és azon belül is elsősorban a fényes, csillogó, színes jelentés kifejezői: „a hónalj sarjadó arany mohája” (R. 41); „a szimfóniában itt-ott tajtékcshillámok táncoltak” (R. 45); „szeme vizében aranyszín csillámok úsztak” (R. 46); „a víz-cseppek ujja hegyéről gyémántként hullanak vissza a habokba” (R. 72); „a lomb a tűzes zöldnek százféleségét ívelte a feje felé, a leghalványabb, az ég előtt is világítóan világostól a smaragdmélységű levelek szív alakú árnyékáig

mindenfajta zöld" (R. 76); „a levelek között kis *alabástrom gyöngyök*, viasz-sárga rojtok virágoztak" (R. 76); „a nap ezer *sugárzó aranypénzt* szórt széjjel nagy prédasággal, kerek, *ragyogó tallérokat*, apró, *csillogó garasokat* dobott mindenüvé" (R. 77); „(Mária fürdőpalást nélkül) ott állt, mint meztelen szobor, *fekete és rózsaszín márványból*" (R. 83); „(úszás közben) feje felett a *habgyöngyök* sorai száguldottak el" (R. 93); „csak a sellők vetnek ekkor tajtékot, kavarnak föl *gyémánthabzásokat*" (R. 93); „a lámpa fénye *tűzkörrel* borította be hosszú, pihenő tagjait, *arany sziget*et vetve a teremnyék tengerébe" (R. 104); „a mozdulatlan tó mintha kemény *éرتükör* volna" (R. 127); „a nagyterem ablakai sárga-vörös, hosszú *tűzszőnyeg*et vetettek a kavicsos udvarra" (R. 144); „Adrienne *sárga borostyánkő* szemei" (M. 39); „(a holdfénytől megvilágított) nyírfák rezgő *tallérai*" (M. 70); „(a holdvilágtól) minden kavicsos egy-egy csillanás, majdnem mintha *zúzvara* lepte volna be, vagy *csillagos hópehely*" (M. 73); „nem vonta be tagjait az a lány *zománc*, mely a nő hivatásának beteljesülésekor végigömlik rajta" (M. 74); „Adrienne *ónix-sárga* szemei" (M. 75); „a Rákóczi út négyszeres *lángsora*, százezernyi *fáklyával*" (M. 164); „(hogy a művészi sikereiből fakadó diadalát mint) *gyémántos glóriát* tegye Klára szöke leányfejére" (M. 164); „a porhó ezernyi *gyémánttal* tündöklök a napsugárban" (M. 204); „a vízesés akár folyékony oszlop lenne *kékeszöld ércből*" (M. 209); „(a hóforrásokból fakadó havasi patak körül) *zúzvara-zománc*" (M. 210); „az alig *kobaltos* zenit felé bárányfelhők úsznak, mintha az ég is kihajtotta volna nyáját, fehér apró *gyöngyfejlésű juhocska*it" (M. 291); „tar fejének *tündöklő* kopaszága olyan, mintha valami sárgás *márványt* csiszoltak volna *fényesre*" (M. 300); „monoklijának, ennek az *üvegtallérnak* külön élete volt" (M. 301); „a havasesőt enyhe fagy váltotta fel, mely *üveg-tűkkel* szórta be a járdát" (M. 305); „a szoba sötéttségét *fénylő* vékony *arany-pálcák* szúrják át" (M. 383); „minden fűszálnak a csúcán egy-egy *gyémánt-csöpp tündöklök*" (M. 385); „Adrienne *topázsárga* szemei" (M. 387); „szép szavai mind a vágya kohójából pattantak elő *szikraként*, idomultak *csillogó* mondattá" (M. 492); „a körút lámpái temetésednek a *fáklyái*" (M. 538); „fekete trikójában állt az alacsony vízben, mely a nedvességtől *fényesen* szorult a testére, mintha *csiszolt márványból* volna" (M. 547); „a velencei csatorna át van építve villanyfényben úszó híddal, ez zárja le a képet magos *tűzkapukkal, tűzoszlopokkal*" (M. 548).

Az előbbieket mellett vannak más fogalomkörbe tartozó jelenségek is. Ezek azonban jóval ritkábban fordulnak elő. Elsősorban a finomság, törekénység kifejezői vagy pedig a görbülő, kígyózó forma érzékeltetői: „csak a sellők kavarnak föl *gyémánthabzásokat*, *selyemövrényeket* a zöld-bíbor mélységek fölé" (R. 93); „egy-egy *kagylószerű* szírom az abroszra esett" (R. 51); „(a két havas tető közül az egyik) *puha paplanban*, (a másik) *cukorporral* beporozva" (M. 173); „(a szél a porhóból) *lengő fátyolt* csinált" (M. 204); „a férfiakkal úgy játszott, akárha nagyobb *porcelánbabák* volnának" (M. 232); „fejét meztelen vállak rugalmas *selymébe* hajtották" (M. 378); „az elvirított nyárákról fehér *pihelabdák* úsznak habozva, *hópehelyként* szállnak" (M. 388); „a levegő teleszóródik *habpuha* pamacsokkal" (M. 388); „a takaró az álláig ér (Adriennek), mintha úszna a magas párnák *csipkés tajtékja* fölött az álla" (M. 451).

Összegezeként érdemes legalább felsorolásszerűen számba vennünk a Bánffynál gyakrabban szereplő, érzetekre utaló, díszítő funkciójú jelenségeket: alabástrom, arany, baba, borostyánkő, cukor, csillag, csillám, csipke, érc,

fáklya, fátyol, garas, gyémánt, gyöngy, hab, hó, kagyló, kobalt, labda, láng, márvány, ónix, pihe, porcelán, selyem, smaragd, szikra, tallér, topáz, tükör, tűz, üveg, zománc, zúzmará. Jó részük a századforduló más íróinál is előfordul. Így a korabeli szépirodalom, valamint az akkori képző- és iparművészet emlékei alapján sajátos szecessziós jelenségnek tarthatjuk, olyannak, mint amilyen akkoriban a mindennapi életben közismert és meglehetősen divatos japán kályhaellenző, a szépen zúgó gyöngyházkagyló vagy a kínai szelence, japán csésze volt.

5.2. A díszítő motívumok második nagy csoportját az illúzió, a sejtelmesség jelentéskörébe tartozó fogalmak alkotják.

A kisregénynek a bevezetőben említett metafizikai sajátosságaiból, abból hogy a két nővér a neki jutott, de a másikhoz tartozó férfi miatt egymásnak ellensége, sok titokzatosság fakad, amire az író úgy utal: „Vajon szerepet cseréltek volna? . . . Vagy a szerepük a lényükből fakadt . . . Külső véletlenek formálják-e az embert, vagy belső, ismeretlen, öntudat alatti erők?” (R. 146). S ez a titokzatosság sejtelmességgel társul: „Mária kellemes fáradtságában úgy érezte, mintha a lelke virág lenne, mely sejtő vágyakozással kinyitná lassan az eddig csukott szirmait” (R. 73).

A másik regényben ugyancsak a szerelmi vonatkozásokból fakadó titokzatosságra figyelhetünk fel: „Ez az, amit éreztem. Valamit, ami kitör, aminek ez kell! Ami kitör valahonnan nagyon mélyről, az öntudatlanság mélységeiből, és visz, siet, rohan . . . Mindez azonban csak szó, mesterkéltnél fogalom, mely magyarázni próbálja a meg nem magyarázhatót, az indulatot, mely visz, amely követel . . . nincs miért, nincs végső ok! nem tudja azt senki, csak érezni lehet, nem érteni” (M. 222). Itt is ez a titokzatosság sejtelmességgel társul: (mint fentebb itt is Abády Adriennel beszélgetve) „valahogy azt érezte, hogy nem szabad erőltetnie, nem szabad elrontania ezt a gyönyörű varázst, mely annyira bűbájosan sejtő” (M. 267). A regényben azonban a titokzatosság és sejtelmesség a természeti szépség csodálatát is áthatja: „De gyönyörű volt ez az erdő, sejtelmes, titokzatosan néma” (M. 199).

Ezt a titokzatosságot és sejtelmességet itt az illúzió alapjának tekinthetjük. Önmagukban nincs stílári szerepük. Kérdés persze, hogy minek lehet. Az idetartozó stílustények alapján állíthatjuk, hogy illúziókeltő szerepe van az érzetek tompításának és tűnékenységük érzékeltetésének, valamint a mesés, a torz, az álom és a bohémság, frivolitás jelentéskörébe eső szavaknak. Mindezek díszítő motívumok alkotóelemei lehetnek.

5.2.1. A két regényben az illúziókeltés egyik legáltalánosabb eszköze az érzetek tompítása, finomítása. Az író a látási érzeteket rendszerint úgy teszi homályossá, hogy a fényt és a színeket elhalványítja, a hanghatások erejét csökkenti, és egyáltalán mindent, amit csak lehet, átszűrte, elmosódottá tesz: „a sötét szalonban *lefüggönyözött* lámpák *derengő* fényében hallgatták a zenét” (R. 45); „a völgyek *párája elhalványítja* a hegyoldalt, és csak a peremük rajzolódik tisztán” (M. 103); „a könyvsorok titokzatosan csillogtak attól a fénytől, mely az ajtó-ablakokon rézsút csapott be, téliesen *tompult* ragyogó napfény” (M. 160); „a körüti házak felett megvilágított gőz, *halványan* fénylő” (M. 165); „a folyó medrében vaskos jégtáblák tündöklenek *kék áttetszőségben*” (M. 173); „Sebesvár romja sötéten magaslik ki a napugár *árnyékában*” (M. 173); „a völgyben enyhe *köd* vette őket körül, *kékes* világos *pára*, de melynek tündöklése jelezte, hogy fölöttük a tetőn fényesen süt a nap” (M. 197); „a kocsi zaj nélkül haladt, a frissen hullott *hó letompította* még a

lovak trappoló patáinak a csattogását is” (M. 230); „főleg a hangja, az a *letompított, visszafojtott* hang kötötte le” (M. 233); „rügyeznek a nyárfák, mintha *sárgás fátyol* borítaná őket be, egy hét múlva már levélben lesz mind” (M. 292); „a csillárok *lefokozott* villannyal” (M. 300); „(napkeltekor a lesötétített szoba) annál *sötétebbnek* látszik, majdnem mintha *gőz* ülne benne” (M. 383); „(kora reggel) a rét majdnem *szürke* a hajnali *párától*, vékony *derengő fátyol* van végigterítve rajta és ott messze a távoli fák törzsét eltörli finom *ködkendővel*, álombeli fák, mintha ők is csak *párából* volnának” (M. 386); „ezer fény megnyúlva a vízben és az országház óriási kupolája fölött *füst-fátyolos* ég és csönd, a nagyváros esteledő csöndje” (M. 460); „az üvegkasztelenben teakeszletek és tálak fénylettek *halk ezüst fényléssel*” (M. 464); „az íróasztalra villanylámpa vetett *tompított fényt*” (M. 465).

A tompítás néha egy-egy hangulat kifejtett érzékeltetése is lehet: „a kisült rétek vékony *ködfátyollal* tompítva, sejtelmessé téve, a szomorú elmúlásról beszélt a fiatalembernek” (M. 156); „a hintóban, később a vonaton is László úgy érezte, mintha hullámos tengeren hajózna, *szürkés, rózsaszínű ködben*” (M. 164); „(mielőtt Klára képzelete elaludt volna) mind *ködösebb* lett az *elgondolása*, de annál varázslatosabb.”

A köd, a gőz, a pára és a füst, továbbá a derengés és társai a sejtelmes hangulatkeltés eszközei is. Az érzetek tompításával való illúziókeltés a szecesszió más művészeti ágaiban sem ismeretlen. A csökkentett erejű érzéki hatás olyanszerű, mint a századelőről jól ismert képeken látható majdnem átlátszó ruházatú, nem határozott, hanem árnyképszerűen elhalványított körvonalú, csak sejtető rajzú nőalakoké.

A tompítást, átszűrést jelző szók nemegyszer díszítő motívumokat alkotnak: „a tó *opálózó tükre*” (R. 44); „*halványarany testének* minden titka” (R. 93); „(a nyári rekkenőségben) a távoli gerincek *elfátyolozva* (látszanak az) *aszályos párában*” (M. 476).

5.2.2. A tompításhoz némileg hasonló eljárás az érzetek tűnékenységének, mulékonyságának az érzékeltetése. Az ezt érzékeltető szavak legalább annyira változatosak, mint a tompítás eszközei: „megvirradt, a lámpák, a gyertyák *elvesztették* a fényüket” (M. 78); „a hegedű sötét aranszínű hajlásain *elsikló* fények” (M. 85); „a szél a kéklő, ragyogó ég felé fölvitte a porhavat, ott tündöklök ezernyi gyémánttal a napsugárban, aztán *hirtelen elszóródik, elszáll*” (M. 204).

Az ide tartozó szavak néhány díszítő motívum alkotóelemei: „az emlékezés varázsa *széjjelfoszlott*” (R. 44); „a futamok olykor *elhalványodtak*” (R. 116); „a fúgák *elcsengtek*” (R. 117); „a nyírfák rezgő tallérai *széjjelszóródtak* az éjszakai égen” (M. 70).

5.2.3. Az illúzió fontos és jellegzetes lehetőség az álom, az álomszerű vagy a képzelet, ábránd és révület. Diószegi (1965: 1032) „az álomvilág jegyeibe való túlzott belefeledkezésről” beszél. Mindkét regényben sok utalást olvashatunk erről: „Magdolna (szerelmi bánatában) úgy járt-kelt az atyja mellett, mint az *alvajáró*” (R. 61); „aztán belesüllyedt *álom nélküli álomba*, mely mindent eltörölt, minden képet, minden visszhangot, minden emléket” (M. 231); „ismét elfogta az a *révülésszerű ihlet*” (M. 492); „a vonat dübörgése mintha valótlan lenne, csak az ő fájdalmanak a zakatolása, *hagymázos álomlátása*” (M. 527).

Mindennek ellenére idetartozó díszítő motívum meglehetősen kevés van: „a tintafekete vízben régi csónakok mozdulatlanul aludták *öregségük álmát*”

(R. 83); „(Máriát az emlékek és a holnap nap tervei) *tündöklő álmodozással* töltötték el” (R. 104); „a gyermek alvó ajkain mintha *álommosoly* vonult volna el egy pillanatra” (R. 140); „a fedelet tartó vaspálcák három részre vágják (az éjszakai látvány) képét, hogy az így még *viziószerűbbé*, még *álomlátóbbá* legyen, akár az elveszett édenkertnek az emléke, vagy a sohasem ismertnek öntudatlan sejtése” (M. 70); „nézze, milyen gyönyörű most ott túl az a domb? csupa sejtés, nem egészen tudjuk: gőz, vagy pára, vagy *álom*” (M. 72); „mintha szokatlan kifejezést vett volna észre a leány arcán, valami *befelé fordult álmatagságot*, valami meghatódást” (M. 161); „a Velencei tó csillogása, jégszegélyes tükre, ez mind valótlan tündérországi táj, mindez valótlan, csak neki valóság, ismeretlen új *álomlátások* csupán” (M. 164); „Adrienne úgy siklik a jégen, mint valami *álomban tovasuhanó árnyék*” (M. 188).

5.2.4. Egészen nyilvánvaló illúziókeltő szerepe van mindannak, ami a mese, a csodás, a fantasztikus vagy ennek ellentétéként a rémítő, a kísérteties, a torz világába tartozik. Mindkét regényben többször is szóba kerülnek idevágó jelenségek: „könnyű, tépett párafoszlanysok úsztak ide-oda a tó tükre fölött, tán *tündérek* és *sellők* táncoltak itt az éjjel és ott felejtették el szaggatott fehér fátylaikat” (R. 44); „az éjjel *bávos varázslata*” (R. 87); „(a táj szépsége) *mesezerűen* hatott reá” (M. 164); „de gyönyörű volt az erdő, mintha *mesevilágba* néznél bele, melynek titkait majdnem szentségtörés kutatni” (M. 199); „László közelsége, nézése *tömjenként* gomolygott körötte, *bűbájjal*, illettel körüllegte az ő szerelemváró leánytestet” (M. 317); „mind ködösebb lett az elgondolása, de annál *varázslatosabb*” (M. 318); „Mária az erőszakoskodó férfi durvasága miatt úgy érezte magát, mintha viruló virágos rét lett volna, melyet *kegyetlen eke mélyen fölszakít*” (R. 60); „majdnem félelmetesnek látszott most (Uzdy) hosszú sovány alakja, *sátánná* stilizált feje” (M. 416).

Mindez arról tanúskodik, hogy a csodáshoz való vonzódás, illetleg a rémítő szerepeltetése jó forrása lehet olyan képeknek, amelyek díszítő motívumként funkcionálnak: „Mária *mesekirálynői* nyugalmas járással ment el Magdolna mellett” (R. 82); „Mária a tó feletti ugródeszkán állt kinyújtott testtel, fölemelt karokkal, mintha valami *pogány fohászt intézne a Napistenhez*” (R. 83); „Mária a tóban úgy úszott, ahogy a *sellők* úsznak, játszva, tréfálva saját elemükkel” (R. 93); „Mária megfogta a fürdőköpenyét, elkapta, hátravetette magasan a meztelen teste mögött — *varázspalást tündérrálynő* mögött” (R. 93); „fehér páracafatok borították a vizet, akárha hóborított *mesebeli fák* nőnének ki a vízből” (R. 130); „a gyermekek valami rejtélyes kapcsolatonál fogva mégis vonzódtak hozzá, talán valami tilalmas és annál edesebb *néni-tündért* láttak benne” (R. 145); „a bálterem sárga gőzéből a teraszra lépve, akárha valami *tündérországbeli* azúrvilág vette volna körül” (M. 70); „(a szépség emléke ott fog elzárva aludni) mint *csipkerózsa királykisasszony*” (M. 72); „(a környékből minden) valótlan *tündérországi táj*” (M. 164).

És ezeknek ellentéte: „(a Mester) zongorája csiszolatlan, sima, fekete, idomtalan lábakon, könyörtelenül és keményen lecsukott fedéllel — *végzetes szörnyeteg*” (R. 57); „(a bánkodó, hallucináló Magdolna) lelkében folytonosan ugyanaz az egy kérdés koppant szüntelenül, mint valami *szörnyűséges kovács pörölye a megütözött üllőn*” (R. 61); „(a szimfónia egy részletében) a kérdezősködő sívítások borzongatóan szaporodtak — illetlen és utálatos hangok, aljas *rőfögések, nyivákolások*, mintha ezer apró ördög zenebonázna” (R. 117);

„(a szimfónia egy részletét) mind zűrzavarosabb kakofónia lepte el, már egészen tánccá változott minden, valami *szörnyű haláltánc*” (R. 117); „(a szimfóniabeli megsemmisítő akkord olyan, mintha *mammut járna volna óriási talpakkal*, mely legázol, lelapít mindent” (R. 118); „(a kegyetlen akkorddal véget érő szimfónia eljátszása után a Mester) lóbáló karokkal, kaszáló lábakon — *fekete csontváz, óriáspók*, mely menekül” (R. 118); „(a mélyen járó, súlyos acélfekete fellegek miatt) mintha az egész ég ezernyi *óriás szerecsenfejjel* lenne tele, melyek egymás mellé úszva, lassan egymáshoz tolták *puffadt pofáikat*” (R. 130); „talpig ágas fenyők sorakoztak egymás fölé, minden köszirtet megmarkolva mohás gyökereik *polipujjaival*” (M. 209); „Adrienne sárga szemű *szörnyeteg*” (M. 292); „(a sikeres lövésektől tűzbe jött Uzdy) úgy hatott, mint valamely *óriáspók*, kinek hosszú lábai szanaszét kalimpálnak” (M. 416).

5.2.5. Illúziókeltő szerepe van a bohémságnak, frivolitásnak és az erotikának, amit a kötöttségeket, a mindennapiságot megvető szemlélet szült, tehát menekülési, tiltakozási lehetőséget jelent: elfordulást a megszokottól, a megunttól és szembefordulást a szürkéséggel, a képmutatással, az álszemérmes felfoggással. Bánffyánál a szecesszió többi írójához, főleg Adyhoz hasonlóan, ha csökkentett mértékben is, a bohémeszmény, a szerelmi szabadság egy új költői szemlélet lecsapódása, és nála is nyilvánvaló, hogy mindez mint valami deliriumosság olyan érzelmi, menekülési lehetőséget jelent, mint a fentebb tárgyalt álom és révület, így tehát az illúzió mindenképpen velejárója lehet. Ezt igazolják idevágó vélekedései: Gyerőffy László „mind többet ivott, hogy szabaduljon a lappangó önvádtól, föl-fölnyíló maró emlékektől, a szesz is *narkotikum*, a kártya is az” (M. 459). A sok szerelmi jelenet az előbbinél is hálásabb lehetőségeket rejt magában a kábultság jelzésére: Abádyban „a vágy feszül szakadásig... És ez is kéj, csodálatos és eddig ismeretlen kéj... furcsa, kissé perverz kéje az örök várakozásnak... majdnem részeg volt ettől az érzéstől és *kábult és boldog*” (M. 290).

Érthető, hogy ez a jelentéskör díszítő motívumok forrása lehet: csak az ölelés viharában, a *csókok italától részegen* tudta felejtani (R. 108); (a nedves, vízpárás, tavaszi illatokkal terhes levegő) olyan sűrű és *bódító*, mintha nem is gőzölgés, de valami *ital* volna (R. 132); (a korcsolyázva távolodó Adriennet) mintha valami kéjes szédület ragadta volna meg, ifjú *maenada* [bacchánsnő], ki valamely téli, bővös bacchanálián táncolja az ölelésváró táncot, bódítja el részeggé a testét (M. 188); (a fénytől) a tavaszi természet elpirul, elpirul szerelmes boldogsággal, akárha *fiatal leány* volna, kinek *szűzi csupasz testén először vándorolnak végig szerelmesének kutató kezei, csókhintő ajkai* (M. 384); az árnyék mintha *pihegve* várná, hogy a napsütés végigcsússzon rajta (M. 384); a szoba illata furcsán *részegítő* is, akárha *ital* volna (M. 451); (Adrienne testének az) illata, az a *bódító, részegítő ital* (M. 474).

5.3. A díszítő motívumok harmadik jelentésköre a művészet, a szépség. Jelentősége nyilvánvaló, hisz egy akkori felfogás szerint „a művészet az öröm forrása, az élet vigasza” (Pók 1972: 55). A szecessziós szépirodalomban kedvelt témává lett a művészet, és jellegzetes szereplő a művész.

Jól tükröződik mindez Bánffy kisregényében is. Erre figyel fel kritikájában Sóni (1969: 54), amikor a „jellegzetesen bánffyfi artisztikus életfelfogás” egyik megnyilatkozását éppen abban látja, hogy a „szépnek ez az egyéni életeteket felhőrpintó kultusza... hoz enyhülést”. Az egyik szereplő zene-művész: „Ő volt az a lángész, ki a Wagner utáni, Wagner-utánzó tespedési

korszak közepette új utakra mert lépni. Váratlan, akkoriban majdnem érthetetlen volt az új ember zenéje. Dacolva minden harmónia-törvénnyel, a mai idők zűrzavaros, bonyolult lelkét fejezte ki váratlan fordulatú, diszharmóniákkal zsúfolt muzsikája” (R. 36). De Bánffy nemcsak a művészről, hanem alkotásáról is ír, arról, hogy a zeneművész hogyan adja elő az írótól sok-sok sajátosságában jellemzett szimfóniát. Néhány részlet belőle: „Enyhe halk futamok indultak meg... [aztán] egyszerre rettentő, földrengető erővel rémes, törött akkord dörgött bele... Végre most ezt a zenezivatart megtörte egy súlyos, távolból hangzó akkord” (R. 116—8). Emellett a zene sokatmondó analógiaként is szolgál. A zeneművész a teniszezésben „valami zenei vonatkozást fedezett fel... a ritmikus mozdulatok látása vonzóttá, a labdák ívelő röpülése, a karcsú nők szép lendületű iramodásai” (R. 72).

Másik regényében a művésztéma részaránya kisebb. Ami van, az lényegében Gyerőffy László zenei ambíciói köré fonódik. Nála „minden szemlélet a képzeletében muzsikát váltott ki” (M. 110). És itt is olvashatjuk egy-egy szerzemény leírását, jellemzését (M. 157—8). De ennél jóval több a regényben a szépségen való meditatálás, amelyeknek egyfajta összegezése lehet ez a sokatmondó gondolata a főszereplőnek: a szépség „az egyetlen örökös és el nem múlható érték a világon... a szépség örökké a mienk marad. El nem veheti senki és semmi” (M. 72). A főszereplő, Abády mindezt egy tanulmányban szeretné megírni, amelynek tárgya a „szépség mint cselekvés” lenne (M. 493).

S hogy a szecesszióra a művészeti ágak egymáshoz közelítése jellemző, bizonyítja az is, hogy Bánffy az alkotó képzőművész egy-egy leírásban szakszerűen, igazi festőként jár el, a képzőművész szemlélete és technikai tudása nyilatkozik meg ugyanúgy, mint ahogy fentebb (az 5.1. al.) láttuk, a szín- és fényhatások visszaadásában. Íme két leírása. Az egyik az árnyék, a tükrökép kiemelése: „Már majdnem egészen sötét volt. Kékes átlátszóságban sorakoztak a távoli domborok halványabb peremei a fenyő szegte partok fölé, melyeknek tükröképe olyan azonosan ismétlődött meg a vízben, mintha a fák lefelé is nőnének, lenn is ég volna úgy, mint fenn” (R. 126). A másik pedig a modern téralakítás, a perspektíva (vonaltávlat, levegőtávlat) jelzése: „(a láthatár képe a holdvilágos éjszakában) sem távolságokat, sem közelségeket nem adva, sem öblöset, sem domborúságot, hanem méret és mélység nélkül egyetlen síkon ábrázolva mindent” (M. 70).

Ha a művészet ennyire jelentős, természetszerű, hogy az egyes művészetek sajátos fogalmai, műszavai díszítő motívumok alkotóelemeként szerepelhetnek: a csecsemő olyan tökéletesen domború és telt volt, mint valami *rokoko anygalka* vagy a *gyermek Bacchus Rubens képein* (R. 86); a Mester zongorája mintha *szimbólum* volna (R. 57); Adrienne arca körül a hullámos fekete haj vad *arabeszket* írt (M. 55); a havasi tiszta levegőben minden olyan könnyűnek, áttetszőnek hat, mint egy *japáni akvarell* (M. 198); az égő farakás oldalán egy-egy karmazsin *arabeszke* indul meg vakítóvörösen (M. 201); a sárga kővér szegfű az Ó és Klára szerelmének *szimbolikus* virágja (M. 338).

E díszítő motívumok száma nem nagy. Annál nagyobb viszont a művészet jelentéskörének fontosságát jelző szavak gyakorisága, amelyek a hosszabb-rövidebb leírások legfőbb eszközei. Különösen meglepő az *ír*, *íródik* és a *rajzol*, *rajzolódik* gyakori használata (amit csak néhány példával világítok meg): a déli sugárzás minden egyes fa köré keskeny, sötét keretet *írt* (R. 76); a fürdőruha *végigírja* karcsú derekát (R. 83); az ablakok a lámpavilág árnyékában sárgán *íródtak* a falpillérek szürke síkja közé (M. 73); pillái kékes árnyé-

kot *írtak* az orcájára (M. 158); Adrienne emlékképe mintha előhívná íjgörbülésbe *rajzolt* ajkait (M. 210); a ruha puha omlása *körülrajzolta* combjait (M. 268); látja miként *rajzolódik* a nő teste át a paplanon (M. 452); öblös felső teste koromfeketén *íródott* a világított tornác tündöklése elé (M. 473).

A két ige mellett több más hasonló jelentésű, de ritkábban előforduló szó is a művészetek iránti vonzódást bizonyítja: a várfal sötétbibor árnyékot vetett, egyenes, vastag sávot, melynek mintha *léniával húzták volna meg a szélét* (M. 73); a harisnyákat piros-kék, zöld és narancsszín gyapjából *kötik szép meanderes rajzokba* és csilingelő bojtokkal (M. 130); végtelen szomorúságot érzett László a késő őszi, már téli álomba merülő tájban, melyet *tanult tervező formált ki* a legjobb angol *minták* nyomán (M. 156); a grupp körül a pázsit is teli tündöklő karmolásokkal az *indigó vonalzásai* között (M. 73).

5.4. A negyedik jelentésszféra a természet. Erről mint a menekülés egy lehetőségéről Kun (1974: 85) jogosan állíthatja, hogy „a természet lesz az utolsó mentsvár, amely egyes-egyedül képes az összerontott, leszerelt életeket újjáépíteni”. Valóban, a szecesszió művészetét egy jól kivehető természet utáni nosztalgia hatja át, ami egy sajátos természetlirizmust, olykor valóságos természetmítoszt szült. Erről vall többek között a női főszereplő, Adrienne, aki a gyönyörű kilátáson elcsodálkozva állítja, hogy a más vidékről valóknak szokatlan mezőségi tájat is „valami nagyszabású szépség tölti be” (M. 103).

Bánffy mindkét regényében sok a hosszabb-rövidebb tájkép, gyakoriak a természeti leírások. Az egyik például a tavaszi megújulás képe: „A fák már zöld bojtokkal cicomázták föl ágait, a vörösfenyő puha, kis zöld ecsetekkel tűzte végig könnyű gallyait, egy-egy kakukk megszólalt valamely csalitban, sárga vadvirágok szóródtak széjjel a megújult fűvön: kankalin, vadnarcissus, békafű — halvány, kövér rügyek fehérlettek a rekettyefűzön, kiomló, ötszörös nyelvek a vadgesztenyefán, mindenfelé tavaszodott, izgett-mozgott minden az új kikeletnek új reményében” (R. 128). A másik kép a réteg: „A fű már nagyocska, sűrű és harmatos. Vadlóhere fehér gömböcskái szorongnak benne, mintha titkolódnának, kankalinok arany pontozása tűzdeli, harangvirágok kékje, a kásafű és perjéknek vékony szálai, rezgő pénzecskéi között” (M. 384).

Érdekes azonban, hogy — mint a fentebbi két példában is láthattuk — a természet Bánffynál nem a mesterséges, a művi, mint a szecesszió más íróinál (ahol sok a szoba- és a dísznövény), hanem az üde, különösen meglepő a mezei és a kerti virágok nagy kultusza, ez nála a *virággompa* és a *piazar virágdísz* (M. 385). Egy helyen el is árulja, hogy Abády gyermekkorában nem a belső parkba vágyott, „melynek ápolt útjai, díszített sövényei az ő fantáziáját nem izgatták (M. 386). És talán az is erre vall, hogy Gyeróffy kabátjának kihajtásában szegfű van (M. 338), és nem a divatos orchidea.

Hogy ebben a — más írónál ritka — virágkultuszban mi a szecesszió, arról újabban Eisemann (1987: 786, 789) tájékoztat. Rilke felfogásából („mi nem szeretünk úgy, mint a virág”) kiindulva állítja, hogy „a szecesszió profétikus szépségeszménye: életünket virágszerűen lélni”, hisz a virágmotívum „a művészet szentségének, a tavaszi megújulásnak, a jelen túllépésének és az új élet kezdetének proféciája”. S ez a virágkultusz összefügg a fentebb (az 5.1. al.) tárgyalt szín- és fényhatásokkal, minthogy a szecesszió a szín-érzékelést „a virágélményben folytatja”, hisz — ahogy Eisemann nietschei alapon hangsúlyozza — a képzőművészet két elemét, a színt és a vonalat a virágornamentika egyesíti. Példánkkal is ezt szeretnénk megvilágítani:

„A pergola kúszó rózsái, mintha a nap előtt hódolatban ontották volna le karmazsin virággarmadáikat, azok között is csak szín, csak tündöklés, csak ragyogás” (R. 76).

Magától értetődik, hogy ebben a virágkultuszban a természeti jelenség az emberrel vagy valamilyen emberi sajátossággal fonódik össze valahogy úgy, mint a következő rövid példánkban: a bálban „virágnak öltözött leányok sokasága” (M. 309). A díszítő motívumok is erről tanúskodnak. De ezekben egyrészt más jellegű kapcsolatok is megfigyelhetők, másrészt pedig nemcsak virágok, hanem állatok is szerepelnek.

A virággal, növényvel alakított díszítő motívumok közel állnak mind-ahhoz, amit fentebb tárgyaltunk: Mária úgy érezte, mintha a lelke *virág* lenne, mely sejtető vágyakozással kinyitná lassan az addig csukott *szirmait* (R. 73); a csecsemő *virágbőre* (R. 85); a csecsemő bőre majdnem áttetsző lett, mint a *virágszárú karmazsinos húsa* (R. 86); (Kláránál) a nyak, a váll, a mellének domborodó indulása egyformán telt, a csecsemő húsának és az érett *baracknak* a teltségével, melynek egyenletes halványsága mögül mintha valami belső tündöklés ragyogna át, nem márvány, nem alabástrom, hanem valami gyönyörű *gyümölcsnek* élő fényessége (M. 125); mint valami puha, napsütötte *gyümölcs*, olyan volt a leány ajka, duzzadt és meleg (M. 302); a tribün lépcsőzetes padsorait elborítja az ünneplő közönség, valaki rézsútos *virágágyának* nézhetné, melyen a hölgyek ruhái virítanak százféle rózsaszínben, kékben, fehérben, pirosban és ellentét kedvéért sötétkabátos férfiak feketéllenek köztük (M. 337); csókja felsikamodhatott a *virágszirombőrnek* egy levélbelyegnyi pontjára (M. 493).

Az állatnevekkel alakult képek hangulati tartalma nem egyforma. Egy részük (például azok, amelyekben valamilyen madár szerepel) közel áll a fentebb felsoroltak pozitív hangulati tartalmához, más részüknek viszont kellemetlen a hangulati velejárója: simogatta a zongora hűvös, hosszú fedelét, mintha valami nagy, de kedves *háziállatot* kényeztetne (R. 57); a Máriától megcsodált férfi olyan, mint valami nagyon hatalmas, nagyon tökéletes *állat*, olyan egyszerű és természetes (R. 74); Adrienne olyan, mint egy karcsú fekete *párduc* (M. 71); a nap apró fénypöttyöket szórt szét, melyek úgy ragyogtak, akár éjjel a *szentjánosbogarak* (M. 103); Klára halványan *lazacos* bőrére az a temérdek ezüst reflexeket vetett (M. 125); a behavazott bokrok olyanok, mintha behavazott *medvék* ülnének szanaszét (M. 198); Adrienne szemei tágra nyíltak, mintha kérdeznének az *ő oroszlán-szemei* (M. 227); Dinóra *madárlelkű* kis nő (M. 247); László hű *kutyai* nézése (M. 317); Klára kacagása puhán és kéjesen hangzott, mint a *vadgerle* bűgása (M. 340); László maga előtt látta Gedeon *cápvágású* száját puffadt vértelen arcában (M. 463); Adrienne ingerkedő haja önálló életet él, akár a tenger *csillag-állatai* (M. 492); Adrienne mély *gerlebűgású* kacagással kacagott (M. 541).

6. A szecesszió stílusában sajátos dekorativitást alakító eljárás a stilizáció. Lényege az, hogy az író egy vagy több, de nagyjából azonos jelentéskörbe tartozó szót gyakran ismételt egy hosszabb-rövidebb szövegrészletben. Az ismétlés következtében az újra meg újra megjelenő szók feltűnővé válnak, a figyelem rájuk terelődik, így már emiatt is díszítő funkcióhoz jutnak. Különben az ismétlődő szók jórészt a díszítő motívumoknak fentebb tárgyalt jelentésköréből valók. De más jelentéskörbe tartozó szavak is eszközei lehetnek a stilizációnak. Bánffy két művében a stilizáció kevésbé kifejlesztett

technika. Nem olyan gyakori, mint például Bródynál, Adynál vagy Kosztolányinál, és ami még feltűnőbb, az a kevés is kis terjedelmű.

Az egyik rövid szövegrészletben minden fehér: „A kislányos hálószoba alig változott. Akkor két *fehér* ágy állott benne — most egy. Csak ez a különbség volt. Ugyanazok a *fehér* patyolat függönyök, ugyanaz a *fehér* papírkárpit, *fehér* szőnyeg, *fehér* bútorok, minden úgy volt, itt, mint akkor” (R. 40).

Egy másikban az *illat* szó és a különböző illatokra való utalások ismétlődnek: „És az az *illat*, az a bódító, részegítő ital, mandula vagy szegfű, tavasz és asszonybőr, *jószagú* meleg prém, *méz* vagy *hársfaillat*, semmi név nem talált reá, semmi hasonlat ki nem fejezte — az az *illat*, melytől úgy érezte, hogy le kell borulnia” (M. 474).

És egy példa arra, hogy nemcsak az érzéki érzetek jelentéskörébe tartozó szavak lehetnek a stilizáció eszközei: „Most azonban *félt*. *Félt* önmagától, hogy nem lesz ereje, *félt* a férfitől, kutató kezeitől, a szájától, a szemétől, *félt* jelenlététől, *félt*, hogy elbűvöli az akaratát, elaltatja az aggodalmát, ahogy annyiszor. És *félt*, hogy így utolsó találkozáson, a búcsúzás bánata megrendíti az ő elhatározását. *Félt*, hogy éppen akkor, midőn szakítanak, akkor dobja össze őket a sors” (M. 525–6).

Ennyiből is kiderül, hogy a stilizációnak lényegét kiemelő és összefoglaló funkciója is van, segítségével az író a tartalmat, a stílust alapvető vonásaira tudja egyszerűsíteni ugyanúgy, mint ahogy festményeken, rajzokon vagy az iparművészeti tárgyakon bizonyos díszítő motívumokat, például a liánt, a liliomot egyszerű indázó, hullámzó vonallá stilizálják. Például az egyik fentebbi idézetben az illatok révén Adrienne emléképe (a nem idézett látási érzetek mellett) bódító illatokra redukálódik. Emellett az is megfigyelhető, hogy az ismétlődő szavaknak elsődleges, konkrét jelentésük mellett rendszerint még kontextuális, mélyebb és elvontabb, nem ritkán szimbolikus jelentésük is van, ami nyilván a szecesszió és a szimbolizmus kereszteződésére vall. Például az egyik idézett szövegrészletben a *fehér* a gyermekkor emlékéhez kötődően a tisztaság jelképe önmagában is, de még inkább, ha a felnőttkori gondokat, bajokat jelentő *feketével* állítjuk szembe. Az ismétlődő szavak szimbolikus jelentésük miatt is dekorációk.

7. A szó uralmával jellemezhető szecesszió stílusában a könnyed és laza mondatfűzés, a sok mellérendeléssel járó felsorolás, részletezés a sajátos. És ilyen jellegű a nagyobb egység, a szövegszerkezet is. Mindennek egy sajátos változatát különíthetjük el, amelyet a szecesszió művészetére jellemző kígyózó, indázó formájú motívumok (pl. csiga, lián, alga, illetőleg tengerhullám, örvénylő fátylak, elnyúló női haj) analógiája alapján *indázó szerkezetnek* nevezhetünk. A sokféle idetartozó szerkezeti típusból sajátos zeneiség fakad. Mind az indázó szerkezetek, mind pedig a belőlük fakadó zeneiség díszítő jellegű, éppúgy dekoratív, mint az eddig tárgyalt díszítő motívum és a stilizáció.

Hogy az indázó jellegű képző- és iparművészeti, főleg könyvgrafikai díszítő motívumok és a hasonló jellegű mondat- és szövegszerkezeti formák összefüggnek, az is bizonyítja, hogy a szecesszió írói, így mindkét művében Bánffy is kedveli az indázó, kígyózó alakú jelenségekre, mozgásokra utaló szavakat: a csecsemő *ivelt* ajkai (R. 89); ajkai mintha duzzadtabbul *iveld-nének* ki (M. 226); mintha az erősen hullámzó tóból *kanjargó* indájú törzsök-kévéből fák nőnének ki (R. 130); *íjgörbülésbe* rajzolt ajkak (M. 210); apró

csermelyek *kacsaringóztak* le a csatornába (M. 266); a pompázatosan terített asztalon jéragyogású érekcincsek tükröző *csavarodásai* (M. 315); a Múzeum-kert fáinak lombja *hullámozott* odakünn (M. 357); Judit vadul *kígyózó* koromszín haja bolond *csavarodásokban* táncolt homloka körül (M. 419); (a széltől a magasba fújt porhó elszóródott) hogy pár pillanat múlva más helyt, másként, *kusza görbületbe ívelve* ismét megjelenjék (M. 204); férfikezek, mik a szavak ritmusával játszanak, eldobják, fölkapják a szót, sorozatokat suhogtatnak *félkörösen*, ahogy a bűvészek tesznek labdákkal (M. 236); az olajfák *csavarékos* törzsei (M. 496); Adrienne egy-egy fürtje *görbülve* elindul magában, *visszakunkorodva* könyán az arcába fordul vagy lóbálva *kanyarodik* a légbe (M. 544).

Az ilyen vagy az ehhez hasonló jelentésű szavak olykor egy-egy elvontabb fogalmat kifejező szó mellett és egyáltalán valamilyen szokatlan szótársításban dekoratívek lehetnek: és nőtt, fejlett a *muzsika-hullámverés* (R. 45); (a szimfónia egy részlete) túl tömött, *egymásba fonódó*, mint valamely őserdő *folyondáros* dzsungelje (R. 114); *hullámszárnyalású* ritmus, hosszú zenemondat (R. 116); a Múzeum-kert *hullámos* barnasága (M. 165); (a vízesés medencéjében) minden kavargott, *tejfől vastagodású kavargások táncoltak* rendetlen hullámozáson, vagy gyöngyöző csöppesorok lövelltek föl, magas íveléssel, *félkörös* gyöngyfűzések szilaj örületében (M. 210); Adrienne haja *spirálokban kunkorodott* el bolond *kérdőjelekké* (M. 292); a szembe sütő vakító nap hatására csukott szemhéjai mögött nem tűzkarikák *táncoltak*, hanem Adrienne egyiptomi *arca*, rövid és *kígyózó* fekete *fodrozásban* (M. 452).

Sőt még a rokon irányzattal, a rokokóval való hasonlóságra szóló utalást is olvashatunk: az asztali készlet a XVIII. század legbolondabban *kagylózott korából* való (M. 314).

De nemcsak szavakra, hanem hosszabb-rövidebb jelenetekre is felfigyelhetünk, amelyekben sok a visszaterő, a hullámozó, kígyózó mozgás. Jó példa erre a zeneművész szimfóniájának leírásából az egyik részlet: „Elsőbben hosszú, *ismétlődő* szólamok kapcsolódtak *fűzrszerűen* egybe, csapódtak lassú, folyton *ismétlődő*, folyton elcsengő ütemben, valami hirtelen megszűnések homokpartjaiba. Soká tartott ez így, olyan soká, míg minden körülöttük, még a levegő is hullámozana már” (R. 45).

Egy másik példa anyaga a kedvelt virágoskertek egyik leírásának egy részlete: „Leszaladt a pergolán. Kétoldalt rózsák szegték be ezt, pilléreim *főlkúszva* ostromló *hullámmal*, a gerendáin végigöntve, bordái közt *visszacomolva* — mindenféle színben, pazarságban” (R. 51).

Ehhez hasonló részlet a tűz dinamikus leírásából: „Fölül pedig vadul pattog a tűz óriás lángokban. Sok-sok vékony ág, gally, *kuszán* meredő fenyőcsap, mely *lóbálgat*, mintha vihar *rázná*, szőrös ágacskák, mik *föl-fölugrálnak* bolondul, zsarátnok temérdek, *főlszállva, visszahullva* és mindezt pedig ragyogó palástként átöleli a láng” (M. 201).

A legváltozatosabb képet talán a következő részlet tartalmazza: „És ezt a temérdek növényt, mely között keserűlapuk is szorongtak, mindezt *összefonva, lehúzta* vagy megkötötte, ágakon *fölfutott*, hogy onnan *visszahulljon* a vadkomló *folyondárja*, *egybetársulva* a szulák szálával, mely halvány bimbókkal tarkította mindezt, a burjánok százait, a bokor és a fa ágát, és néhol magasról *imbolygott* egy-egy már kibomlott virágja, mintha pillangó lenne, mintha csak *lebegne* szabadon” (M. 389).

Ez a sokféle hullámozás, kígyózás önmagában véve is dekoratív. Igaza van Eisemann Györgynek (1987: 787) abban, hogy a szeccessziós motívumokból

időélmény származhat, és ez a tőle sokat tárgyalt változatiság, a „variatív ornamentika” alapja, amit Rilkénél a világtérben való „ritmikus lebegés” élményében is felfed. Ilyesmíróll vall Bánffy is egyrészt konkrétan: „(a porhó elszóródott,) hogy pár pillanat múlva más helyet, másként... ismét megjelenjék” (M. 204); másrészt pedig a vízesésbeli kavargó, „visszatomboló” árról szólva egyfajta összegezésként elvontan: „Minden mindig ugyanaz, mindig más és mégis azonos” (M. 210).

Mindaz, amit eddig tárgyaltunk, alapozás az indázó mondat- és szövegszerkezetek megértéséhez. Előljáróban annyit, hogy sokféle típusuk lehetséges, de ezeket a maguk teljességében tüzetesebben még nem tanulmányozták. Minden bizonnyal közös vonás valamennyiükben az, hogy különböző nagyságú, terjedelmű belső részekre, szelvényekre tagolódnak vagy azért, mert eltérő a felépítettségük, vagy épp ellenkezőleg azért, mert azonos tagolóadásúak. Mindegyik esetben jól kivehető a szelvények közötti határ. Egy-egy ilyen határponton, mint egy-egy növény csomóján, egy új elágazás (ív, hullám) kezdődik. Egy-egy ilyen ív egy előző ismétlése is lehet, van tehát visszatérő szelvény, főleg akkor, ha azonos terjedelműek. Különböben akkor feltűnőbbek, ha terjedelmük változik, például állandóan növekszik.

Első példánk egy hosszabb összetett mondat. Három tagmondatának eltérő a tagolóadása. Az első kettőnek rövid két tagból álló belső ívei vannak, a harmadik mondat kettős tagolású, a második tag, ív (nagy, pazar – csillártündökléses termen) egytagú elemekből (jelzőkből) álló hosszabb és így feltűnőbb, ugyanakkor zeneiségével is figyelmet keltő füzér:

Mindenki megdöbbsent, elnémult, | némelyek majdnem menekültek kifelé, | mintha a halál angyala repült volna át suhogó szárnyakkal a nagy, pazar, arany oszlopos, csillártündökléses termen (R. 143).

Következő példánkban az első ívet alkotó intonáló mondat után két azonos szóval (*csöndes*) bevezetett mondat következik. Az első mondat három azonos terjedelmű ívből áll, mindegyik ív kéttagú szerkezetekből tevődik össze. A második mondat négy eltérő terjedelmű ívre tagolódik: az első három kéttagú, a negyedik viszont háromtagú. Az azután következő mondat felépítése ismét más. Két háromtagú ív után egytagú elemekből álló füzér (*egyhangú – gondtalan*) olvasható, ez után egy háromtagú, majd rövid kéttagúak (*le s föl, és újra le és újra föl*) következnek. Az egész egy két tagból álló hosszabb ívvel fejeződik be. A mondatkezdő *csöndes*, valamint a *csermely* és *csicseregtek* a hullámzásból fakadó zeneiséget feltűnő alliterációjával még inkább bizarrá teszi:

Enyhe, halk futamok indultak meg. | Csöndesen játszó, | tipegő hangok, | kromatikus szaladgalások. | Csöndes csermelyek, | melyek érzés nélkül, | bánat nélkül csörgedeztek végig a hangokon. | Olykor elhalványodtak egészen, | majd kissé megszínésedtek, | de mindig egyhangú, könnyed, gondtalan szaladással, | idilli semmitmondással csicseregtek | le s föl, | és újra le és újra föl | – olyan hosszasan, | mintha ennek soha vége sem lenne (R. 116).

Az előbbihez részben hasonlít a következő mondat, amelynek egy hosszú részletében új íveket az ismétlődő feltűnő akusztikájú *csók* szó nyit:

Soha többé ezek a szép délutánok vissza nem térnének, | melyeknek olyan gyönyörű, | kissé fanyar varázsuk van, | ezek a valószínűtlen délutánok | és az apró szabadságok, | miket ez a szerelemtudatlan nő megenged | – majdnem testvéries ölelést csak | és becézó simogatást, | csókot a nyakán, a vállán | csókot a térde fölött a ruháján | és csókot széjjelnyitott húsos

ajkain, | sok-sok csókot, | melyeknél hűvös marad és zavartalan, | míg őbenne a vágy feszül szakadásig, | mint az íjon kifeszített húr (M. 290).

Más a tagolása a negyedik példánkban szereplő mondatnak. A csomópontokat itt nem ugyanaz a szó, hanem egy szónak, a *csónak*nak a szinonimái (*sajka*, *gondola*, *bárka*) alkotják. Még az is feltűnő benne, hogy két esetben a *csónak*, illetőleg a *bárka* szót követő, az azt kifejtő, vonatkozó névmással bevezetett mellékmondat párhuzamos jellegű, hisz egymáshoz hasonló a felépítésük:

Előttük sok-sok ezer csajka. | Patriciusok parádés gondolái, | termédek más gondola, | mind lampionnal, virággal; | hosszú csónakok, | mellyel máskor algát és rőzsét szállítanak a lagúnán; | vaskos bárkák, | mik hétköznapi vete-ményt, | vagy olajat visznek, | ez mind össze-vissza, | a legszerényebb a leg-gazdagabb mellett, mind földízítve (R. 548—9).

8. A részletes vizsgálatokból levonható legfőbb következtetés az, hogy Bánffy mindkét elemzett regényének stílusában bőven vannak szecessziós sajátosságok. Mind a díszítő motívumok, mind pedig a díszítő stilizáció vagy az indázó szerkezet a szecesszió meglétét igazolja.

És az is fontos tény, hogy ez a szecesszió sem jellegében, sem mennyiségi arányaiban nem különbözik korábbi műveinek stílusától, sőt szerves összefüggés is kimutatható. Az egyik korai művéről, a *Naplegenda* című színművéről (1906.), stílusának szecessziós sajátosságairól Adynak a bevezető fejezetben idézett véleménye tájékoztató. Egy másikról, *A haldokló oroszlán* című elbeszéléskötetről (Bp. 1914., Singer és Wolfner) vizsgálataim alapján alkothatunk véleményt (a részletekről itt nyilván le kell mondanunk).

Az első, ami itt is azonnal feltűnik, az az, hogy gyakoriak a fényes, színes jelenségekkel alkotott díszítő motívumok: (a sok rózsza mint) egy-egy *virágcsillag* világitott a lomb között (41); (a Duna vízében tükröződő csillagok) égi és földi *mécsesek*, illetőleg *ezüsttányérok* (57); a napsugár *aranypor kévéje* (101); a nő szemei *márványozott, fényes achátgolyók* (123). A fény- és színhatásokra utaló jelenségek jó része közös, az író két későbbi regényében is ismétlődnek. Az illúzió és sejtelmesség körébe tartozó díszítő motívum is sok van: (a kínai olyan) akár valami *bálványkép* (114); a nő körül mintha valami szerelmes *gőzkör* lebegne (123); a rét fölötti párafoszlanások *harmatterhes pókhálók* (167). És ami szintén idetartozik, *eltompult érzekeinkről* beszél (124). A művészet és szépség itt is fontos jelentésszféra: (írásába be akarja vonni a nő) *szoborszerű járásának ritmusát* (128). A *Megszámláltattál* főszereplőjének tanulmánytémája, itt egy elbeszélés címe: A szépség mint cselekvés. A természet iránti nosztalgia szintén erőteljes. Ezt világítaná meg többek között ez a kijelentés: a leány úgy képzelte, hogy elvegyül a nagy természetbe [18]. És számottevő a virágkultusz: a kert egy *virágos*, rejtelmes szentély (66); az első szerelmes szó olyan természetesen pattant az ajkukra, ahogy a *virág* kifeszlik a *bimbójából* (123). Nem ritkák a görbülő alakú jelenségek: *tekerdő oszlop* (137); az oszlop olyan *csavarékos*, mint megannyi *kígyó* (137). És van egy feltűnően indázó szerkezetű szövegrészlet, amelyben az elágazások csomópontjain az *és* kötőszó mellett (ugyanúgy, mint a 7. al. idézett egyik mondatban) a *csók* szó áll (melynek gyakori ismétlődése miatt a szövegrészletet a stilizáció eseteként is felfoghatjuk):

Átléptem a kerítésen és szó nélkül megöleltem. | *És megcsókoltam* a meleg, puha, duzzadt száját. | *És visszacsókolt.* | *És* hosszan, hosszan *csóko-*

tam, | hevesen, forrón, mohón. | *És* éreztem, tudtam, | hogy várt vágyó vára-
kozással. | *És* ő is úgy *csókolt* vadul, | olyan éhesen, olyan mohón, | olyan
sóvár, szétnyíló, szívó ajakkal, | mint én. *És* a szeme, | a szürke szeme oly
közel volt, | hogy benne láttam tükröződni a pirosuló estét, | a tengert, a világot,
az egész mindenséget (71).

A sok idézett és nem idézett adat azt látszik igazolni, hogy szerves összefüggés van Bánffy korai és késői műveinek szecessziós sajátosságai között. Mindezek alapján, egyelőre persze még csak nagy óvatossággal, feltelezhetjük, hogy a magyar irodalomban a húszas és harmincas évekre terjedően utószecesszióról beszélhetünk. Ehhez mint egy fontos irányzat-történeti kérdés eldöntéséhez természetesen további vizsgálatok szükségesek (többek között Bánffy trilógiájából a két utolsó mű taglalása is: *És* híjával találtattál 1937., Darabokra szaggattatol 1940.).

Szabó Zoltán

IRODALOM

- Diószegi András: (1965.) A századforduló mint vég és kezdet. Mlirt. IV.
Eisemann György: (1987.) Prófécia és szépségeszmény a szecesszióban. Vigília 10.
Gaál Gábor: (1964.) Kisbán Miklós: Reggeltől estig. Keleti Újság 1927. XI. 4. Válogatott írások I. Bukarest.
Halász Gábor: (1959.) Vázlat a szecesszióról. Válogatott írásai. Budapest.
Kiss Endre: (1984.) Szecesszió egykor és ma. Budapest.
Koós Judit: (1979.) Style 1900: A szecesszió iparművészete Magyarországon. Budapest.
Kovács László: (1943.) Bánffy Miklós. Erdélyi Helikon.
Kun András: (1974.) A természetelmény szecessziós változatai. Studia Litteraria 12.
Pók Lajos: (1972.) A szecesszió. Budapest.
Schöpflin Aladár: (1932.) Fortéjos Boldizsár memoriáléja. Nyugat I.
Sóni Pál: (1969.) A romániai magyar irodalom története. Bukarest. — (1973.) Avantgarde-sugárzás: Modern törekvések a romániai magyar irodalomban, Bukarest. — (1981.) Bánffy Miklós írói útja. [Előszó] Bánffy Miklós: Reggeltől estig, Bűvös éjszaka. Két kisregény. Bukarest.
Szabó Zoltán: (1976.) Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában. Szabó Zoltán (szerk.): Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest. — (1984.) A szecesszió stílári sajátosságai Kosztolányi prózájában. It. 2. — (1986.) Kis magyar stílustörténet. Budapest (harmadik kiadás). — (1988.) A szecesszió főbb stílári sajátosságai Hortensia Papadat-Bengescu és Kaffka Margit prózájában (Összehasonlító stilisztikai vizsgálat). NyIrK. 2.

„A *csak*-ot felváltó *is*” . . .

(A látvány és a látható nyelvi jelek szerepe Zalán Tibor kísérleti verseiben)

Zalán Tiborra fiatal kora ellenére sem csak a „fiatal költő” kategóriája érvényes. Ezzel a napjainkban kissé pejoratív titulussal általában azokat illetik, akik — nem is annyira életkorukat, mint inkább megjelent műveik számát tekintve — még pályájuk elején vannak. Költőnk ugyan csak harminczegyedik életévében jár e dolgozat elkészültekor, de már a Kortárs rovatvezetője, megjelent négy önálló kötete (Földfogyatkozás — 1980., a továbbiakban Ff, Álom a 403-as demokráciában — 1984. röv.: Á, OPUS N³: KOGA — 1984., röv.: OP, és néhány akvarell — 1986., röv.: é. n.) és szerepelt két antológiá-

ban is. Nemesak a könyvkiadás ismeri el azonban tehetségét, költészetének értékeit, hiszen Radnóti-, Graves- és 1988-ban József Attila-díjat is kapott már, az utóbbi kitüntetést újító lírai munkásságáért.

Kiforrott, karakteres művészegyéniség alkotásaihoz próbálok tehát most közelíteni, amelyek azonban érettségük mellett „vadromantikus” ifjú érzelmeikkel is telítettek. Ezek az indulatok, törekvések — amint arról a Ver(s)ziók c. antológia (röv.: V) tanúskodik — alapjában közösek egész nemzedékében (Fiatal Írók József Attila Köre), a kísérleti jellegből fakadóan azonban természetes velejárója az irányzatnak a sokféleség is. Maga Zalán így vélekedik erről: „Az igazán modern — átgondoltan avantgárd — gesztus ma a valamennyi területen történő gátlástalan barangolás, a bátran és méltósággal vállalt — mert alapos vizsgálódások és kísérletek eredményét jelentő — m o d e r n e k l e k t i k a !” (Életünk 1987/3.: 239).

E lírikusgeneráció kísérletező tevékenysége egyébként hasonlóképpen eklektikus motiváltságú. Közrejátszik benne a fiatalok hagyományos változtatni akarása, a „világmegváltás” szándéka, amely társul a modern korélményből származó, illúziótlanul vívódó keserűséggel, kiútkereséssel, a hanykolódó idegenség, bizonytalanság közérzetével, a szabadság utáni nosztalgiával, és igyekszik nem lemaradni más, dinamikusabban változó művészeti ágak kifejezésformáinak gyors fejlődési tempójától. A kísérleti művek legfőbb jellemzője pedig az erős morálitás, az újfajta érzelmesség és érzékenység, a kivitelezés technikai részének előtérbe kerülése és az átmeneti műfajúság vagy műfajiműnembeli vegyülés. Az itt felsorolt dolgok nem véletlenül keltik fel sokak érdeklődését, s ez egybevág a kísérletezőknek azon céljával, hogy fokozott hatást gyakoroljanak az olvasóra. A kísérleti művek és értelmezőik viszonylag gyakran kapnak teret az irodalmi folyóiratok lapjain, nyelvészeti koncepciójú elemzés azonban eddig elég kevés akadt, noha a fiataloknak nem titkolt szándéka a stílus „újjaépítése”, k o r s z e r ű b b i r o d a l m i n y e l v l é t r e h o z á s a. Dolgozatommal igyekszem azt bizonyítani, hogy több olyan nyelvészeti, stilisztikai elemzésre is szükség lenne, amely ezt a napjainkban nagyon is jelentős irányzatot követné figyelemmel.

A kivitelezés formai, technikai oldalának, a kompozíciószerkesztés l á t v á n y o s s á g á n a k előtérbe kerülése, a grafikus motívumok szerepének felelősödése véleményem szerint nemcsak a lírikusok egyéb művészeti ágak iránti fokozott érdeklődésének következménye. Az irodalom, a líra megjelenési, terjedési formája ugyanis nagyrészt a nyomtatáshoz, a sokat fejlődött nyomdai technikához, a láthatóságához kötődik, s ennek lehetőségeit eddig egyetlen költőnemzedék sem vehette számításba alkotómunkájában ilyen jelentőséggel. Ma már szép számmal vannak ugyan verslemezek, nagy ritkán egy-egy előadóestet is szerveznek népművelőink (melyeken még ritkábban szerepelnek az ún. fonikus kísérleti költemények), a lírai műalkotások akusztikai funkcióinak háttérbe szorulása mégis törvényszerűnek látszik, s a kísérletezők a fokozottabb hatást is — ez pszichológiai tény — a látvány, a látható információk segítségével érhetik el a befogadóban a legelementárisabb úton-módon.

Nézzük tehát most részletesebben, milyen látható nyelvi, stílusbeli újításokkal igyekszik megfelelőbb, kifejezőbb lírai nyelvezetet, formákat létrehozni Zalán.

1. A kísérletezéshez általában véve is szükség van jó ötletekre a komoly felkészültség mellett. A költészettel való kísérletezésben sajnos gyakran elő-

fordul, hogy a mesterség hagyományos fogásait szántszándékkal nélkülözik, vagy eleve elutasítják az alkotók ötleteik szabadabb érvényesítésének érdekében, s így az öncélúság zsákutcájába kerülnek. Zalán, bár kimondottan hagyományos, szabályos szövegkohéziójú, szótagszámú és rímelésű verset mindössze hármat írt (Karneváli havazás, Tántorogj át, Őszbe temetett város — Ff.: 70, 80, 99.), első kötetében mégis a hagyományok és a mesterség elismerésével tette le a névjegyét. Stílusa ugyan sokat változott az eltelt hét év alatt, de hogy elvéhez — amely egyébként a fejlődés, előrejutás egyik legfontosabb alapelve — ragaszkodik, az kitűnik korábban idézett szavainak folytatásából is: „A *csak*-ot felváltó *is* lehet az átalakulás legfontosabb mozzanata” (uo.). Költőnk műveiben — kevés kivétellel — a helyes arány uralkodik az ötletek megvalósítása terén. Hogy pillanatnyi lehetőségek kedvéért nem áldoz fel egész műveket, arról az is tanúskodik, hogy köteteiben, főként a harmadikban (OP) meglepően hosszú terjedelmű opuszokat is találunk. Ezzel el is jutottunk Zalán egyik legszembetűnőbb kísérleti újításának, a kompozíciószerkesztésbeli terjedelmivégletek alkalmazási módszereinek részletes vizsgálatához.

1.1. Hosszú terjedelmű versszövegeket csupán az utolsó kötetben nem találunk; az első és a második ugyan csak néhányat tartalmaz (Portyázó fagyok, Utazás a fájdalom gépein, A Kormos fekhelyei, Az Otthontalanság Délkörei — Ff: 54, 71, 94, 105., Á: I. ciklus), a harmadik viszont jórészt ezekre épül. Míg az előbbi könyvek ilyen versei „mindössze” 3–4 oldalasak, az utóbbiban a négy kezdő kompozíció teszi ki a 180 oldalnyi összterjedelm mintegy 70 százalékát (Ének a napon felejtett Hintalóért, Ének Pohárért, Ének hajnali Napért, megfigyelések és szabad leírások a visszavonulás díszletei között — OP: 9–29, 30–45, 46–70, 73–130). Ez a műfaj Zalánnál mintha rokonságot mutatna a hagyományos elbeszélő költeményekkel; mindenesetre az egyébként rövidke verstárgyat megverselő Énekekben az asszociatív burjánzás mellett mozaikszerű történeti váz is felfedezhető.

A hosszú versek megkomponálására készítő termékeny „zabolázatlanság” sokféle szándék megvalósításának ad teret egyszerre a műalkotásban. A legfontosabb motívumok közé tartozik a minél részletesebb, minél árnyaltabb önmeghatározásnak, a részleteket egyszébe elrendező személyes világkép lehetőleg mindenre kiterjedő megfogalmazásának igénye, amiben természetesen benne foglaltatik a lélektisztító mindent-kimondás relatív lehetősége is. A sajátos karakterű önmeghatározás és a modern világkép megformálásának igénye ugyanakkor az egész kísérletező lírikusnemzedék alkotómunkájának is egyik legfőbb jellemzője.

Igaz, hogy e műfaj szinte eleve magában hordja a túlbeszélés csábítását, Zalán művei azonban nem „bőbeszédűek”, hanem érkeletesekek, szemléletesek; sikeresen valósul meg bennük szükség szerint a monotónia, illetve a sodrás lendülte mögött valójában álló tétováság tükrözése is.

Mai életritmusunk következményeként hajlamosak vagyunk rá, hogy könnyen feladjuk a hosszabb lélegzetű irodalmi művek — főleg a versek — elolvasását, költőnk azonban magára maradna hangulataival, törekvéseivel, ha verseit terjedelmük miatt el sem olvasnák. Így aztán érthető, hogy a költészet színvonalas művelése, a hatásos — esetenként retorikai eszközökkel is megerősített — szövegépítés mellett apró, de adekvátan céltudatos és a műegész koncepciójával harmonizáló fortélyokhoz folyamodik, melyekkel kiválóan megelőzheti, hogy a befogadó elunja az olvasást, sőt figyelmének adagolását, intenzitását is irányíthatja ily módon. Ezek a technikai megoldások oly-

kor halmozottan is felbukkannak, számunkra azonban jobb áttekintést ad, ha külön-külön vesszük figyelemre őket.

1.1.1. Úgy tűnik, Zalán nem törekszik ugyan az átlagos toleranciájú olvasók igényeihez alkalmazkodni, mégis megkönnyíti olykor a befogadás hatásmechanizmusát egyes hagyományos szedési módok alkalmazásával. Ahhoz azonban, hogy ezek a kísérleti szövegformációkban helyet kapott kísérletező eszközök saját szövegkörnyezetükben az alkotói szándéknak megfelelően érvényesülhessenek, szükség van az olvasó nyitottságára, befogadói „előképzettségére”.

E módszerek legfontosabb szerepe a kiemelés, a figyelemfelhívó megkülönböztetés a szöveg többi részéhez képest. A ritkított szedés e versekben nem is törekszik másra, többre:

„én nem tag
hanem létszám vagyok
valakinek az ö s s z e s
s ha elveszek
nem fogyatéék —
f á j d a l o m”

(Létszám — Ff: 16)

„A mindenség írhat c s a k Cantata Profana-t”

(Igor Stravisky álma Bartókról — Á: 11).

Szintén hagyományos eszköznek mondható, ha a vers fő problémáját, alap gondolatát n a g y b e t ű k k e l s z e d e t t sorban hangsúlyozza ki külön a költő:

„Gondolatukra megfertőződnek a források és
megfertőződik az asszonyok názáreti bugyogású öle s fialnak
rázkódó csontú retteneteket a bevert homlokú házak mélyén
és megfertőződik a legfőbb ŐL: a haza vetésszomjú öle is
DE HAZÁJA-E ÖNNEK E GONDOSAN BERENDEZETT FÉLHOMÁLY
§ cilinderét a másik bitóra akassza kérem §”

(Hát-ország — Á: 7).

Megszokhattuk azt is, hogy a versben a nagybetűkkel kiemelt szó a legfontosabb a szövegből, hogy az a kulcsszó. Egy újabb kiaknázzható lehetőséggel — amely kivitelezésében a kortárs zenéből ismert ún. repetitív minimal kompozíciókra emlékeztet — azonban, úgy látszik, kimondottan kísérleti szándéka van Zalánnak: egy szókapcsolat tagjait külön-külön emeli ki, s ezzel eléri, hogy az egyes szavak — új hangsúlyt kapva — újraértelmeződjenek, majd egységükből — egy magasabb rendű, tudatosítottabb tartalomból — szülessen új, elementárisabb hatású összefüggés:

„Hiszen megérted
Te Vilniusban én itt És itt ősz És köd És
itt NINCS már itt és nincs MÁR itt és nincs már ITT”

(megfigyelések és . . . — OP: 74).

Annak is újító jellege van, ha a versben ugyanazt a periodikusan visszatérő szót emeli ki a nagybetűs szedés. Zalánál ez olyan érdekességgel is társul, hogy a kiemelt szó csak egy kötőszó, így a szövegrészben előbb csak a modalitás fontosságára helyezi a hangsúlyt, majd a kiemelt szavak összevonásával mintha saját naivitásán nevetne keserűen:

„de én szerettem a szemeimet
és egyszer
visszamegyek értük
HA zöld bogarai a köveken addigra szét nem másznak
HA kék-falú csarnokában nem tartanak nagygyűlést sem sem
HA csapjaiból nem genny s nem öklelő limonádé
HA hártóját föl nem tépték még duzzadt vörös falloszok
— HA — HA — HA — HA” (OP: 29).

Ha viszont a cél határozottan a modalitás kihangsúlyozása, a legcélrörőbb megoldás az illetékes toldalék morféma kiemelése, amely ezenkívül magyarázattal is szolgálhat a szövegelőzményhez:

„NEM LÁTTAM ÓT
én
nem lát
HATTAM csak tükörben s a tükör más s a tükör mögött más világ” . . .
(Ének Pohárért — OP: 40).

Zalán legeredetibb ötlete a nagybetűs és a normál szedés együttes alkalmazásával a költői objektivitás és szubjektivitás zembeállítására. Hasonló kísérletet korábban már Tandori is végzett (Az amatőrség elvesztése — Egy talált tárgy megtisztítása 93—9). Költőnknel e módszer előzményét a „Mária-ősz” (Ff: 24) c. versben érhetjük tetten: a nagybetűvel szedett sorok makroképi objektivitása után a kisbetűs sorok hoznak közelképekben megjelenített szubjektivitást. Ezzel rokon az „Ének pohárért” néhány sora (OP.: 30), de már annyiban több is, hogy a kisbetűs sorok fölött uralkodóvá váló nagybetűs, monoton és objektív közegjellemzést még nagyobb betűkkel szedett szubjektív tartalom töri meg, mintegy megerősítve a költészetben a magasabb szintű mikrokozmosz jelenlétének legfontosabb voltát. A „Halottak napja” és a „Jégbika” c. versekben egyéb grammatikai jelei — például E/1 és E-T/3-as igei személyragozás, birtokos személyjelek — is vannak a magánszféra és az általános objektivitás különbözésének:

„fogaid közül mind kiszöknek
igés szavaid fölsuhognak
melleid meleg színpadán
senki kis ripacsok marakodnak
seb-forró voltál életedben
madárkeserű halálodban

TÚL VÉR VOLT A VÉRE
TÚL VÉR A FESTÉKE” (Ff: 20.),

„— nálam idősebben évtizeddel fiatalabban — nálam védtelenebbül — mosolygósabban (vérezve el — nálam nagyobb hőesésben — dolgozni akarok — nagy mélytűzű verseket hagyni zöldfényű tisztásokon —

A KERTBEN HALDOKLIK A JÉGBIKA
CSÖRTET ÜVEGSZIRMÚ VIRÁGOK KÖZÖTT
HORKANTÁSAITÓL KIFORDUL ASSZONYBÓL
A GYERMEK FÉRFBÓL FÖLDRE HULL
CSIRÁTLAN A MAG JÁR A HALDOKLÓ
KERTBEN A JÉGBIKA TÚRJA AZ ARANNYÁ
REMÉNYTELENEDETT FÖLDET”

(Á: 23)

A korszerű nyomdai technika bevezetése óta az irodalomnak szinte minden fajtája épít a k u r z í v á l á s lehetőségeire. A szépirodalomban, a költészetben is már régóta bevált módszere ez a kontraszthatás általi kiemelésnek, a többletjelentésre való figyelemfelhívásnak. Zalán verseiben szintén előfordul a hagyományos rendeltetésű kurzív szedés, hol a vers háttérében álló alapotívum külön megjelölésére (Kettős önarckép 1976-ból — Ff: 90), hol elemi erőt kölcsönözve a hagyományos betűformákkal nyomtatott mű érzelmi csúcspontján a gondolati lényeg rövid kinyilvánításának, s ez alkalommal mintha a költő más, közvetlen módon ki nem fejtett utasítását, az előadásmódbeli kontrasztivitást is közvetítené:

„Álmodj
költő Fogvacogásod az új kor zeneszerszáma
kell legyen Ám hagyd el végre az ágyad s nézz szét
Kint az éjszaka gyűjti az ég gyémánt-könnýét bõ
hús pocsolyákba Házak fogsora villan eléd És
nézzed vergõdõ beteg asszonyod arcát *Bûnõs*
vagy Megéri-e így nyomorognod Más is rántani
sorsoddal le a mélybe van-e erkölcs rá”

(Hideg szoba elégiája — Á: 31)

A vers testén kívül a kurzíválás csak zárójellel együtt jelentkezik, s megkülönböztetõ szerepe igen változatos, érdekes. Egyedül a „megfigyelések és szabad leírások . . .” (OP: 73—130.) olvasásakor ötféle felhasználási módját figyelhetjük meg. S ha az elõbbiekben a nagybetûs szedésû szövegrészekben a költõi objektivitást vélhetjük felfedezni, úgy e kurzívált részek az objektivitás és szubjektivitás közötti sajátos átmenet kifejezõi lehetnek: az elkülönülõ szerkezeti egységek elõtt állva alcímet jelölnek, pl.:

„(emlékmû-terv)
Kék piros halványzöld lila ágyékszõrök
s homok az üvöltésbe dermedt szájban”

(OP: 122.)

rendeltetési kiegészítést közölnek:

„(Nagy Zoltán színésznek, a versmondás módszertanához)”

(OP: 101), a keletkezés helyéről és idejéről tájékoztatnak (106), furcsa adalékot fűznek hozzá a vershez, pl.:

„(A vers eladható: 1/3/4/2/1/3 felosztásban.
„Éjjeli utazás” címmel) (91), vagy sajátos jellegű,

kissé túl didaktikus segítséget adnak a versértéshez, pl.:

„(FELADAT: eljutni a sohasem elfogadásáig
ÚT: egy fogalom értelmezése
CÉL: a teljes céltalanság elérése
INDOK: jövők nem válik jelenné csak múlttá)” (86).

1.1.2. Mint azt utóbbi példáinkból láthattuk, a hagyományok kereteit szétfeszítő kísérletezés az írásjelhasználatot is érinti. Zalán nem teheti meg ezeket az újításokat anélkül, hogy ne lenne szándékában az olvasó értelmi-érzelmi működéseinek, mindenekelőtt logikájának a szokásosnál intenzívebb megmozgatása. Mint majd tapasztalhatjuk, ezeknek az új megoldásoknak néhol feladványi jellegük is van.

Már az első kötetben feltűnik, hogy alig találunk szabályos központosítású szövegeket, szép számmal akadnak viszont olyanok, amelyekben mindössze a versvégi záró írásjel hiányzik (Kert, Szerelmesvers, Rikoltozó — 32, 81, 88 stb.). E hiány magyarázata valószínűleg az, hogy a költő jelképesen lezáratlanul hagyni igyekszik versét, engedvén vagy inkább sugallva az olvasónak, hogy gondolatait a szöveg kapcsán magában még folytassa a vers elolvasása után. A tagoló írásjelek elmaradásának azután különböző fajtáit és fokozatait tapasztalhatjuk. Van úgy, hogy csak a vers érzelmi csúcspontjait tartalmazó sorokban láthatunk írásjelet a szövegben kiemelő és érzelmi többletet szimbolizáló funkcióban, pl.:

„Magyarok!

Szétszóródva
e csontossá
fagyott
iszonyú
negatív-tájon

Vagytok-e még?

Fekete korongú
nap alatt
vakító
fényes
árnyékokat
rajzol a láz” . . .

(Vadon — Ff: 46)

Gyakori azonban az is, hogy a szöveget csak nagy kezdőbetűk tagolják mondatokra, s a gondolatmenetükben egymáshoz szorosan már nem kapcsolódó tagmondatok vagy mondatok határán 2–8 betűnyi hosszúságban megszakad a nyomtatás, melynek tartama attól függ, hogy az éppen elolvasott rész — itt síkbeli szemléltetéssel — mennyi időt vagy mekkora szünetet érdemel — avagy

igényel az alkotó elképzelései szerint — a teljesebb értelmezési lehetőségek átgondolására, az elvonatkoztatásra, illetve a maradéktalanabb érzelmi átéléshez (Ff: 54, Á: 21, 31, OP: 118, 123 stb.). Előfordul, hogy a versben nincsenek tagoló szünetek, sem egyéb jelek, csak mondatkezdő nagybetűk (pl.: Az eszmélet terei — Ff: 52.), de arra is találunk példát, hogy a gondolati-érzelmi homogenitás, a sűrű, tömör összegység szemléltetésére a szöveget a szabályos szóközökön kívül semmi sem tagolja (Ff: 13, 20—1, Á: 45—7).

Mivel a szövegek írásjelhasználata maga is sok eltérést mutat a szabályostól, talán könnyebben érthető az is, hogy a „szabálytalan” versekben néhány hagyományos írásjel új, kísérleti funkciókkal gazdagodik. A legtöbb érdekességről a zárójelek újszerű használata tanúskodik. Korábban már említettük szerepüket a leghosszabb kompozíció egyes szerkezeti egységeivel kapcsolatban, de nemcsak ezek előtt, hanem a szövegrészek utolsó sora végén is szokatlan feladatot látnak el: a sor versbeli sorszámát tartalmazzák, s árnyalatnyi iróniával „megspékelve” művi-eposzi jelleget is kölcsönöznek így a műnek, hisz hasonló módon e hosszabb terjedelmű klasszikus művek elemzését elősegítendő szoktak alkalmazni tájékozódási segédjeleket. A második és negyedik kötetnek minden verscíme zárójelben áll. Ennek szerepe talán az lehet, hogy a versszöveg — tartalom — fontosságát a cím — elnevezés — fontosságához képest erősítse a költő. A gömbölyű helyett a szögletes zárójel szerepel olyan címeknél, amelyek szövege megegyezik a vers kezdetével (Á: IV. ciklus, é. n.: minden vers). Ha a szótárak felhasználásával vetjük ezt össze, akkor a címnek pusztán a nyilvántartáshoz szükséges adat jellegére kell itt gondolnunk. Eszünkbe juthat ezen kívül esetleg még az is, hogy népdalainkat is kezdő soraik alapján neveztük el, különböztetjük meg. Néhány alkalommal a zárójelekben másképpen ki nem fejezhető, szöveg formájában nyomtatott, de teljesen más jellegű vizuális, illetve auditív információkkal egészíti ki versét Zalán. Így képzelhetünk el például „(bokacsattanás)”-t, vagy azt, ahogy Bartók álmában az „(ötödik oldalára fordul . . .)” (Á: 12). S talán a vers gondolati régióinak és a költői emlékezésnek elmélyültségi fokozatait szemlélteti az egy helyen alkalmazott zárójelek számának megnövelése egészen a nyolcszoros zárójelig:

. . . ”((((((((emlékszem emlékeimre)))))))))” . . . (V: 163).

A zárójelek szerepéhez jutnak a szójátékok kivitelezésében is, de erről majd a későbbiekben esik szó részletesebben.

Érdekes, ahogy Zalán a sorkezdő írásjeleket alkalmazza. A felkiáltó- és kérdőjelek mintha azt mutatnák, hogy maga az alkotó hol adna kiemelt érzelmi indulatú hangsúlyt a szövegnek előadás közben, de az is lehet, hogy a szerző a versírásakor átélt feszültségi pontokat kívánja „utólag előrejelezni” az olvasó számára (pl.: Á: 10, 32, 39, 40; OP: 17, 19, 28 stb.). A sor elején álló kettőspontok pedig arra utalnak, hogy ami utánuk olvasható, az — ugyan csak a közvetlen szövegelőzményből adódó, mégis a vers egészére kiható — kiemelt fontosságú következtetés, az az adott versrész vagy éppen az egész mű konkrétan megfogalmazott gondolati lényege, pl.:

„míg a poharat
számhoz tudom vinni összefoglalható a létezésem
:címerem másnapos gyöngéd verssorok a lágyan
szemerkélő halálos esőben” (é. n.: 18.)

Arra szintén több példát láthatunk, hogy az adott írásjel nemesak nyitja, hanem le is zárja a sort, mintegy keretbe foglalja azt. A három pont a szövegelőzményhez ily módon is jelölt kötődésű meditatív részeket keretezi, pl.:

„engem mintáznak a hontalanná futott naplementék
 én vagyok a legárvább szín létezésem vásznain
 ... emlékezem ...” (OP: 116), a felkiáltó- és kérdőjelek a szövegben az elementárisabb indulati kitöréseket, érzelmi kifakadásokat jelképezik, pl.:
 „leülünk a kerti asztalhoz lassú borok árnyékába
 :adunk mámorbarnát szürkébe töpörődő kékhez
 ! nem lehet törvény hogy mindig beesteledjék!” (OP: 117),
 „lehet kegytárgy lesz a toll mivel mindennapi kenyered
 sem tudtad megkeresni a poharad melybe vizesbor jutott
 s az ágyad honnan elköltözött az öröm s helyébe feküdtek
 a vérrel élő könnyes állatok
 ? kinek tudnék még szépet mondani ?” (é.n.: 28), az írásjeles sorkeretek módosulásai pedig az összetett érzelmi kettősségek változási irányait, sajátos karakterűvé válását szemléltetik, például a korábban még szilárd hit kétségbeesett és kissé ironikus megrendülését :

„A hold megvadult tapadókorongja szívja a tenger vérét
 mögötte spirálisan felfelé húzó üresség
 Ringatnak az éji szélben hófehér karavánok
 ! Van még remény a déli szélesség huszonharmadik fokán ?”

(Ff: 107)

Némelyik írásjel teljesen önálló életet nyer Zalánánál. Talán elfojtott indulat jelenlétét mutatja az „- ! -” alakzat (Á: 37), a következő, pantomim-szerű változat — üres sor meghosszabbított és tükrözött kerete, melynek konkrét jelentését boncolgatni talán felesleges is — pedig egész sor gondolatot és érzelmet közvetít, aminek befogadása nyitottságot és fejlett empátikus készséget is igényel az olvasótól:

„sokan szeretnek itt minálunk
 :! ? ...” „... ? ! :
 így biztatott a Páfrányos lovag s itta a boromat” (OP: 16)

A rendhagyó írásjelhasználattal kapcsolatban még egy jellegzetességről — bizonyos jelek egyedüli és kizárólagos alkalmazásáról érdemes szót ejteni. Erre a második kötet II. és V. ciklusának szövegeiben található példákat.

A legkevésbé látszik indokoltnak a kis nyilak használata (Ezüst repülő), hiszen ezek jóformán csak ügyetlenkedve szemléltetik (vagy talán éppen készakarva, hangsúlyozottan túlszemléltetik) a versben amúgy is leírt történéseket:

„→ mind messzebb
 a vers vége // a közeledő távolodik csak →” ...
 „föl ↑ magasabbra ↑ csillagok szállnak el mellettem ↑ sötéten lóduló
 izmos égitestek ↑ magasabbra ↑ föl ↑ egek szállnak mellettem” ...
 „egék szállnak ↓ zuhanok mélybe ↓ izmok lódulnak ↓ mellettem
 sötét
 elszállnak a csillagok ↓ mélybe ↓ zuhanok ↓ zendül a mélység”
 „← közeledik a távolodó ← csak a vers vége”

(Á: 51, 52)

Szerencsésebb és indokoltabb viszont a kötőjel és a pont generalizálása. Az előbbi kiválóan erősíti képileg is a szoros kapcsolatot, a láncszerű — érzelmi és értelmi — egymásból következést a szöveg részei között:

„— körülvesz a halál —
— mint gyöngyét a kagyló — őriz kiürült éjszakákon — mióta
mellettem vagy — mióta nem — az évek napokká a napok évekké
kevesedtek — hinnéd-e még e szerelmes verset — ne válaszolj —”
(Á: 23), míg az utóbbi éppen meg-megdöccenti, széttördeli a kontextust, az
amúgy is „korunk hőségének” zaklatottságáról, belső széteséséről tanúskodó
vers szövegét:

„ki várt. ki vert. vér majd. majland. v
érland. girland. ejtőernyők halálos csöndben. meghalt
az összetett mondat. meghült a visszatett is. szél a r
edőnnyel. az elme onanizál. áll. sok mártír. új mártír
ok. miért írok ej.” (Á: 53).

1.1.3. Zalán verseiben több „előre megfontolt szándékkal” elkövetett, tudatos helyesírási eltérést fedezhetünk fel. Ezek azonban nem a fiataloktól már-már megszokott polgárpukkasztó öntörvényűség hirdetői, nem csupán az egyénieskedő különbözni vágyás segédeszközei, hanem fontos feladattal ellátott alkatrészek a kísérleti opuszok hatásmechanizmusának működtetésében. Valamelyest persze talán azt is jelzik ezek az udvarias szabálytalanságok, hogy maga a kísérletezés részben egyet jelent a néha korlátokat jelentő konvenciók, szabályok mindenhatóságának kikezdésével, lejáratásával. Költőnk esetében viszont szó sincs elrugaszkodottságról; ezt az is tanúsíthatja, hogy idegen helyesírási normák szerint leírt szavakkal némelyütt éppen a nyelvi sznobériát karikírozza, pl.:

„szidtuk Jewtuschenkot és Wosniesenskyt
köpködtünk”

„Putyi rückwärtsre kapcsolta a gyomrát” (OP: 14, 19), vagy az, hogy a pusztán hangalakká korcsosult tulajdonnévnek igyekszik sajátos módon visszaadni eredeti jelentését: „S'Tendre” (V: 195).

A kihágások mérsékeltőbb formája a jellegtelentítő köznevesítés, a stilizálásnak az a fajtája, amely a tagoló nagy kezdőbetűk elhagyásának korábban említett módszerével jár együtt. Ily módon az általánosítás szándékával szélesebb körű fogalmakkal teheti egyenlővé az adott tulajdonnév fogalmi tartalmát a költő, pl.:

„vér majd. majland. v/érland. girland” (Á: 53),
„sehol egy metafora. eta fara fe/szül et a” (Á: 54),
„sál/unk sztolipin piros nyakkendője.” (Á: 55),
„hol van a don. elég dunán / túl.”
„a horthy fehér lova horkanása / az alkonyi csendben.” . . .

(Á: 55). Ennek fordítottja, a köznevek nagy kezdőbetűs írása viszont már régóta, de különösen Ady költészetétől fogva elfogadott módszere az egyes fogalmakra vonatkozó figyelemfelhívó kiemelésnek, a jelentésbővítésnek; így a kísérletező alkotó tollából már csak az számítt jellegzetes újdonságnak, ha eddig még közhellyé nem vált, kimondottan aktuális, korspecifikus tartalommal szembesíti a befogadót, pl.:

- „vércsöppek / Idegenbe vezető / fájdalomnyomok” (Ff: 14),
 „Forgunk a Ragyogás kaszái között”
 „a Tehetetlenség szégyen-bordázata alatt / felnősz”
 „megyünk, mi Szent Megalázottak” (Ff: 75–6),
 „Az Ifjúság Bordélya zár.” (Ff: 90),
 „Lányok megnyíló öléből forróság omlik
 az Otthontalanság Délköreinek havára” (Ff: 105),
 „Ének Pohárért” (OP: 30).

Sajátos újítása Zalánnak viszont az a megoldás, amikor egyszerre ír nagybetűvel névmást, köznevet és igenevet is, kissé szerénytelenül utalva generációjára „intézményére”:

- ... „Mi Fénnyel Fertőzöttek már nem hiszünk el mindent” ... (Ff: 23).

A helyesírási furcsaságok jelentős tényezői a szójátékok kivitelezésének is. Kényes területe ez egyébként a kísérletezők stílusvizsgálatának, hiszen a végkövetkeztetés olykor kénytelen a szerzőt ötlethajszolásért és öncélúsáért elmarasztalni. A szójátékokkal csinján kell bánni — illeszkedniük kell a szövegkörnyezet tartalmához és hangulatához; nem nagyon ismételhetőek, könnyen válnak elcsépeletté; a legkisebb pontatlanság is csökkenti hatásukat; nem jó, ha megbújnak a szövegben, de feltűnősködniük sem szabad. Mindenképpen értékes tulajdonságuk viszont a tartalmi-terjedelmi sűrítés, a nyelvi ökonómia, ami bizonyos szempontból éppen a költői fegyelem, a „műves szűkszavúság” kifejeződése lehet. A rövid forma és a sok mondandó dialektikája mellett érdekessé teszi ezt a kimondottan egyéni stílusalkotó elemet még az is, hogy a játék igen gyakran társul — a jórészt nemzedéki közérzetből származó — kétségbeeséssel, tragikummal, rezignált önsajnálattal, álfölényességgel. De az a furcsa tény sem mellékes itt, hogy a szójátékok éppen a nyelvi szabályok semmibevétele által tárják fel a nyelvben rejtőz, immanens kifejezési lehetőségeket.

A játékok egyik legszínvonalasabb fajtája zárójeles kiegészítésekkel dúsítja az eredeti szóalakok jelentését, pl.:

- „ágyékokon át az úrbe száll az újabb nemze(t)(t)dék” ...
 „(f)ordítva amíg mi szállunk” (OP: 41),
 „könnyeden / biccent a határon (lát)”
 „ennek fele(ségünk) se tréfa” (OP: 43),
 „búzlünk (k)okárdánk / minden tavaszon | felkerül” ...
 „önmagát másnak (fel)jelentő ország” (OP: 47, 130).

Nem mindenütt humoros a végeredménye a sorvégi, szabálytalan, kötőjel nélküli elválasztásnak, hiszen ennek legfőbb motívuma pusztán az azonos betűhelynyi hosszúságú verssorok végetérése. Annál értékesebbek viszont azok a megoldások, amelyek e kényszer spontaneitása mellett is képesek többet adni, kiszakítva a szavakat megszokott grammatikai terükből, teljes intenzitással „szabaddá téve minden vegyértéküket”, amelyeket a külső formai struktúra eddig lekötött, pl.: „v / érland”, „új mártír / ok”, „versből kitör / leendő”, „éjszakám elrohad a csiz / macsattogásban”, „vegyen árulóport. egy / en” (Á: 53), „orjaleves aranykari / kái az égen”, „hagyjatok megdög / ölni”, „mióta t / art az éjszaka” (Á: 54), „mi a névsor elején s vég / én.”

(Á: 55), „minta / kicsakjátszik” (OP: 137). A jelöletlen elválasztás Zalánál egyébként nemcsak a verssor végén eredményez játékos formákat, s ezek — szerencsés esetben — a legkisebb kényszertől, a szabados spontaneitástól is mentesek, pl.: „red akció”, „testvérek öleljük meg a gramma tikot” (OP: 36, 37), „C RE DO” (V: 199). A terjedelembeli sűrítést láthatóan a szóösszevonások szemléltetik legérzékletesebben — két vagy akár több szó láncszerű egybeírása eredményezi ezeket a lerövidült, szellemes szóalakzatokat, pl.: „erősnek kéne lennem / mint a lokomotívumok”, „krokodilik laknak a kertünkben”, „ÁLSZEMÉREMCSONTKIÁRUSÍTÁS / AKÁRPÁTMEDECÉBEN”, „a karmesteri pálya táátfutott a kromatikus századokon” (OP: 22, 34, 47, 66), „Dramagömlés”, „OHMlettek” (V: 195). Hatásos játékokat hoz létre a (szándékos) betűtévészítés is, pl.: „élünk albérlésben / gyönyörű-fájó elvérlésben” (Ff: 32), „rántott velő / BÁNTOTT VALÓ”, „felindulnak a szupertónikus galambok”, „rémiszthenész az állam állagán végighordta tekintetét”, „csörögni kezdett / a félelem bennünk / pedig csak ráncainkat veszthettük”, „szétgurulnak az aczeltojások”, „a kultúrpolitikusok pralinével kínálták / a jelenen lévőket” (OP: 38, 44, 53, 54, 59, 69). Korábban arra láthattunk példákat, hogy az idegen helyesírás szerint szabályosan leírtak milyen szerepet kaphatnak a kísérleti szövegben, most figyeljük meg azt, hogyan vegyíti Zalán szabálytalan játékká két- vagy háromféle normarendszer (magyar—angol, német—francia, magyar—angol—francia) elemeit: „s pókok szövik be SAMgödröd”, „speise(des)cartes”, „nincs már sok hátra s ez beh jó is GODom” (OP: 35, 38, 42).

Bármennyire nemzetközi jellegűek az utóbbi megoldások, a költőnek is rá kell döbennie, hogy a szójátékok nagy részével eleve kizárja önmagát a nemzetközi publicitásból, hiszen ezek alig fordíthatóak idegen nyelvekre (a szabályt erősítő kivétel talán csak e. e. cummings nálunk is megjelent kötete). Ugyanakkor a nyelvészek aggodalmait is csitítja talán az, hogy ameddig a kísérleti lírai műalkotásban szójátékok is helyet kapnak, a költők akarva-akaratlanul is elköteleztjei az anyanyelvnek.

1.2. Attól függetlenül, hogy az adott vers maga hosszú vagy sem, a kísérleti művek szerkezeti egységeinek, kisebb részeinek terjedelméről a rányait is érdemes jobban szemügyre venni.

Hiába elfogadott műfaj már régóta költészetünkben a szabadvers, a prózavers, napjaink költeményeinek igen tekintélyes hányada még mindig hagyományos formákba öntve lát napvilágot. A fiatal lírikusgeneráció — köztük Zalán is — ezeken nevelkedett, ezekkel próbálgatta tehetségét. Érthető azonban, hogy újító törekvéseik megvalósításához lemondtak a hagyományos formákról, hiszen a kötött szótagszám, a klasszicizáló ritmika, a képletekhez alkalmazkodó rimelés mellett nem igazán nyílna tér a korszerűsítő próbálkozásokhoz. Sok az olyan klasszikus műfaj, amellyel a kísérletezés eleve értelmetlen lenne (bár jól sikerült kivétel is van l. Tandori-szonettek), ugyanakkor, szerencsére, kevés az olyan ifjú költő, aki kimondottan a „szentségtörés” szándékával nyúlna ezekhez. Nem kétséges, hogy a kísérleti versszövegek szerkesztésében minden korábbinál fontosabb szemponttá lett a praktikusság, a közvetlenebb hatás elérésének szolgálata. Ezek a művek csak elenyésző mértékben kötődnek formai hagyományokhoz; nem ragaszkodnak a versszak- és strofaalakzatokhoz, többségük ugyanakkor határozottan formai indítatású, ebbéli motiváltságuk azonban — színvonalas alkotások esetében — alárendelt a mégis csak hangulatosabb tartalomnak. A legfőbb cél tehát e téren a tartalomnak megfelelő és változatos formai aktualitás, s mivel a tartalmi—érzelmi, gondolati — motí-

vumok meglehetősen sokfélék, könnyen érthető, hogy a kísérleti szövegformák, versalakzatok közben miért nem klasszicizálódnak (*szabadversek*). A hosszabb terjedelmű kísérleti alkotásokban azért persze a könnyebb olvashatóság, a szemléletes dinamizmus is a praktikus szerkezetalakító tényezők közé tartozik.

1.2.1. Mivel kevés Zalán-mű kap versszakonkénti szabályos tagolást, érthető, hogy a szövegrészek hosszúsága szinte kizárólag ahhoz alkalmazkodik, hogy az egyes gondolatok kifejtéséhez mennyi időre, helyre van szükség, vagy hogy bizonyos érzelmek hatósugara mitől meddig terjed a szövegben. Leghosszabb művében ezt pontosan nyomom követhetjük: minden egyes oldalra csak annyi szöveget nyomtattak, amennyi az előbb megfogalmazott normáknak megfelelően együvé tartozik (Esterházy Péter „A szív segédigéi” c. művének kivitelezése formailag ennek a továbbfejlesztett változata); a mozaikszerűen felépülő mű részei között így olykor meglehetősen nagy terjedelmi különbségek is adódnak — l. 114. oldal = 29 sorban 199 szóalak, 115. oldal = egyetlen sorban mindössze két szó. Az „Énekek”-ben (OP: 9–70) több változatban is megfigyelhetjük a szerkezeti egységek elhatárolódásának mikéntjét: előfordul, hogy eltérő szedésmód (32) vagy külön jelzés emeli ki az újabb szövegrész kezdetét és végét (34, 43, 54), van úgy, hogy bizonyos egységek konkrét (40, 44, 50) vagy szimbolikus (39, 51, 52) megjelenési formát öltve különülnek el, és arra is láthatunk példát, hogy kézírásos betétet illeszt a műbe a szerző (41, 56, 57, 60, 67). Némelyik szövegegység a lapfelszínen való elmozdulással is elkülönülve szemlélteti formai helyigényét (61, 63, 65, 66).

A rövidebb műalkotásokban az egysoros szakaszok hívják fel magukra leginkább a figyelmet, s tegyük hozzá, nem minden szándékosság nélkül. Általában ezekben fogalmazódik meg a szöveggörnyezet legfőbb mondandója, vagy akár az egész vers kiemelendő alapgondolata, pl.:

„Hát te sem görnyedsz többé
arcom zöldes számlapja fölé,
hogy csavargásunkhoz biztos irányt keress.
Az égen hangos rianások
tépik fel az ezüstös, hús jeget,
fázom.

Ágyak vonulata feldereng,
mikbe belebújtam, honnan kizuhantam.
Nyaktörő, sziklás vidékek,
szakadékok, rajtuk csipkés paplan,
fölebbentették — beledőltem,
neked már csak

a tántorodás jutott belőlem,
s néhány versnyi felkönyöklés.” (Egy elsüllyedt repülőtér koordinátái (Ff: 25–6),

„Felhasadt paták
vöröses sarat
csapnak a hajnal
ablakába

Ma sem lesz virradat

Leszakadt a nemzetről
 Rákóczi dolmánya
 kuruc rongyokat
 égetnek az erdők
 zászlókat elejtve
 alászállnak a holtak
 Kihült tároगतók
 rejtik a kesergőt” (Kihült tároगतók — Ff: 49), de a
 szöveg folytatásában részletesebb kifejtésre kerülő, tételmondatyszerű meg-
 állapításokat is tartalmazhatnak, pl.:

„Aki ma elrejt holnap elvitet

A remény filozófusa holnaptól nem rendel
 messze kifut homokot víz magával a tenger
 mintha kellene neki!

Mint tömeg az egyént emeli s megeszi
 nem kegyetlenül szelíden tudattalan

de teszi mert erős s mert erős hatalma van” (Vázlat a 403-as
 demokráciában — Á: 27). Mindezek egyben figyelmesebb olvasásra, igényesebb
 értelmezésre is készítetik a befogadót, s a hosszabb részek közé ékelődő rövidke
 sorok nemhogy gyorsítanak, hanem a figyelem fokozott lekötése által inkább
 még lassítják is az olvasás tempóját.

1.2.2. Az első Zalán-kötetben találunk ugyan jónéhány olyan verset,
 amelyben a sorok hossza a szótagszám szerinti kötöttség miatt nagy-
 jából megegyezik, a későbbi három, markánsabban kísérletező kötetben
 viszont ilyen mindössze egyetlen egyet láthatunk (Igem — Á: 21–2). A többi
 versszöveg sorainak hosszúsága általában a természetes praktikusság szem-
 pontjai szerint differenciálódik — az alkotói szándéktól függően az olvasás
 tempóját hol pergő, rövid sorok egymásutánja gyorsítja (Ff: 46–7, 49–50;
 OP: 37, 93, 98, 104), hol pedig lapnyi szélességűek készítetnek türelmesebb
 körütekintésre, részletesebb értelmezésre, árnyaltabb hangulati átélésre
 (Ff: 71–4, OP: 31, 114, 129 stb.).

A korábban elemzett kísérleti jellegzetességek közül most némelyikre
 vissza kell utalnunk, ugyanis a sorok hosszúságát nemcsak az imént említett
 motívumok befolyásolják. Árnyaltabb szövegértést, empatikusabb átélést
 eredményezhet, ha a verssor nyomtatási szünetek — a költői érzelmek és
 gondolatmenet dinamikáját térképszerűbben nyomon követő tördelési eljárás-
 sok — miatt hosszabbodik meg (pl.: Ff: 54–6, Á: 31 stb.). A jellegtelenítő
 stilizálást, a szabványosítást a nagy kezdőbetűk mellőzése és a sorvégi jelöletlen
 elválasztások mellett az a „prózai” megoldás is remekül elősegíti, ha a sorok
 tökéletesen egyforma hossza tömbyszerű megjelenési formát kölcsönöz a versnek
 (Á: 51–6, OP: 137, 139).

A sorok hosszúságának egymáshoz való viszonyításával, a nyomtatási
 szünetek szerepének egyéb szempontú figyelembevételével — mint az a leg-
 utóbbi utalásokból is kitűnik — már egy újabb elemzési területhez, a kivitele-
 zésbeli konkrét vizualitás, a speciális vizuális versnyelv megteremtésének
 vizsgálatához érkeztünk el.

2. A nyelv önerejéből merített kísérleti lehetőségek nem mindig elégitik
 ki költőnk kalandvágását, újító törekvéseit, gyakran folyamodik ezért a vers-

szöveg, verskép megformálásában olyan eszközökhöz, amelyeket a nyomdászati korszerű technika tesz lehetővé. Ezek a művei olyannyira szorosan kötődnek a nyomtatáshoz, hogy szóbeli előadásuk a legtöbb esetben értelmezési zavart keltene, vagy egyáltalán elő sem lehetne adni őket. Készült ugyan „hangos” változat az „Ének Pohárért” c. opuszából (OP: 30—5), s a rádió Zalánnak több más hangjátékát is bemutatta már, ezek azonban a hagyományos hanghatások mellett csak a sztereó kísérleti effektusok újszerűségére tudnak építeni, ami viszont önmagában kevés a nyomtatásbeli technikai részletek adekvát „áthangszerezéséhez”. A grafikai jellegű kivitelezés persze nem is az alkotónak a zeneiséggel kapcsolatos társművészetek iránti érdeklődését demonstrálja, sokkal inkább a vizuális művészeti ágak felé irányuló ötvöző-újító törekvéseknek igyekszik teret adni. Nem lehet véletlen ez a vonzódás, hiszen kétségtelen, hogy az utóbbi időkben a leggyorsabb ütemben éppen a vizuális műfajok és ábrázoló eszközeik fejlődtek a művészetekben, s a művész érdeklődése irántuk természetes, sőt az adott korszak életszerűbb áttekintéséhez a költő számára szükséges is.

A képszerű formában megjelenő kísérleti műveknek egyébként az egyik legszembetűnőbb sajátága, hogy a lineáris szövegkohézió eszközei kisebb-nagyobb mértékben elmaradnak a versből, s emellett — illetve részben ennek hatására — különböző fokozatokban néha még a kontextualitás is megszűnik. Felvetődhet persze a kérdés, hogy indokolt-e ilyen esetben egyáltalán költészetről beszélnünk, nem tartoznak-e ezek az alkotások más — vagy átmeneti — művészeti ágakhoz. E kérdésben egyértelműen állást foglalni nem célja e tanulmánynak, annyi azonban bizonyos, hogy költő az anyanyelvétől végérvényesen el nem szakadhat. Ez Zalánnak sem célja, nem is teszi ezt, hanem olykor képpé vagy mozgássá transzponálja az eddig csak nyelvi úton ábrázoltakat.

Figyeljük meg most részletesebben ennek az átalakításnak a mozzanatait, fokozatait!

2.1. A szövegszerűséget leginkább azok a képi formára lapozott versek őrzik, amelyeknél a vizuális többletet a verssoroknak egy képzeletbeli függőleges tengely mentén való szimmetrikus tördelése eredményezi (Ff: 62—3, 108—9, Á: 32—3). Kár, hogy ezek a formák csupán a címben megjelölt versrággyat (kehely, totemoszlop, szárnyatlan rovar tetem) szemléltetik, s más fontos funkciót — legalábbis véleményem szerint — nem kapnak. Sajnálatos módon hatásukat az is gyengíti, hogy a szövegek hosszúságuk miatt egy oldalon el sem férnek, így az olvasó maga kénytelen egybeképzelné a részleteket. Ezek a versek ugyan még lineárisan olvashatók, de írásjelek hiányában előfordul, hogy nemcsak a közvetített gondolatok értelmezése, hanem a szöveg gondolatokra tagolása is a befogadó feladata lesz, mint azt a „Danton pohara” elején tapasztalhatjuk:

„egy pohár vér ez
 az éjjel levág
 ott fejű gal
 amb az álo
 m egy po
 hár vé
 r ez
 az é
 jjel”

(Ff:62)

A másik két versnél szerencsére egybeesik a sorhossz a szemantikai egységekkel, persze a betűk száma nem mindig a legmegfelelőbb, így soronként gazdálkodni kell a nyomtatási szünetekkel is:

„?Mely Időben   méretkezik a lélek?
 az est puhán leereszti szárnyát
 kék tüzek között   verdesnek a tornyok
 s a végtelenbe részegített horizontra
                                  ejtik
 haranguk dermedt érceit” (Á: 32)

A tördelés gyakran szakít a nyomtatás linearitásával, ami általában együtt jár újfajta olvasásmóddal is. Zalán nem tartozik azok közé, akik azt is erőltetik, hogy a befogadó szakítson a lineáris olvasás hagyományával, ezért számomra érthetetlen, hogy pusztán a technikai érdekesség kedvéért miért fordul olykor ilyen újításokhoz. Előbbi példáinkból kiindulva feltételeznünk kell, hogy a legkonzervatívabb olvasó is el tud képzelni képi segítségadás nélkül bizonyos szilletteket vagy például a sakkban a ló lépését, illetve egy keresztet (l. OP: 14, 44). A harmadik kötet mutatja be egyébként a legtöbb tördelt szöveggépet. Kevés köztük, ami maradéktalanul jó, s a vizualitásból adódó csekély jelentésadalék mellett ne roncsolná szövegségében a verset. Előfordul, hogy a szövegrész elolvasása is indokolatlanul válik nehézkessé, s a képi megjelenítés nemhogy kiteljesítené a mondandót, hanem némi zavart is kelt, hiszen az egyirányú nyomtatás nem tud visszaadni többirányú mozgást:

„s fönt a harangok hangtalan l   k”
    e   e
    n   n
    GE

A mozdulatlan száj alakja pedig nem „képes” sem megszólalásra, sem csókra utalni

   e   n   ó   k
    d   s   c   b
    n   O   a
 Mi a halál ot T to a halál nŐ
 (i)   T   (a)
    N   B
 D E NCSÓK O M (OP: 14, 40)

A lineáris olvasat megszüntetése ugyanakkor mégsem feltétlenül elvetendő lehetőség — szerencsés esetben igen érdekes többletet nyújthat, mint pl. az illuzórikus változatlanságot a mozgás illúzióját keltő mozdulatlansággal szemléltető egyszerű szöveggép:

... „ujjaink közül az idő   e
    ILLI
    s S s
    z Z z
    i I i
    v V v
    á Á á
    r R r
    o O o
 gggggggGggggggg ” (OP: 65), vagy

a szétesett hit általi belső szétziláltság hangsúlyozottabb ábrázolásában a szöveggép szétesése (V: 199).

2.2. A nyomtatástechnika legújabb vívmányaira alapozó kollázsokban (OP: 145—81) az írott szöveg helyett a látványelemek képezik a mű legfőbb kohéziós motívumait, teljes egészében ezek szervezik a kompozíciót. Ezek a megoldások közvetlenségük révén — egyszeres mimetikus tükrözéssel — szorosabb kapcsolatba tudnak kerülni a befogadóval és a kölső realitással egyaránt. A közvetlenség ugyanakkor nem jelent egyszerűsödést is. Ahhoz, hogy a befogadás mikéntje és hatása a szerző elképzeléseinek megfelelően alakuljon, az olvasónak ismernie kell jónéhány, a versírástól idegen eredetű szimbólumot (színek, kémiai képletek, más nyelvek szavai, képi és grafikai sablonok), vagyis a költő nemcsak magát a költészetet, hanem az olvasói igényességet és nyitottságot is szeretné továbbfejleszteni.

Magukban a kollázsokban mégsem a konkrétság mozzanata a legfontosabb. Ezek a művek minden eddigi műfajnál hatásosabban, érzékletesebben képesek a kaotikusság (177) vagy a látszólagos káosz mélyén létező sajátos rend (170) szemléltetésére, minden eddiginél összetettebb jelentéstelítettségre, a valóság elemei közt korunkban létrejövő jellegzetesen új összefüggések (165, 179) közvetítésére, s talán közvetlenebbül idézik elő a mozgás látványának hatása által (167, 175) a mentális változásokat is (plakáthatás) a befogadóban.

A kollázsok persze konkrét szöveggként egyáltalán nem értelmezhetők, előadásuk pedig egyszerűen lehetetlen; mindezek mellett olyan fajta értelmi és érzelmi árnyalatok hordozói, melyeknek átadására a beszélt és írott nyelvi megnevezés képtelen. E kísérletező költészetünkben eléggé gyakori művek széles körű elfogadtatásához napjainkban már egyre nagyobb szükség lenne olyan elméleti segítségadó munkákra is, amelyek megtaníthatnák a befogadót, hogy tudjon bánni az egyelőre túlságosan szubjektívnek tűnő vizuális szimbólumokkal, hogy asszociációs készségét minél nyitottabbá tehesse.

3. Az extralingvisztikus újítási lehetőségek és alkalmazásmódok áttekintése után befejezésül még hadd fűzzek hozzá néhány megjegyzést a kísérletezéshez.

Zalán jól érzi, hogy a líra nyelve és formái megértek a felújításra — irodalmunk régóta nem szándékozott ilyen tudatosan és közvetlenül felfrissülni, mint az ő nemzedékének költészetében. Kísérleti tevékenysége jórészt magas színvonalú, ez is indokolja, hogy személyében generációjának vezéralakját, egyik legérettebb újító egyéniségét figyeljük. Sokoldalú próbálkozásai után újabb publikációi arról tanúskodnak, hogy műveiben egyre több a céltudatosság és kevesebb a spontaneitás. Bevált újításait azonban nem igyekszik klaszszicizálni, talán azért, mert még nem talált rá a minden igényének megfelelő, legplasztikusabb formára.

Következő könyveinek elolvasása után még egységesebb képet kaphatunk alkotói törekvéseiről, művészi világgképéről. Kíváncsian várjuk a folytatást!

Juhász Attila

A magyar nyelv oktatása mint egyetemi diszciplína*

„Amiről élesztő reménységet nyújtottunk volt, hogy t. i. a Magyar Nyelvnek és Stílusnak közönséges taníttatása minden órán el fog kezdődni a Pesti Universitásban, immár bé tellyesedett”¹ — ujjong 1791-ben a Hadi és más nevezetes Történetek újságírója. S el kell ismernünk, a cikk felfokozott retorikája, a tanszék megnyitásának hangulatát illetően, tökéletesen jogosult: tudjuk, hogy az országgyűlésben a nyelvoktatási vita szónoklatai után „az egész roppant nemesi sokaság azt kiáltja vala: éljen a mi anyai nyelvünk, éljenek annak oszlopai!”² s tudjuk, hogy maga a tanszék elfoglaló, egyben annak működését megnyitó professzor, Vályi András is a legszenvedélyesebb rajongás szavaival avatta szinte szakrális ünneppé az oktatás megkezdését, így beszélvén: „Elegyítsük gerjedezésünket az örömbé hevültt Hazafiaknak édes hangjaival, harmóniává vályon az egész Nemzetnek örvendező szózatya, hassa meg oda fent az Égiek lakóhelyét, egygyütt zengjen az Angyali Karoknak öröm énekeikkel, elegyedgyenek öszve a Kérubimokéval, Innepet szentellyenek ott is a Magyarok Istenének ma!”³ A külsőségek valóban fényesek voltak (Vályi második beszédét, melyet a „Nemzeti Nevelésről”⁴ tartott, maga a nádor is megtisztelte jelenlétével, jelezve az ügy kivételes fontosságát), a nyilvánosság öröme valóban osztatlanul egységesnek volt mondható — a magyar nyelvi tanszék tényleges sorsa azonban már távolról sem nevezhető — sem a megnyitás pillanatában, sem a továbbiakban — tündökletesnek. Sőt azt kell mondanunk: a tanszék, fennállásának első három-négy évtizedében, alapvető külső és belső problémákkal küszködött, javarészt anélkül, hogy a problémák megoldására belátható remény nyílt volna — ráadásul olyan problémákkal, melyeknek kihatása még igen hosszú ideig érezhető maradt.

Ismeretes ugyanis, hogy a magyar tanszék még évtizedekig a bölcsész és a jogi kar között, egyik karhoz sem csatolva, k ö z t e s jogi helyzetben maradt, hogy a tárgy csak a r e n d k í v ü l i tárgy státusát kapta az oktatás rendjében (annak ellenére, hogy látogatását rövidesen általánosan kötelezőként írták elő), s hogy látogatóinak száma még nagyon sokáig — a kötelező jelleg dacára is — szánalmasan alacsony volt (Révai Miklósnak pl., aki pedig Vályival ellentétben országos hírnévű tudós volt, 1807-ben összesen nyolc hallgatója volt, de legmagasabb látogatottsága idején is csak huszonhárman hallgatták, a három

* Felolvasásként elhangzott az ELTE BTK tudományos ülészakán, melyet az egyetemi magyar tanszék 200 éves fennállásának ünneplésére rendeztek 1991. jún. 7-én.

¹ Hadi és más nevezetes Történetek 1791. 750.

² Idézi: Marczali Henrik: Az 1790—91-diki országgyűlés 1907. I. 364.

³ Vályi András: A magyar nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd 1791. 7.

⁴ Vályi András: Beszéd a Nemzeti Nevelésről 1791.

évfolyamról és a két karról együttvéve),⁵ továbbá az is ismeretes, hogy a professzorok kinevezésével, helyettesítésével, fizetésügyeivel kapcsolatban a felsőbb hivatalok a többi tanszékekkel összevetve, jóval nehezkesebben jártak el.⁶ S bár e tanszék esetében, politikailag kényes tárgyról lévén szó, az államhatalomnak a többi tárgyhoz képest közvetlenebb beavatkozása is jelentős szerepet játszott, sőt időnként komoly nehézségeket is támasztott, a megoldatlanságokat mégsem lehet kizárólag a politika vagy a hivatal rovására írni: a problémák jóval mélyebben, m a g á n a k a t á r g y n a k b e l s ő s z e r k e z e t é b e n n y u g s z a n a k, s a k ü l s ő, h i v a t a l b é l i a k a d á l y o z t a t á s o k c s u p á n l e k é p e z ő d e s e i t k é p v i s e l i k a n n a k a z e l l e n t m o n d á s o s s á g n a k, m e l y a m a g y a r n y e l v o k t a t á s á n a k k o r a b e l i c é l j á b a n é s f u n k c i ó j á b a n b e n n e r e j l i k. E n n e k a z e l l e n t m o n d á s o s s á g n a k v i z s g á l a t á r a v á l l a l k o z n é k a j e l e n d o l g o z a t.

A tanszék felállításkor ugyanis éppen az alapkérdéseket illetően nem volt, nem lehetett megegyezés: nem volt tisztázva, kiket, mire, s milyen célból kell tanítani. A részletek tisztázatlansága tulajdonképpen természetesnek tekinthető: bár a tudományok megmagyarításának, valamint a magyar nyelvű alap- és középfokú oktatásnak igénye a megelőző egy-két évtized alatt többekévéb é általanossá vált, ennek az igénynek az egyetemi szintű specifikálására nem került sor. Rendkívül jellemző pl., hogy a II. József halála utáni röpiratáradatban, melyben igen sok értekezés beszél közvetlenül is a nyelvkérdésről, az egyetemi magyar oktatást, a magyar tanszéket illető fejtegetésekre még véletlenül sem bukkanhatunk. Olyan súlyos, magyar nyelvűséget óhajtó könyvek, mint pl. Báróczi Sándortól A védelmeztetett magyar nyelv, Decsy Sámuel-től a Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott Magyar Nyelv, vagy Rácz Sámuel-től A nemes magyar nemzethez emlékeztető beszéd stb. egy szót sem ejtenek a magyar nyelv egyetemi oktatásáról (Rácz Sámuel esete azért is megemlítendő, mert ő már a nyolcvanas években is tett kísérletet az orvostudomány magyar nyelvű előadására,⁷ s most, a kilencvenes évek közepén, Vályi András betegségének idején ő volt a helyettes előadó a magyar nyelvi kurzuson). Az önálló magyar tanszék ügye ugyanis előkészítetlenül érte a magyar nyelvi ideológia leghevesebb képviselőit is: ők az egész oktatásnak nyelvét akarták volna magyarrá tenni, s a már bevezetett diszciplínákat és tantárgyakat magyarul oktatni (mint pl. Dugonics András a matematikát), ám azzal a kérdéssel, hogy mi is lenne az ö n á l l ó m a g y a r t a n s z é k f u n k c i ó j a, egyáltalán nem törődtek.

A magyar nyelvű tudományosság és felsőfokú oktatás önállósulására azonban még korántsem voltak megérve a feltételek: azok a tudósok, akik valóban komoly, a felvilágosító népszerűsítés szintjét meghaladó tudományos kutatásokat folytattak, illetve ilyen kapcsolatokat ápoltak, még jópár évtizedig megmaradtak latinságukban. Elegendő, ha csak vezető, elismert matematikusainkra (Makó Pálra, Hell Miksára), történétíróinkra (Pray Györgyre, Katona Istvánra), filozófusainkra (pl. a magyar szépirodalom komoly támogatójára, az esztéta Schedius Lajosra), vagy legfőképpen nagy m a g y a r n y e l v é

⁵ Bánóczy József: Révai Miklós élete és munkái 1879. 372. vö. továbbá a vizsgázók névsorát Révai vizsgálkiadványából: Révai Miklós: Propositiones ex lingua Hungarica 1804.

⁶ A tanszék külső történetére vö.: Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története IV.) 1935. 172–96., 304–6.

⁷ Rácz Sámuel: A borbélyágnak eleji. Ajánló levél. 1782.

szeinkre utalnunk itt: még Révai Miklós és Versegly Ferenc számára is magától értetődő volt, hogy ha nem propagandairatot írnak, akkor latinul fogalmaznak (erre látványos bizonyíték mind Révai *Elaboratio Grammatica*-ja, vagy Halotti Beszéd-elemzése, az *Antiquitates literaturae Hungaricae*, mind Versegly összefoglaló főműve, az *Analyticae institutionum linguae hungaricae*). A magyar tudományos közvélemény nem állt egyértelműen a hirtelen magyarítás mellé: a magyar nyelvet — minden hazafias felbuzdulás mellett is — a legmagasabb tudományos igények kielégítésére még éretlennek s kidolgozatlanoknak tartották, s távolról sem látták annak a magyar nyelvű szélesebb közönségnek felléptét, mely anyanyelvi tudományosságot követelt volna tőlük.

Lényegében ugyanez áll az egyetemi oktatás nyelvére is, s még nagyon hosszú ideig: tudvalevő, hogy még maga Révai Miklós is latinul adta elő magyar grammatikáját, a többi tantárgy esetében pedig a magyar nyelvi váltás hivatalosan szóba se került, legfeljebb szórványos, rövid életű, hősies, ám csekély eredményeket hozó kísérletekre került sor. S bár az tény, hogy ama szigorú kijelentés, mellyel Sinai Miklós, a debreceni kollégium tudós történeztanprofesszora a magyar nyelvi reformot fogadta: ez nem más, mint „via ad barbariem”, azaz a barbársághoz vezető út,⁸ már teljes konszenzust nem tudhatott maga mögött (hiszen a nyelvi reformkísérletek mégiscsak jelen voltak), az mégis elgondolkoztató, hogy a latin nyelv oktatási használata még az 1840-es években is „természetesként” tűnt fel. Pl. 1841-ben oly színmagyar s tüzes hazafiak, mint Jedlik Ányos, sőt Horvát István (aki ekkor már a magyar nyelv rendes tanára is volt) is amellett nyilatkoztak, hogy szaktárgyaik (a fizika, illetve a diplomatika és heraldika) inkább továbbra is latinul folyjanak; s még az 1844-es magyar államnyelvi törvény kihirdetése után is maradtak latin nyelvű előadások, egészen az 1860—61-es tanévig. Úgy látszik, ama nagy nyelvi entuziazmus, mely a professzorokat és tudósokat mint állampolgárokat eltöltötte, szakmai okokból még sokáig érintetlenül hagyta a tudományt magát mint szakmát.

A kérdésnek csupán másik oldalát alkotja a megcélzott hallgatóság bizonytalan volta. K i n e k számára kell ugyanis oktatni a magyar nyelvet? Az oktatási törvény, mely a magyar nyelv általánosan tanítandó voltát szabályozta, azzal a törvénnyel állt szoros kapcsolatban, mely előírta, hogy a magyarországi hivatalviselők feltétlenül ismerjék a magyar nyelvet, azaz praktikus célt tűzött ki — ez az igény azonban elvileg csak alap- vagy középfokú oktatást tett volna szükségessé, s azt is javarészt a nem magyar anyanyelvűek számára. Az egyetemi tanszék eredetileg kitűzött feladata tulajdonképpen csak ezt a funkciót emelte volna magasabb szintre: azokat az egyetemistákat (első-sorban jogászokat) kellett volna m e g t a n í t a n i magyarra, akik születésüktől fogva nem ismerték a nyelvet; e cél biztosítása végett tették aztán rövidesen kötelezővé is a tárgy fölvetését. Emiatt gondolta eredetileg a Helytartótanács, hogy nem önálló magyar tanszéket kell alapítani, hanem csak magyar nyelv-tanárt kell alkalmazni, aki alkalmasint a magyar mellett egyszersmind a németet is taníthatná; emiatt maradt oly sokáig a már kinevezett m a g y a r professzor is csak rendkívüli státusban, nem teljes jogú tanszékvezetőnek, hanem csak emellett méltóságú nyelv-tanárnak tekintetvén. Ám a hallgatóság általános megmagyarosodása, úgy látszik, a kívántnál jóval lassabban történt: a kötelező látogatást csak előírni tudták, de betartatni nem (meglehet,

⁸ Idézi: Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1927. I. 463.

nem is akarták), s a magyar tanszék hallgatói magyar anyanyelvűekből kerültek ki. Révai Miklós pl. nem győzi hangsúlyozni latin nyelvű előadásában, hogy „született magyaroknak” beszél, s mindvégig komoly gondot fordít arra, hogy magyar anyanyelvű honfitársainak bizonyítsa diszciplinájának fontosságát.⁹ Ám ha a hallgatóság már ismeri a nyelvet, s arra a grammatikus nyelvoktatásra, melynek gyakorlata a gimnáziumokban már többé-kevésbé kialakult, nem szorul rá, akkor fölmerül a kérdés: mi az ilyen feltételek mellett működő tanszéknek a funkciója; mi a tananyaga?

Hogy a kérdésre adható válasz mennyire nem egyértelmű és magától értetődő, azt szépen példázza, hogy a tanszék három első professzora, kik húsz év alatt váltották egymást, tehát Vályi András 1791-ben, Révai Miklós 1802-ben, Czinke Ferenc 1808-ban, három egymástól erőteljesen eltérő választ adtak, bár hazafias indulatuk és lelkesült retorikájuk ugyanazon tőről fakad. Programjaik eltérései a korabeli nyelvi gondolkodás válaszútjait jelzik: érdemes őket tüzetesebben is szemügyre venni.

Vályi András a magyar tanszék feladatát abban látja, hogy „a nemzet dicsőségét” emelje „a Magyar Nyelv-mívelésnek és a Nemzeti Literaturának” révén — s ennek érdekében rendkívül határozottan megkülönbözteti a nyelvtanítást és a nyelv-művelést. Nyelvtanításon a grammatikát, nyelv-mívelésen — mai szóval — a teljes humán kultúrát érti, tudománnyal, művészettel, szépirodalommal együtt, s ennek előmozdítását igyekszik segíteni. Egész programja (mely tartalmilag nem más, mint a fő pártfogója, Szerdahelyi György által írott magas színvonalú latin esztétika igen szerencsés magyar kivonatolása) a nyelvi kultúra megalapozására, s szinte kizárólag a nyelven túli tartalmak elérésére irányul: nem a nyelvet magát, hanem a nyelven mondott és írott dolgokat célozza meg (saját szavaival: a szavaknak nem testével, hanem lelkével kíván foglalkozni), s ezenközben élesen grammatikaellenes álláspontig is eljut, hiszen ilyeneket olvashatunk beszédében: „Illyen kevés behatása lévén a Nyelvtanításnak a Nemzeti Nyelv-mívelésre, szembetűnképpen kitettség, hogy a Nyelvnek mívelése, nem tsak felállhat a Nyelvtanító könyv nélkül, hanem hathatós mértékben is virágozhat.”¹⁰ Vályi tehát az egyetemes (nemzeti) kultúra nevében igencsak leértékeli a grammatikát, s kizárólag közvetítő funkcióit hajlandó tolerálni; éppen ezért meglepő és sajnálatos, hogy fennmaradt tankönyvei s előadásvázlatai pusztán grammatikus készütséget mutatnak, s azt sem túl magas színvonalon (valószínűleg teljes joggal érte a bírálát, hogy nagyon középiskolás oktatási gyakorlatot követ)¹¹ — úgy látszik, akár saját tudós tehetségének csekély volta miatt, akár amiatt, hogy az egyetemen esetleg égetőbbnek találták a nem magyarok grammatizálását, rendkívül izgalmas általános kultúrprogramjának közvetített, magyar nyelvre specifikált alkalmazását, azaz didaktikáját nem volt képes kidolgozni, s így feltételezhetően előadni sem.

Az öt követő Révai Miklós ezzel szemben a tudományos grammatikát tekinti tantárgyául: azt szeretné elérni, hogy tanítványai vele együtt, az ő irányításával, a nyelv titkaiba hatoljanak be, úgy ismerjék meg tökéle-

⁹ Révai Miklós: *Prolusio I. habita in auspiciis Collegii Hungarici* (1802. november 8.) 1806. 5. „quid ego audiam Praelectiones Linguae Hungaricae, natus utique Hungarus, qui proinde iam scio Hungarice?”

¹⁰ Vályi András: *A magyar nyelvnek hathatóságáról* . . . i. h. 13.

¹¹ A filozófiaprofesszor kollega, Kreil Antal bírálátát ismerteti Kemény György: *Vályi András egyetemi előadásainak plánuma* MNy 31. (1935.): 225.

tesen.¹² Híres, kihívó, beköszöntő állítása: „nem tudunk magyarul (*nescimus hungarice*)”, mely oly nagy megdöbbenést okozott, itt elsősorban nem nyelvfilozófiai implikációi, hanem arisztokratikus, elzárkózó gesztusa miatt érdemel figyelmet. Révai számára a nyelv — mely természetesen nemzeti jellege miatt tanulmányoztatik — önértékkel rendelkező szubsztanciává nemesül, amelyhez csak a tudomány segítségével, szinte kiválasztottság révén emelkedhetik fel a kutató. Révai e gesztussal tulajdonképpen szigorúan elkülöníti a nyelvtudományt a nyelvi (és nem nyelvi) kultúra más területeitől: számára a nyelv tanulmányozása nem egy ismert (anyanyelvi, közmegegyezően alapuló) nyelvhasználat szabályozása, tökéletesítése stb. érdekében történik, hanem avégett, hogy általa az igaz, megismerendő, most éppen romlott állapotban szenvedő nyelv elnyerhesse tökéletes formáját, s aztán, később, magát megismertetvén, önálló tökéletessége révén hasson majd vissza a nemzeti kultúrára. Ezért kell a született magyarnak szinte újra megtanulni a nyelvét: nem hogy praktikusán használhassa, hanem hogy részesülhessen isteni tökélyéből. Az egyetemi tanfolyam tehát a nyelv minden területére kiterjed (azokra is, melyek egyáltalán nem érintkeznek a mindennapi, s a nem mindennapi gyakorlattal); ezért megvizsgáltatik a nyelv változása, története, grammatikai szerkezete és jelentésstruktúrája, feldolgoztatik a retorikai lehetőségek skálája stb. Révai kezén az egyetemi nyelvvoktatás tudományává válik (mondhatnánk úgy is: elidegenedett tudománnyá), ami a nyelvtudományt illetően üdvösen hat — ám ellentmondást szül az oktatás folyamatában: immár nem nyelvileg művelt tudós embert képez, nem hagyományos értelemben vett literátort, hanem szaktudóst, azaz nyelvészt, akinek számára a nyelv már nem az általános kultúra vehiculumaként érvényesül, hanem önmagában, azaz szakmaként. Hogy pedig az ilyen típusú nyelvészek iránt milyen csekély volt a kereslet, azt hallgatóinak és szakmáját folytató tanítványainak csekély száma egyaránt bizonyítja.

Révai utódja, Czinke Ferenc mindezekkel szemben a lehetséges válaszok közül a leglaposabbat választotta. Ő — visszautasítván Révai fentebb idézett súlyos kijelentését — magyar nyelvi kompetenciájának kétségbevonhatatlan birtokában, így fogalmaz: „kevesen tudunk magyarul! és sír bennem a lélek...”.¹³ Ő a tanszéket egyrészt egyszerűen a magyar nyelv mennyiségi terjesztésére, a nem magyar anyanyelvűek magyarosítására kívánja használni, másrészt viszont a magyar anyanyelvűek beszédének csak nyilvánvaló hibáit szeretné kiküszöbölni, „és pedig inkább a gyönyörködtető rövidebb praxis, mintsem ama többnyire únalmas hosszasabb theoria által”.¹⁴ Czinke tehát itt világra is lemond a nyelv tüzetesebb vizsgálatáról (kortársi vélemények szerint gyakorlatában is lemondott),¹⁵ s megelégszik a — mai értelemben vett — nyelvművelő szereppel; számára a nyelv oktatása egyértelműen csak kisegítő funkcióban lép fel: sem az összkultúrát nem képviseli, sem az önálló tudományosságot — megmarad hát iskolamesternek.

Láthatjuk, hogy a szakmai-funkcionális kérdésekben áthidalhatatlan szakadékok tátonganak professzoraink koncepciói között; mégis sok közösség

¹² Révai: Prolusio I. 19. „penetremus ad ipsa eius arcana, ad perfectam scientiam”.

¹³ Czinke Ferenc székfoglaló beszéde: Az Új Holmi II. Tsomó. 1810. 19.

¹⁴ Uo. 26–7, 13.

¹⁵ Vö. pl. az egykori tanítványnak, Vörösmarty Mihálynak róla szóló epigrammáját: „Gözei közt fejedet főnek gondoltam, azonban | Tök vala, s benne kicsin, kék fejű cinke magolt.” (A Pályalombok ciklusból)

figyelhető meg mind elveikben, mind vállalásaikban, mind munkájukban. Ami ugyanis összeköti hármójukat (s a körülöttük működő korabeli literátor közösséget), az a nyelv ideologikus szemlélete. Az ő számukra kétségbevonhatatlan érvénnyel él a nemzet ekkor modernnek számító meghatározása: a nemzet a nyelv közösségére alapul, a nyelv pedig a nemzet létét, szubsztanciáját hordozó közeg. A nyelv művelésének, oktatásának célja tehát távolabbra, az egyetemen, a nyelvi kultúrán túlra hat: általa a nemzet szinte újra inkarnálódik — a nyelv művelése tehát a nemzet önaffirmációjával lesz egyenlő. Az anyanyelvi diszciplínák folytatása ezért válik minden szinten, s így már rögtön a legalacsonyabb szinten is, hazafias ügygé: ezért beszélnek professzoraink előadásaikban oly sokat, s oly szenvedélyesen a nyelv helyett a nemzetről, a nemzeti dicsőségről, méltóságról stb., ezért válik hazafias követelménnyé a nyelvvel való foglalatosság.

Ami aztán ezt az ideológiát a gyakorlatba való átültetés, a gyakorlatban való működés során oly paradoxsá teszi, az végső soron nem más, mint a régi típusú, eredetileg a latinra alapozott, univerzális literatúrafelfogás visszaütése. Professzoraink, a magyar nyelvű tudományosság, az anyanyelvi kultúra bajnokai úgy szemlélik a kultúra, a nemzeti kultúra egészét, mint oszthatlan, nyelvi alapozottságú kultúrát, melyben minden kulturális gesztusnak, tettnek, műnek, eredménynek alapozzanata a nyelvi reflektáltság, a szabályozott, helyes nyelviség: bármely szaktudománynak kiindulópontja ugyanúgy a nyelviség, mint pl. a szépirodalomnak. Amit az ember, az állampolgár, azaz a literátor el tud érni, azt e felfogás szerint mind a nyelven keresztül éri el: a kultúra a grammatikával kezdődik, s az ékesszólásban teljesedik ki. Az ékesszólás, azaz a jó, helyes, szabatos, szabályozott fogalmazás fogja tehát biztosítani, hogy a derék állampolgárok okosan, igazul s szépen nyilatkozzanak meg — ezért kell egyáltalán foglalkozni a nyelvvel. Évéggett kívánják hát e professzorok is mind a retorikával, vagyis a „helyes írásmóddal”, a „szép tollal” betetőzni tanulmányaikat s kurzusaikat, tőle várván minden kultúraterületnek, minden tudománynak — meghosszabbítva: az egész nemzetnek felvirágzását.

Holott épp ezekben az években, évtizedekben zajlik Magyarországon ennek az archaikus, oszthatlan literatúrának autonóm diszciplínákra oszlása — természetesen elsősorban a gyakorlatban, még csak ritkán jutva el a teoretikus általánosítások szintjéig. Csak közvetlen tárgyunkra hegyezve ki a kérdést: most válik el véglegesen a szépirodalom az általános, tudományos literatúráról (már a most alkotott szó is mily árulkodó: s z é p, azaz művészet által megkülönböztetett irodalom!), most válik el a poézis visszafordíthatatlanul az ékesszólástól, most különül el az irodalomtörténet egyrészt az általános kultúrtörténettől, másrészt a nyelvtörténettől, most önállósodik — s épp Révai közreműködésével a nyelvtudomány stb. A magyar nyelv művelése mint élő kulturális diszciplína egyre inkább a rohamosan modernizálódó szépirodalom keretei között bontakozik ki (gondoljunk csak a folyamatosan zajló nyelvújítási vitára), s az irodalom és költészet egyre inkább meg akar szabadulni a nyelvészet felügyeletétől — aminek következtében a nyelvtudomány önállóvá válik s megerősödik, ám el is szigetelődik: tanulságait k ö z v e t l e n ü l már nem tudja visszaszármaztatni a kultúrára.

Mire majd az egyetemen a magyar nyelv tanszéke elnyeri teljes jogát, s Horvát István alatt ismét magas színvonalú professzort nyer, addigra a nyelvtudomány, önállósodván, be is szorul az egyetem (illetve másrésről az

Akadémia) falai közé, s hajdani, óhajtott, általános ellenőrző funkcióját elveszti. Ama pedagógia, mely a tanszék alapításakor, a nyelvtanításon keresztül kívánt derék hazafiakat nevelni, átadja helyét a szaktudósképzésnek. A nyelvemzeti ideológia persze még sokáig fenn fogja tartani az egyetemes érvény látszatát, s a kultúra nyelvi megnyilatkozásainak eleve hazafias jellegét; ám amaz optimizmus, mely Vályi vagy Révai beköszöntőjében a nyelv önfejlődésétől várta volna a nemzet megdicsőülését, naív, történeti, felvilágosodásbeli illúzióknak fog bizonyulni.

Az egyetemi anyanyelvoktatás, mely oly sok viszontagság után végül is nem oda érkezett, ahová elindult, alighanem annak az általános érvényű, elvileg alighanem feloldhatatlan, az egész modern magyar kultúrát mélyen befolyásoló paradoxonnak következtében alakult úgy, ahogy alakult, melyet a legőszintébben talán a radikálisan felvilágosult, igen éleselméjű Kiss József, gróf Széchényi Ferenc orvosa fogalmazott meg 1807-ben, Magyar! Légy igaz Magyar! Láss tovább! Betsüld nyelvedet! című könyvecskéjében: „Őszzevarni láttatom a Magyar nyelvet a Megvilágosodással, a midőn keresztül-kasúl hol erről, hol amarról beszéllek; hanem úgy vagyon az, mind a kettő egygyütt jár; soha nem juthat eszembe a Megvilágosodásnak haszna, hogy a nyelv felvételének szüksége egyszer'smind eszembe ne tűnnyön. A megvilágosodás Hazánkban közönséges nem léssen, míg nyelvünknek közönséges tételével a józan és hasznos gondolatok egy formán nem közöltetnek.”¹⁶

Margócsy István

Szövegnyelvészet és nyelvtanítás

Minden korban alapvető követelmény, hogy az új oktatási tartalomnak a korszerű tudomány legyen a forrása. Így van ez napjainkban is, amikor a nyelvtanítás során a klasszikus nyelvészet időtálló értékeire építünk ugyan, de ezt kiegészítjük a modern nyelvészetnek főleg a nyelvszemléletet és a nyelvhasználatot fejlesztő eredményeivel. Ilyen vonatkozásban sok újat hozott a strukturalista, a transzformációs, a funkcionális, a generatív nyelvészet és nem utolsósorban az utóbbi évtizedekben kibontakozó új tudományág, a szövegnyelvészet is.

A nyelvészek figyelme akkor terelődött leginkább a szövegre, amikor divatba jött a nyelv kommunikációelméleti vizsgálata. A kommunikáció szempontjából ugyanis a mondat nem teljes értékű, hanem csak minimális egység. A szövegtan kialakulásához tehát annak a koncepciónak a megerősödése vezetett, amely a mondatot a beszéd (szöveg) részeként, azaz csak viszonylagosan önálló egységként kezdte vizsgálni. A nyelvhasználat mondat fölötti szintjén leghamarabb a szintaktikai stilisztika alakult ki, s törekvései találkoztak az irodalomelmélet kompozíciókutatásával. Eszerint ki kell bővíteni a grammatika kereteit, bevezetve egy új részt, a folyamatos szöveg mondatát, amely az egyszerű és az összetett mondat tanulmányozása után következik.

¹⁶ Kiss József: Magyar! Légy igaz Magyar! Láss tovább! Betsüld nyelvedet! 1807. 22. (Kiss József egyébként társszerzője volt Rác Sámuel fentebb idézett 1790-es röpiratának is.)

Természetesen ez csupán a kezdet. Ma már a szövegnyelvészek egyet-értenek abban, hogy vizsgálatuknak túl kell lépnie a mondatok közötti viszonyok leírásán, s szempontjai is meghaladják a hagyományos nyelvtan szokásos vizsgálati módszereit. „A szöveg minőségileg különbözik a mondattól” — állapítja meg Szabó Zoltán is (1982). Itt ugyanis a kommunikáció sajátos funkciói érvényesülnek, különböző feltételezések és elvárások a beszélő és hallgató (író és olvasó) viszonylatában, különböző szituációs feltételek. Ebből is következik, hogy a szemiotika biztosítja a szöveg tanulmányozásának leg-átfogóbb keretét. A teljes szövegpszemiozis vizsgálatát hármas keretben végezhetjük. A szövegpragmatika a szöveg külső kontextuális körülményeit, a szövegpszemantika a szöveg jelentésszerkezetét, a szövegpszintaktika pedig formális strukturális felépülését elemzi.

A pragmatika szemszögéből a szöveg a közlő és befogadó között zajló nyelvi kommunikáció eszköze. A pragmatikai alapsémának megfelelően a meghatározott nyelvészociológiai és nyelvlélektani szerepben fellépő adót és vevőt, valamint a közléshelyzetet kell megvizsgálni. A közlemény megalkotása és befogadása, megértése több tényezőtől függően változik. Külső tényező például a hely, idő, belsők pedig a biológiai és lélektani meghatározók. Eszerint az egyes közlemények, szövegek között ezeknek a tényezőknek hatására szemantikai, grammatikai, szövegszerkezeti eltérések fedezhetők fel. Ezek az eltérések az adott változat vonatkozásában nyelvészociológiai normának számítanak. Az egyes közlemények tehát bizonyos szociális viselkedési normáktól függenek. Ezt nevezi Fishman (1975) szerephelyzetnek. Minden egyes kommunikációs aktus során a beszélők között meghatározott viszony, szerep alakul ki, amely befolyásolja a nyelvi megnyilatkozást. A pragmatika kognitív elméletének egyik feladata annak a körvonalazása, hogy miként vagyunk képesek létrehozni és megérteni a nyelvi cselekvéseket. A kognitív pszichológia és a mesterséges intelligencia-vizsgálatok próbálják megvilágítani az egyes közlemények alkotásának és megértésének a lényegét. Ezt a szövegstrukturák és kognitív strukturák kapcsolatának felderítésével végzik.

Van Dijk (1977) szerint a pragmatikai megértés azoknak a folyamatoknak a sorozata, amelyek során a nyelvhasználók egyedi konvencionális cselekvéseket, azaz illokúciós erőket rendelnek hozzá egymás megnyilatkozásához. A pragmatikai megértés sémája tehát a nyelvi kommunikációs folyamat kezdő kontextusához tartozik. A szerző a kontextus elemzését az általános társadalmi kontextus szintjéhez sorolja. Az általános társadalmi kontextust a következő kategóriákkal jellemzi: (1) magánjellegű, (2) nyilvános, (3) intézményes/formális, (4) informális/közvetlen. A különböző társadalmi kontextusokat pedig a következő jellemzők határozzák meg: (1) helyzetek (pl. szerepek, státusok), (2) sajátosságok (pl. nem, kor stb.), (3) interperszonális viszonyok (pl. fölény, autoritás), (4) funkciók (pl. apa, bíró, tanár). A társadalmi kontextusok felsorolt jellemzői és tagjai rendszerszerűen összekapcsoltak és komplex hálózatot alkotnak. Ezek határozzák meg a társadalom tagjainak lehetséges viselkedését az illető kontextusban. A nyelvi megnyilatkozás, írja Lux (1981), nem más, mint egy viselkedési lehetőség kódolása egy lehetséges viselkedésbe. A viselkedési lehetőség természetesen nemcsak nyelviileg lehet kifejezni, hanem más úton is, ezek részei egy átfogóbb viselkedési stratégiának. Vagyis egy nyelvi közlemény teljes megértése feltételezi bizonyos kommunikációs célra irányuló stratégia megértését is. Hiszen egy nyelvet ismerő beszélő kompetenciájának nemcsak a grammatikailag helyes mondatok, szö-

vegek szerkesztésére és megértésére kell kiterjednie, hanem arra is, hogy az illető mondat, szöveg megfelelő kommunikációs helyzetben került-e fölhasználásra. Ezt nevezi Hymes (1975) nyelvészociológiai kompetenciának, Wunderlich (1975) pedig kommunikációs kompetenciának. Ezek valójában bizonyos társadalmi követelményeknek és előírásoknak a rendszerét alkotják, amelyek a közlő kommunikációs magatartását irányítják.

Ezeket figyelembe véve a nyelvtanítás során gondot kell fordítanunk arra, hogy a kommunikáció sikerét szolgáló, a témához, a helyzethez, a célhoz igazodó közlés- és magatartásjelenségeket tudatosítsuk a tanulóknban. Tudatosítanunk kell továbbá, hogy a tényleges kommunikációs folyamatban a beszélők a grammatika rendszere által lehetővé tett szerkezeteket mindig sajátosan kombinálják az adott közléshelyzetnek megfelelően. A közlő szándékai, a hallgatóval való társadalmi viszonya, a közlés helye és ideje, a kulturális normák, a lélektani mozzanatok és mások nagy hatást gyakorolnak arra, hogy a közlők miképpen élnek a nyelvi szabályokkal, milyen választásokat és kombinációkat valósítanak meg.

Mindebből még egy fontos következtetésre térek ki: szakítanunk kell azzal a szokással, hogy a nyelvtanítás során csak szépirodalmi, esetleg köznyelvi megnyilatkozásokat vizsgálunk, illetőleg ilyenekre tanítjuk a tanulókat. Tudatosítanunk kell bennük, hogy nem csupán szépirodalmi, köznyelvi megnyilatkozás létezik, hanem tudományos, műszaki, hivatalos, publicisztikai stb. is, ezeknek a funkcionális stílusoknak sajátos szótani, jelentéstani, mondat-tani és szövegszerkesztési sajátosságai vannak. Közismert hasonlattal élve: ahogy az élővilágban a funkció szüli a szervet, itt is a sajátos kommunikációs cél, a társadalmi funkció alakítja a nyelvhasználatot.

A szöveg tehát nem a nyelvi rendszer immanens struktúrája, hanem funkcionális közlésegység. Deme (1979: 59) meghatározása szerint a szöveg „nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva a teljesség és lezárttság érzetét felkeltse”. Ilyen értelemben azt is tudatosíthatjuk a tanulóknban, hogy a szöveg terjedelme nem mérhető egy minimális egységgel, hanem a közlés céljával. Így egyetlen fonéma (*Ó!*), egyetlen szó (*Indulj!*) vagy egyetlen mondat is (*Gyönyörű idő van!*) adott helyzetben szövegértékű. A szöveg kritériuma csak a funkcionális egység megléte. A szövegnek meghatározott közléshelyzetben kell teljesítenie a kommunikatív funkciókat, s felkeltenie a teljesség és lezárttság érzését.

A szemantika szemszögéből a szöveg olyan jelölő, amely valamit jelöl. Ilyen értelemben a szöveg, mint bármelyik jel, helyettesítő szerepet tölt be. Ez azt jelenti, hogy a jelölő révén a jelölt is felidéződik. Így lemérhető bármely szöveg valóságértéke. A szövegnek mint jelnek a referenciája a kommunikáció társadalmi normái által meghatározott, vagyis a szövegpragmatika meghatározza a szöveg szemantikát. Szemantikai szempontból a szöveg terjedelme nem hosszúság alapján állapítható meg, hanem a jelölt dolgok és helyzetek egysége határozza meg. A szöveg referenciális egységét a szöveg egyfajta témájával azonosíthatjuk. A téma a szöveg vagy szövegegység szemantikai alapját képezi. Szemantikai szempontból tehát a szöveget összefüggővé témájának azonossága teszi. Ha a téma megváltozik, a szöveg is más lesz.

A szöveg szemantika valóságos varázsszava a szövegkoherencia. Az az összetartó erő, amely a szöveget egységessé, lezárttá teszi. Balázs János (1985)

szerint a koherencia alapvető feltétele, hogy a szövegben egymást követő nyelvi jelek jelentésének olyan összetevői legyenek, amelyek egymással összeegyeztethetők. A szemantikai koherencia jól kitapintható elemei azok a szavak, amelyek ugyanarra a valóságalemlere vonatkoznak, vagyis bizonyos jelölők jelöltjei azonosak. A szöveg koherenciájának megteremtésében a szavaknak ez a közös valóságra utaló szerepe — Greimas (1966) műszavával izotópiája — jelentős. Eszerint a szavak jelentésszerkezetében kimutatható azonos jelentés-elemek (szémák) megléte teszi lehetővé, hogy a szavak a szövegben egymást helyettesítsék. Izotópia természetesen nemcsak az egymást kölcsönösen helyettesítő mutatószók, illetőleg a mutatószók és fogalomszók szövegbeli kapcsolatában jöhet létre, hanem a különféle fogalomszók egymás közti kapcsolatában is: a tematikus névszó gyakori ismétlésével, tulajdonnévre köznévvvel való visszaulalással stb.

A szöveg szemantikai viszonyainak van egy mélyszemantikai szintje is, amely logikai viszonyokkal írható le, s amelyet ma már egyre gyakrabban vizsgálnak. Van Dijk (1972) például úgy véli, hogy az értelmi összefüggéshálózatnak, amelyet a szövegek mélystruktúrájának nevez, a ténylegesen megalkotott szöveg csupán egyik lehetséges felszíni megnyilvánulási formája. A szövegbeli mélystruktúrának szemantikai, illetőleg logikai és szemantikai jellege van. Szerinte a szövegalkotásban magasabb szinten és bonyolultabb formában olyan kifermálódás megy végbe, mint amikor a lelkünk mélyén meghúzódó mondatnyi terjedelmű közölnivaló mélystruktúráját szavaknak és szintaktikai szabályoknak a közbeiktatásával felszíni szerkezetté alakítjuk.

Szemiotikai szempontból a szövegvizsgálat harmadik szintje a szöveg-szintaxis. Szemiotikai értelemben a szintaxis a jelek egymáshoz kapcsolódását jelenti. Ez a kapcsolat nem véletlenszerű, hanem jól meghatározott szabályai vannak. Szintaktikai szempontból tehát egy szöveg nyelvi jelek jól elrendezett sorából áll. A szöveg általában mondatok egymásbakapcsolódásából jön létre. Azért általában, mert az is megtörténhet, hogy a szöveg egyetlen mondatból, sőt egyetlen szóból áll. Természetesen mégiscsak a több mondatból épülő szöveg a tipikus. S akkor azoknak a mondatoknak nyelvi, nyelvhasználati, azaz szövegszintaktikai szabályok szerint kell egybekapcsolódnuk. Ezért a szövegszintaxis szintjén azokat a legalapvetőbb szintaktikai szabályokat kell meghatározni, amelyeket a szöveg megszerkesztésekor a szerző követ. Természetesen a szöveg szintaktikai felépülésének vizsgálatán nem a hagyományos mondatnyi elemzést értem, hanem sokkal tágabban, a szöveg szintjére vetítve értelmezem. Vagyis a valóság, a valóságot tükröző gondolat s a gondolat nyelvi formájaként keletkezett szöveg hármas egységében fogom föl. Hiszen „a nyelvi megformálás a hallgató (olvasó) számára a gondolaté is egyben. Egyik szöveg a mozzanatok pusztá időrendjét adja, a másik okszerű kapcsolatokat is jelez. A mondatok kapcsolata mögött a gondolat szerkezete is más és más” — írja igen találóan Deme (1974: 56).

Módszertani következtetésként elmondható tehát, hogy a hallgatókban tudatosítanunk kell, hogy az egyes mondatok szöveggé rendezésének megvannak a sajátos szabályai: a mondatrendezés és -viszonyítás, a kötőszók használata, az egységes szövegjelentés. Ennek megértésére és begyakorlására, főleg az idegen nyelvek tanítása során szövegeket alkothatunk a tanulókkal. Sőt érdemes figyelmet szentelnünk a különféle közéleti helyzetekben és műfajokban történő közlések gyakoroltatására. Igen eredményes lehet ilyen értelemben, ha a tanár a nyelvhasználat különböző közéleti funkciója szerint

jeleneteket játszát a tanulókkal. Így lehet tudatosítani bennük, hogy a közléshelyzet megváltoztatásával a nyelvi megnyilatkozásokon is változtatnunk kell. Nagyon produktívnak bizonyult például azonos témáról különböző közléshelyzetben (tudományos, hivatalos, szépírói, társalgási stb.) szövegeket szerkeszteni.

Amikor ezeket a szövegalkotási, az egyes helyzet típusoknak megfelelő szövegépítkezési módokat próbálgatjuk a tanulókkal, akkor voltaképpen a nyelv grammatikája által lehetővé tett új kombinációkra vezetjük rá őket. Így a divergens gondolkodásukkal párhuzamosan fejlesztjük nyelvtudásukat, grammatikai kombinációképességüket is. Ha az egyszerűbb szövegépítkezési kombinációkhoz kiindulva megtanítjuk őket a leghatékonyabb elbeszélési, meggyőzőségi, vitatkozási módokra, nagymértékben hozzájárulunk a közlésben előforduló megértési problémáik kiküszöböléséhez, s ezáltal nyelvtudásukat is jobban elmélyíthetjük.

Hivatkozások

- Balázs János, 1985. A szöveg. Bp.
 Deme László, 1974. Szónokok és előadók kézikönyve. Bp.
 1979. A szöveg alaptermészetéről. Szathmári István és Várkonyi Imre (Szerk.): A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Bp.
 Dijk, Teun A. van, 1972. Some Aspects of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics Poetics. The Hague—Paris 1977. Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London and New-York.
 Fishman, Joshua A., 1975. Sociologia limbii: o știință socială interdisciplinară pentru studiul limbii în societate. Ruxăndoiu és Chițoran (szerk.), Sociolingvistica—Orientari actuale. Bukarest.
 Greimas, A. J., 1966. Sémantique structurale. Paris.
 Hymes, Dell, 1975. Etnografia vorbirii. Ruxăndoiu és Chițoran (Szerk.), Sociolingvistica—Orientari actuale. Bukarest.
 Lux, Friedeman, 1981. Text, Situation, Textsorte. Tübingen.
 Szabó Zoltán, 1982. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége. Szabó (Szerk.) A szövegvizsgálat új útjai. Bukarest.
 Wunderlich, Dieter, 1975. Relații între noțiuni în cadrul sociolingvisticii. Ruxăndoiu és Chițoran (Szerk.) Sociolingvistica—Orientari actuale. Bukarest.

Kabán Annamária

A Magyartanítás új folyamáról

A „régii” Magyartanítás megszűntével hézag támadt a magyartanárok és magyartanítók szakmai tájékoztatásának és továbbképzésének egyébként is göröngyös útján. Mivel sem a minisztérium, sem egyéb intézmény nem vállalta a folytatást, megjelent a vállalkozó kiadó, a Trezor „testet öltött” nyílt kínálattal: egy indokoltan feltételezett olvasó-, főképpen azonban előfizetőközönséget kiszolgáló mutatóváltópéldánnyal. Nem kisebb számú lapot küldött szét a kiadó, mint ötezret abban a reményben, hogy ez a „kóstoló” olyan mértékben fog „ízleni” a lappal ismerkedőknek, hogy személyes kapcsolatot óhajtanak vele indítani.

Rövidesen elvállik, hogy a kiadó számítása beválik-e. Elolvasva az első számot, nem tartom reménytelen vállalkozásnak az „új folyam” elindítását. A határozott szándékú hírverés hangvétele is kiadói és szerkesztői öntudatot sugároz. A borító három oldalán kínálja a Trezor a kiadványait, amelyek hasz-

nosságáról kétoldalas belső, ismertető-méltató cikk is meggyőzi az olvasót (Fülöp Lajos: Új gyakorlókönyvek a magyar nyelvtan tanításához, 30—1). Két oldalt (2—3) szentel a kiadó önpropagálásának.

A szerkesztő A. Jászó Anna beköszöntőjéből (Miért *Magyartanítás?*) figyelmünket leginkább a szakmai szempont kidomborítása keltheti föl: „... a nagy általános témának megvannak a saját folyóirataik, ezért indokolt egy szűkebb körű, szorosán szakmai folyóirat létezése” (4). A tanítás mindennapjaiban ugyanis — szól tovább a szerkesztő — sok jele van a szakmai elbizonytalanodásnak, tehát tájékoztatni kell a magyartanárokat az új (elsősorban alternatív) törekvésekről, megoldásokról, ötletekről: információcsere van szükség. Mert erre vár az elszigetelten működő és az érdeklődő nevelő egyaránt, s ígéri példa értékű törekvések, szakirodalmi anyagokban rejlő hasznos tartalmak, konferenciák ismertetését. Hogy kiknek szól a folyóirat? Erre tág kört jelöl meg: óvónőktől közművelődési szakemberekig. A cikkek hitelképességét az őszinte tapasztalatcsere biztosítja. Lényeges és eléggé nem értékelhető szempont: az iskolafokok közötti eddigi szakadékok áthidalásának szándéka. Az tudja igazán értékelni ezt a törekvést, aki — mint e sorok írója is — kiábrándító tapasztalatokat szerzett arról, hogy milyen szomorú bukásokat, gátlásokat, frusztrációt kell megélni annak a gyerekeknek, akit az előző iskolafokban nem készítettek fel magasabb követelmények teljesítésére. Alsó és felső tagozat, általános iskola és közép(fokú) iskola között sok helyütt megszakadt a folytonosság minden tekintetben: ismeretek megbízhatóságában, képességek és készségek fejlettségében, a gyerekek pedagógiai gondozottságában, közösségi és egyéni magatartásban.

S bár fájdalmas a régi szakfolyóirat megszűnése, több tekintetben pótolhatja a hiányt ez a lap, aminek reményét az is táplálhatja, hogy szerkesztője a teljes közoktatási életkorra kiterjedő munkásságot fejt ki.

Várakozásunkat megerősítheti az első szám tartalma. Mindjárt egy volt magyar—latin szakos tanárból lett újságíró hangja óhajtja, követeli annak az otthonosságnak a megeremését, amely európaiságunkat magyarságunkkal táplálhatja, és igazolhatjuk azzal, hogy a magyartanítást fölvirágoztatjuk. Hivatkozik a csíkszeredai példára, amely megindította az anyanyelv iskolákon belüli megmentésének küzdelmét, eltökélt tanári összefogással (Lócsei Gabriella: „*Kell? Muszáj!*” (6).

Lakó György, a finnugor nyelvtudós a következő oldalon hangsúlyozza: „beszédünk minősége befolyásolhatja akár egész életünket”, ezért minden tanár feladata közreműködni az anyanyelv kommunikatív értékének megerősítésében saját tiszta beszédével mint élő példával, s a tankönyv írott nyelvének szabotosságával. (A magyarnyelvoktatás jelentőségéről, 7).

Jelenits István Hrabalnak „A gyémántszemű” című novellaremekének elemzésével (szakmunkástanulók körében!) kettős bizonyítékot szolgáltat: a szomszéd nép irodalmának megbecsülő bevonását az irodalomtanításba, valamint a mű nemes érzelmeket keltő nevelő hatásának kiaknázását. (Szinte várjuk azt a második órát, amely a szöveg befogadását követő megnyilatkozásokat mutatja be.)

Szikszai Lajosné azt a bátor kísérletét, hogy Nagy László Kiscsikó-síratója és Kányádi Sándor Balladája elemzésével kiteszi a kis harmadikosokat a halálgondolat befogadásának, lélektani argumentumokkal igazolja. Az a kérdés, hogy a két költői remeklést a versek nyers valóságtartalmán túl költőiségükben is fel tudják-e fogni. Ezt a folytatásból bizonyára megtudjuk:

Kernya Róza bevezetőt közöl egy sorozathoz, amely a fogalmazástani-tás problémáival — gondolom — részletesen is kíván foglalkozni. A bevezető mélyen pedagógikus gondolatot hangsúlyoz: az alsósok dolgozatait nem szabad a produkció elvont értékelő és ítélkező magatartással javítani, hanem csak olvasóként szabad kézbe venni. A cikk elvi-szakmai megalapozottsága ígéretes folytatással kecsegtet.

A nyelvművelő Grétsy László a pongyola fogalmazásmód egyik esetére mutat rá: a „duplafenekű” kifejezések túlbiztosító alkalmazására, pl.: „többe fog kerülni a szavazás költsége” (= többe kerül a szavazás). Ha csak példáit használja is föl a stilisztikát tanító tanár, hasznosan jár el.

Grammatikai kérdést dolgoz föl Komlódiné Wéber Anikó, amikor a mondatok általa alkalmazott elemző módszerét bemutatva igazolja azt a tételt, hogy alsó tagozatosok is képesek fogasabb mondatelemző feladatok megoldására, sőt — ahogy paradox módon megfogalmazza —: „A bonyolult az egyszerűbb.”

A szám krónika részében Hangay Zoltán ír a Budapesti Tanítóképző Főiskola Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén rendezett konferenciáról, amely a magyartanítás ágazatainak (olvasás-, írástanítás, beszédművelés, fogalmazás, irodalom és nyelvtan) oktatásmódszertani kérdéseivel foglalkozott. Rados Virág pedig a Magyartanárok 1991. októberében megtartott II. Országos Konferenciájáról számol be.

Amikor várakozással tekintünk a folyóirat jövője elé, szívesen nyugtázzuk azt a tényt is, hogy a borító Kölcsey Himnuszának kéziratából közöl szakaszokat, s alatta kiemelten szerepel a lap megjelenésének ideje: „A magyar kultúra napja: január 22.” A 32. oldalon közölt tájékoztatás a következő szám tartalmáról érdeklődésünket méltán fokozhatja.

Szende Aladár

Tájszavak a Koppány mente három községéből

Bár a *Koppány mente* elnevezést nem találjuk meg Kósa László és Filep Antal „A magyar nép táji-történeti tagolódása” című kitűnő könyvében és más szakmunkákban sem szerepel, ezt a tájmegjelölést — földrajzi értelemben legalábbis — mégsem tartjuk elhibázottnak, hiszen a földrajzi és a néprajzi szakirodalomban általánosan ismert *Külső-Somogy* azon kisebb tájegységét jelölhetjük vele, amely a Koppány patak kb. 50–60 kilométer hosszúra elnyúló völgyét foglalja magában. A Koppány (vagy népi nevén: *Kanális ~ Kanálics*) forrása a Somogy megyei Karád község külterületén található, és Tamásitól délkeletre, Regöly határában (Majsa-puszta közelében) ömlik a Kaposba.

A Koppány mente magyarságával — sajnos — mind a néprajzi, mind pedig a dialektológiai szakirodalom keveset foglalkozott, noha ez a vidék viszonylagos zártsága következtében szokásaiban, anyagi kultúrájában és nyelvében egyaránt sok archaikus vonást őrzött meg napjainkig. A városok hatása is kevésbé érintette az itteni lakosságot, hiszen Dombóvár és Kaposvár kissé távolabb esnek, Tamási pedig — a Koppány mente egyetlen relatíve nagyobb települése — kisváros, mely rangot is csupán kb. egy évtizede kapott meg.

A Koppány mente — amennyire ez főképpen saját, helyszíni gyűjtésen alapuló tapasztalatainkból megállapítható — sem néprajzi, sem dialektológiai tekintetben nem tekinthető egységesnek. Igaz ugyan, hogy például a szokásrendszerben, viseletben és nyelvjárási jelenségekben sok rokon sajátság köti össze az ide sorolható mintegy 15 települést, de bizonyos különbségek is viszonylag jól megragadhatók. Így pl. a Koppány mente községeinek népnyelvére — a rövid magánhangzós tendenciától az apalatális *l*-ezésen át az expozív *gy*-zésig, *ty*-zésig — jellemző a dunántúli nyelvjárástípus minden vonása, a labiális *ö*-zés és a vele szembenálló illabiális *ē*-zés tekintetében azonban nagyobb mértékű eltérést tapasztalunk. Amíg ugyanis a Koppány mente Tolna megye területén levő településeinek gyenge fokú *ö*-zés figyelhető meg, a somogyi községek egy része (Somogyacsa és Törökkoppány) erősen *ö*-ző nyelvjárású. A két megye határa — az *ö*-zés szempontjából legalábbis — egyúttal nyelvjárási (jelenség)határ is, hiszen a Törökkoppánytól keletre, Tolna megyében fekvő Koppányszántó tájnyelvére gyenge fokú *ö*-zés jellemző.

A Koppány mente magyarságának néprajzi és nyelvjárási különbségeihez nyilvánvalóan hozzájárultak a XVIII. századi telepítések is, ugyanis — mint ismeretes — erre a vidékre is (pl. Pári, Somogydöröcske, Szorosad községekbe) Németország különböző tájairól érkeztek telepesek. Mivel ezekből a falvakból, sőt távolabbi német telepítésű községekben időről több család is átköltözött magyar falvakba (különösen Nagykónyiba), ezért a német eredetű lakosság bizonyos fokú hatást gyakorolt a tősgyökeres magyar népeség szokásaira (pl. a viseletére) és nem utolsósorban a szókészletére is.

Ebben a cikkünkben három Koppány menti község (Értény, Koppányszántó és Nagykónyi) nyelvjárásából közlünk tájszómutatványt, mégpedig abból a gyűjtésünkből, amelynek befejezését 1991-re terveztük, s amelynek anyagából „Koppány menti tájszótár” címmel szeretnénk kiadványt összeállítani.

A három község közül Nagykónyi nyelvjárásával Szabó József kezdett foglalkozni már az 1960-as évek elején. Először szövegfelvételeket készített, majd részben ezeknek anyaga alapján, főképpen azonban passzív megfigyeléssel folyamatosan jegyzett föl táj-szavakat. Sokáig az volt a terve, hogy gyűjtőmunkája csak a nagykónyi nyelvjárásra terjed ki, és teljességre törekvő regionális szótárt állít össze. Az 1980-as évek közepén azonban arra a gondolatra jutott, hogy célszerű volna a tájszógyűjtést Értény és Koppányszántó községekre is kiterjeszteni, és — lemondva a bővebb terjedelmű regionális szótárról — hasznosabb lenne egy olyan tájszótárat közzétenni, amely a köznyelvtől és más nyelvjárásoktól eltérő szókészleti elemeket (nagy részt a valódi és a jelentésbeli tájszókat) foglalja magában, s amely így belátható időn belül elkészülhet. Tervének megvalósztatásában az játszott közre, hogy a különböző (magnetofonos és egyéb) gyűjtései során nyilvánvalóvá vált: Értény, Koppányszántó és Nagykónyi tájszólása — a három falu között kialakult különféle kapcsolatok miatt — lényegében azonos nyelvjárási egységet képez. Ez még bizonyosabbá vált akkor, amikor Sz. Bozóki Margitnak az 1980-as években végzett néprajzi kutatásai is a három község szorosabb egységét támasztották alá. Az ő anyagyűjtése is értékes tájszókincset hozott felszínre. Ezután határoztuk el, hogy a három településen intenzívebben folytatjuk munkánkat.

Az alábbi tájszómutatványt a szakirodalmi gyakorlatnak megfelelően állítottuk össze. Címszóként a köznyelvi (vagy a tájszó alapján köznyelvisített) lexéma szerepel, ezt a nyelvjárási ejtésváltozat követi. Ha hangalaki eltérés nincs, akkor tilde jelet (~) használunk. Azt viszont — helykímélés céljából — nem jeleztük, hogy bizonyos toldalékok miképpen kapcsolódnak a szótóhoz, ugyanis ennek részletes leírása Szabó Józsefnek „A nagykónyi nyelvjárás” c. monográfiájában (Szekszárd, 1986.) megtalálható. Ezután a szófaji és stílusminősítés, valamint a tájszó jelentésének megadása következik. Végül a címszó használati körét és jelentését megvilágító példamondat zárja a szócikket. Ha a tájszó jelölte fogalomhoz néprajzi tekintetben figyelmet érdemlő közlés fűződik, akkor a példamondat után *Nr.* rövidítéssel tömör magyarázat következik. Az esetleges *Megj.* rövidítés viszont többnyire a szó (vagy kifejezés) használatával kapcsolatos észrevételt tartalmaz. Ha az adott tájszó mindhárom faluban használatos, akkor arra semmilyen jelzés nem utal. Ha azonban csak egy vagy két községben ismerik és használják, akkor azon falu(k) nevének rövidítése szerepel, amely(ek)ben följegyeztük. Ezek a rövidítések következők: *É.* = Értény, *Ksz.* = Koppányszántó és *Nk.* = Nagykónyi.

abalé zabalé fn. 'a különböző disznórészek, hurka és disznósajt kifőzésekor az üstben lévő zsíros lé'. *Amikor a hurkát még a zsvártlüt is kiküjesztették, akkor főtették abba a zabalébe a kását.*

aggaszt ~ ts. i. 'túrót készít'. *Ténnap aggasztottam turót, mer a gyerekek nagyon szeretik.*

aligság-alig alikság-alig hsz. 'alig-alig, éppen csak'. *Uan nehéz vót az a kü, hogy alikság-alig birtam a pincéig évinnyi.*

alma óma fn. 'kny.'. *A lakodalmi zászló tetejére rá vót tűzve éty szép szem óma.*

ánslang áslang ~ **ájslang** fn. 'kénlap'. *Ha üressen áll a hordó, akkor havonta vaty két havonta éggy-égy áslangot azér bele köll égetni.*

barack boroc fn. 'kny.'. *Tava nagyon sog borocunk lét, fősztém izs belüle sok lég-vártot, még dundzba is sokat étettem.*

barackmagos zsák borocmagozs zsák fn. 'dupla sorosan szótt, őszibarackmaghoz hasonló mintájú vászonból készített zsák'. *A borocmagozs zsákok sokáig birták, nem étykönnyen szakattak é.*

barkásztat **bárkásztat** ts. i. 'rügveztet <főképpen szőlővesszőt>'. *Hattak négy-öt szemét a szöllővesszőn, a heggyit még a tüüt srégén lévőktük, asztán körübelü éty hónapig bárkásztatták a vízbe.*

baróka ~ fn. 'oldalszakáll'. *Mostanék uan divad van, hogy barókájjuk mek szakáljuk izs van a legényeknek.*

békarokka ~ fn. 'zsurló'. *Az a réd-*

vég telli vam békarokkává, aszt a szénát nem is szeretik a jószágok. Nr. Ha valaki nagyon megfázott, akkor főztek *békarokká*, és azt jó meleg vízbe a *pállósajtár*-ba tették. Ebbe a békarokkás, meleg vízbe ült bele a beteg, a fejét pedig letakarták lepedővel, s ettől remélték gyógyulását.

belevirítgel *belevirítgyüll* tn. i. l. 'kacsa, lúd) csórért valamilyen edénybe többször belemártva iszik'. *Má mégim belevirítgyútek ezék a ludak a fazégba, má sáros a víz benne.* 2. orosz. 'valamilyen edénybe beleiszik <személy>'. *A Pista belevirítgyút a korsóba, asztán úgy igyon a másik utánna.*

berlinerkeszkenő *belinërkeszkenyő* fn. 'horgolással vagy kötéssel készített, rojtos nagykendő; berlinerkendő'. *Nekém még most is van belinërkeszkenyöm, de nagyon szeretem, mer nem fázog benne.*

bodza *borza* fn. 'kny.'. *Ē szoktunk mënni az erdőre borzáér, mer az is mékfelét karónak, ha öleg erőzs vót, és kihégyesztük a vastagabbig végüt.*

borjú *borgyu* fn. l. 'kny.'. *A bika-borgyut nem szerettük annyira, mind az úszóket, mer a bikák szelessebbek, vadabbak.* 2. 'a házilag készített ecet összesűrűsödött üledéke; ecetágy'. *A dumcosüeg ajján éty hét mulva kezdét pirosonni még nyóni a borgyuja. Akkor má az áralavól szomszédok má könnyen csináltak ecetét, mer akkor má gyüttek, hogy aggyunk abbu a borgyubu nekijük.*

boszorkányszél fn. 'forgósél'. *Amijen hörtelen gyüt, uan gyorsan el is mënt a boszorkányszél.* Nr. Azt tartják, hogy ha gyakran van forgósél, akkor nem lesz eső. A boszorkányszelet a következő szavakkal úzik el: „Kaszakü a p . . . ádba!”

böcce fn. gyny. 'borjú'. *Na gyere, tē gyerek, mēgnézzük az istállóba a böccéket.*

börzүүл ts. i. 'borzol'. *Ha essős üdö után kisütött a nap, akkor vüllávā börzүүлük a szénát, hogy elöp szároggyon.*

bricseszna drág *pricsēsznadrág* fn. 'térdna drág'. *Hát az embërèknek az ünnepi viseletgyük a csizma vót a lábukon, és hozzá pricsēsznadrág még mellény, kabát.*

bubolaitök fn. 'sütötök'. *A krumpli közé vetünk mindig bubolaitököt is, mer té-*

lënn az nagyon jó. Nr. A néphit szerint őszi vetés előtt nem szabad *bubolaitököt* sütni, mert nem nő meg a búza. Régebben karácsonykor az éjféli mise után *bubolaitököt* szoktak sütni, mivel azt igazi *büti* (böjti) ételnek tartották, hiszen nem zsíros, s készítéséhez sem kell zsír.

búböcce ~ fn. gyny. 'tehén'. *Látod, ez a búböcce, ez aggya a tejet.*

bugyolaitök ~ fn. 'sütötök'. *Télën szoktunk bugyolaitököt sütnyi.* Ksz. Vö. *bubolaitök*

bungattyú *bungattyu* fn. 'mély, bűgő' hangot adó játékszer'. *Gyerekkoromba szoktunk csinányi bungattyut, amit madzaggā pörgettünk, és ujam buggó hang'gya vót.* Nr. Néhány centiméter átmérőjű, kb. 10–12 centi hosszú fából készült, amelyet közepén átlukasztottak, és madzagot fűztek bele. A madzaggal lehetett pörgetni, s közben bűgő hangot adott.

búzaszentelés *buzaszentüllés* fn. 'április 25-én) Szent Márk napján tartott körmenet, amelynek során a pap megáldja a gabonaföldeket'. *Áprilizsba szokod buzaszentüllés lënnyi, akkor kimëntek a mezőre, és a pap mékszentüte a gabonát.* Nr. Április 25-én, Szent Márk napján tartották a buzaszentüllést. Ilyenkor a pappal körmenet ment a mezőre, és ott tartották a misét. A legények templomi zászlókat vittek, melyekre *sást* (búzalevelet) szoktak tűzni. Az asszonyok, lányok pedig megszentelt búzaszálakból néhányat az imakönyvbe raktak, és hazavitték magukkal. A pap azért szentelte meg a búzát, hogy jó termés legyen.

büzölög ~ tn. i. 'alig-alig, füstölögve ég <nedves fa>'. *Ippen hocs csak büzölög a tüz, mer mégen nedves fát tetté rá.*

cicelléskedik *cicélléskedik* tn. i. 'cifrán öltözködik'. *Usak cicélléskënnyi tunnak ezék a mai lányok még dógozónap is, hát még innepën.*

cicerél *cicérell* ts. i. l. 'párosodik <a kakas>'. *Észt a kokast hagyom még makkokasnak, mer nagyon szeret cicéreni.* 2. tréf. 'szeretkezik'. *Aszonggyák, hogy fönn a pal-láson cicérétek.*

cifraborsó l. *tarkaborsó* 'ua.'

cikákól cikákull tn. i. l. '⟨a légsőbe került étel vagy ital miatt⟩ fuldoklik'. *Valami a torkán akatt, attu cikákul szegény.* 2. 'szipogva sír'. *Nē cikákujj má, mer adok még ēty pofont, ha nēm hagyod abba!*

cuhadostul cuhadostu hsz. 'mindnyájan, együtt, együttesen'. *Régebben cuhadostu át szoktunk menni a szomszédba beszélgetni, mer akkor mēk tévé nēm vót.*

cukorborsó ~ fn. 'zöldborsó'. *Van nekik hüttőládájjuk, abba asztán tēhetnek ē télire cukorborsót is.*

csahitáll ~ tn. i. 'hosszan, sokáig csahol'. *Má réggel uta csahitáll a kutyjájuk, nēm tudom, mi bajja lehet.*

csalán csollány fn. 'kny.'. *Amikor kikétek a récék, először csollánt attunk nekik ēnnyi, mer aszt nagyon szeretik.*

cserenvéka cserēmvéka fn. 'fűzfaveszszőből font, ebédhordásra használt, kerek alakú kosár'. *Cserēmvékába raktuk az ebédēt az aratóknak, aszt abba vittük utánnuk.* Ksz. Vö. *ebédesvéka*

csesz ~ ts. i. 'érint, súrol'. *Nēm lēd bajja a kádnak, mer ippen csak cseszte az ódalát a szőlődarálló, amikor lēvöttem róla.* Vö. *lecsezz*

csibuk csibak fn. 'rövid szárú, zömök pipa'. *Van neki ēty csibaktya, aszt szíjja ha kő, ha nēm.*

csibukol csibakull tn. i. 'csibukból pipál; csibukozik'. *Más sē csinýál, csak csibakull, miuta mēgvötte aszt a csibakot a vásárba.*

csiccso ~ tn. i. 'csillog, fénylik'. *Szép szēme van annak a lánnak, csak ucs csiccso, ha legēnnyē beszélget.*

csicsedli csicsēdli fn. 'fillérekből álló aprópénz'. *Nēm tudok má másjéléd venni, mer csak csicsēdli van nálom.*

csicsóka ~ fn. 'termésében a burgonyához hasonló takarmánynövény'. *A kiscsikó má kéthetes korába ēvēt ēk kis csicsókát, ēk kizs zabot mēk kockacukrot is. A csicsókád gyerēkkoromba mink is mēk szoktuk ēnnyi.*

csipkedett csipkēdēt fn. '⟨levesbe való⟩ apróra tépkedett tészta; csipetke'. *Mink uty szerettyük a borsólevest mēg a krumpli-levest, ha csipkēdēt izs vam benne.* Nr. Tojás

és liszt összegyúrásával készített leves-tészta.

csordultig csurdótig hsz. 'színültig'. *Nēm köllöd vóna csurdótik tōttenyi eszt az űjeget, mer majt kifölög belüle a jó bor.*

csösözög ~ tn. i. 'selypít'. *Ottan csösözögött a Jani is, ölég vót mēgertenyi, ugy beszēt.*

csücslyuk csucslík fn. 'a padlás két, egymáshoz közeli szellőzőnyílása az oromfalón'. *A csucslíkon leste, hogy ki mēn āra befelé.*

csúszóka csuszóka fn. 'szekérhez kötött, alján patkóval ellátott, fékezésre használt deszkalap'. *Amikor nagy vōggynek szoktunk lēgyünni kocsivā, uankor ráát valaki a csuszókára, hoty fékēzze lējelé a kocsit.*

csutak ~ fn. '⟨rendszerint lóápolásra használt⟩ csomóba összetekert szalmaköteg'. *Hát a lópucullás uty történt, hogy ēsōbe ádvakartam lóvakaróvā, asztán lēkefētem jó vizes csutakkā.*

dobzósziwa ~ *dobzósziwa* fn. 'nem magvaváló szilvafajta'. *Az a dobzósziwa jó lēsz pālínkának vagy esetleg lēgvárnak.*

dorikorsó ~ fn. 'öblös agyagkorsó, amelyben ivóvizet tartottak ⟨főképp aratáskor⟩'. *A dorikorsót a jó hided zsupkötél közé szoktuk betēnnyi, hogy a viz nē meleggyēm mēg uan hama.*

dunszt dunc fn. 'befőt'. *Sog gyümōcsink termēt az idén, van is ölég duncunk mindēmbü.*

édontalankodik l. *ildomtalankodik*

egyizrában ēgyizrába hsz. 'egykor, egye ideig'. *Ēgyizrába azd beszēték, hogy ősszē lēssz a lakodalmuk, de ugy láccik, ēmarattak ēgymāstu a fįjatalok.*

eleség ~ fn. 'a búza, rozs, árpa és zab összefoglaló neve; gabona'. *Ha jó eleség vót, akkor két férēszes is fōn szokott a dobon lēnnyi, és azok fōvādva atták kézre az ētetōnek a kēvét.*

éllel-veszéllyel élle-veszélle hsz. 'nehezen, nehézségek árán'. *Nagy élle-veszélle sikerūt mēg az essō elōt hazahoznyi a lóher-szénát is.*

elmángol emángull ts. i. 'elver'. *Aszongyák, ugy emángúta a rendōrt, hogy orvost köllöt híjnya.*

elpilled *épilled* tn. i. 'elbágyad (a hő-ségtől)'. *Uan az embërgyerëke, mind a pillët tik, ugy épilled ebbe a nagy melekségbe.*

elpillikél *épiliküll* tn. i. 'elinal, elhordja magát'. *Miháncs eglátta a lovat, mingyá épülikült onnand, mer ëccër jól mëgrukta a ló.*

endemondán ~ hsz. 'összevissza'. *Uan endemondám beszët, hogy nem lehetëtt eligazonnyi rajta.*

eperje *epërgye* fn. 'szamóca, földieper'. *A szöllő végibe szoktunk epërgyët is rakni, hogy az is terëngyën a gyerekeknek.*

ezsvas ~ fn. 'krumpli, répa' darabolására szolgáló, s betű formájú, nyéllal ellátott vas eszköz'. *Vót régën uan ezsvasunk, aszt avvã szoktuk a takarmányrépát ëdarabüni az álotoknak.*

falka *fóka* fn. 'egy csapat, egy csoport (disznó, birka)'. *Régën két fóka birka mëk két fóka disznó vót a faluba, mer hát álottal nagyba foglalkosztak akkor mëg.*

fancsarog ~ tn. i. 'ténfereg, lopja a napot'. *Hun ëre, hun ära fancsarog az ipa is, ëtőjja az üdöt, sëmmüt së csinyáll az.*

farcimál ~ ts. i. 'kellemetlen dologgal kapcsolatban, kissé erőszakosan' firtat'. *Ha nem jó vót összeragva a farakás, a jágër farcimáta, hoty ki rakta össze.*

fejbok ~ fn. tréf. 'kézzel adott' fejbe kólintás'. *Jó légy, mer mingyá kapsz ëty fejbókot!*

felkupcol *főkupcull* ts. i. 'földkupacokat készít'. *A szöllővesszöt likagba tették, azd betemették, jól mëktiporták, asztám mëk föl is szokták kupcünyi a vesszöt.*

felsikál *fösikáll* ts. i. 'agyagos földdel beken, bemázol (földes padozat)'. *Mëg máma délutám fösikállom a háttusó szoba fõggyüt mëg a pitart is.*

fésüke ~ fn. 'egy gombafajta, a gyökeres fülöke (*Oudemansiella radicata*) elnevezése'. *A kónyi erdőbe szoktunk fésükét szënnyi, mëk hát másféle gombát is.*

flasztër *flasztër* fn. 'aszfaltozott vagy téglázott járda'. *Most má flasztër van a mi uocángba is, nem köll a sárba járnyi.*

fügerenda *fügerënda* fn. 'a mestergerenda fölött elhelyezkedő, kisebb gerenda'. *A mestërgërendát mëg a fügerëndákat is tó-*

fábu szokták váloztanyi, mer az erös, kemém ja, az birta sokájig.

fütönek áll *fütünek áll* tn. i. 'a kasza' olyan alakú, hogy kaszáláskor a gabona vagy fű töve felé tart'. *Ha fütünek áll a kasza, akkor nem jó, mer akkor a gabona tüjüt szaggattya.*

gebereg *gebërëg* tn. i. 'sárban-vízben' járkal, botorkál'. *Má mëk kin gebërëksz az udvaron, maj mëg eleső.*

gerendely *göröndő* fn. 'az eke rúdja'. *Nekünk mëg uan ekéng vót, amëlliknek a göröndöle fábu vót.*

géva ~ fn. 'csoportos tuskógomba (*Armillariella tabescens*)'. *Itt az udvarungba a mëtyfa tuskójjána szëttem a mútkor ëcs csomó gévát.*

gijcses-gajcsos *gijcsëzs-gajcsos* mn. 'bütykös, girbegörbe'. *Nagyon gijcsëzs-gajcsos fát kapott az erdön mostann is, nem sokat ér.*

gombócos káposzta *gombócos kábosztata* fn. 'töltött káposzta'. *Disznóölés után mëg máskor fõsztem gombócos kábosztát, mer mindannyian szerettyük.*

guggyog ~ tn. i. 'nehezen, lassan, görnyedten megy'. *Alig guggyog má szëgény, ha hëggynek mén kifelé.*

guruspán ~ fn. 'bukzus, puszpáng'. *Esküvő elött a lányos házná a mënyasszony lámpajtásai szëpëm fõdiszütették a rozmaringot mëg a guruspánt is.*

gyimáll ~ ts. i. 1. 'szaggat, tép'. *Min-dig a ruhájját gyimájja, nem tud vigyáznyi.* 2. 'rángat'. *Në gyimád má asztat a kutyát, mer mëg mëkharap!*

gyújtalék *gyujtalék* fn. 'gyújtós'. *Alig van szómánk, má gyujtaléknak së nagyon lësz.*

hajadonfõn ~ hsz. 'födetlen fejjel, hajadonfõtt'. *Akkor a legényëk hossziszáru csizmába, kalabba vótak, nem mim most, hogy hajadonfõm, mëk hosszi baróka.*

harmonika *hermunika* ~ *hermunika* fn. 'kny.'. *Vót nekijje ëty hermunikájja, avvã szokott ijen összejövetelëkën hermunikányi.*

hatánkodik ~ tn. i. 'erösködik, kardoskodik'. *Në hatánkoggy annyira, mer uty së ugy lësz, ahogyan të akarod!*

hecsedli hecsédli fn. 'csipkebogyó'. Az utak mellett szokot lennyi hecsédli, asztán szoktunk szénnyi belüle légvártnak.

hegyel hegyell tn. i. 'magát kihúzza, büszkélkedve megy'. Nagyon hegyet a Bőzsi, amikor a bódba ment.

herpítál herpítáll tn. i. 'hörög, nehezen lélegzik'. Biztos ékhát, azért herpítál most is.

hibityel-habatyol hibityüll-habatyull tn. i. 'fölslegesen sokat beszél, fecseg'. Annyit hibityüt-habatyút, hogy alig lehetett az embérnek szóhó gyutni.

hidegség hidekség fn. 'hideg idő'. Naty hidekségbe ugy mékfászhat az embérfija, hogy örökös bajt szeréz.

hiszen ~ *iszén* l. ksz. 'kny.'. Most nem mégyék é hozzájuk, *iszén* ténna vótam má. 2. hsz. 'kny.'. *Iszén* ém montam neki öloget, *tés* tudod. *Iszén* ez a szomszédék Pistája! Hogy megváltozott!

hömbölget ~ ts. i. 'hengerget, görget'. Ketten alik tutuk aráp hömbölgetni aszt a naty tuskót, uan nehéz vót.

hunyászkodik hunnyászkodik tn. i. 'hunyorgat'. Réggé, mikor két a nap, bizony mind a ketten hunnyászkottunk, mer nehéz vót főkényi.

hurkatáncolás hurkatánculás fn. 'a disznóvágáshoz fűződő szokás'. Mos má nincs hurkatánculás, má nem járnak a hurkatánculók. Nr. Az 1960-as évekig még Nagykönyiban megvolt — bár már visszaszorulófélben — a hurkatánculás szokása. Disznóvágások idején maskurába öltözött fiatalok szoktak hivatalanul és váratlanul beköszönni azokhoz a gazdákhöz, akik aznap disznót öltek. Gyakori volt, hogy cigánynak öltöztek. Arcukat bekormozták, fejükre pedig harisnyából készített álarcot húztak. A lányok nemegyszer férfi ruhát öltöttek, a legények viszont *fehérnép*-nek (asszonymak, lánynak) voltak öltözve. Ha teheték, valamilyen igazi hangszert vittek magukkal, vagy pedig a háziakkal való tréfálkozás közben fésűvel zenéltek. Arra nagyon ügyeltek, hogy lehetőleg ne ismerjék föl őket. A háziak kolbásszal, hurkával, pecsenyével és borral szokták megvendégelni a hurkatánculókat, de haza

is adtak egy kis kóstolót a velük hozott kosárba. Nk.

hüssesség hüssesség fn. 'hüvös, árnyékos hely'. A birkává vzenyös helekén delētettek, ahun a birka innya is tudott, mék hüssesség vót.

ildomtalankodik édontalankodik tn. i. 'csintalankodik, illetlenül viselkedik, rendetlenkedik'. Nē édontalankoggyatok má, gyerekék! Mindig ugy visékettek, ahogy nem szabad!

ing ümög ~ üng fn. 'kny.'. Régebben vászombu szoktunk üngöket csínyányi, nem ám, mim most.

innenhazul innenhazu hsz. 'hazulról'. Mindent el akar pakúnyi innehazu ühozájjuk, pedig kevés pénst adott át minékünk.

ipa ~ fn. 'apósa'. Rēndész gyerek az, de az ipává nem tud igazán kigyünnyi.

istenszámába ~ hsz. 'felügyelet nélkül, őrizetlenül'. Kim marattak a szerszámok istenszámába ott a présház mellett, de talán nem loptyák el őket.

kaloló kaluló fn. 'gyapjú kártolására berendezett hely'. A gyaptyut kimostuk, asztán évittük a kalulóba, aszt akkor utánna fjhhattuk.

kalottat kalútat ts. i. 'gyapjút kártológéppel fellazítottat; kártoltat'. Vót uan szép gyaptyu is, hogy aszt nem kalútatunk, de lektöpször é köllöd vinnyi kalútatnyi.

kanál kalány fn. 'kny.'. Van nekik má uan szép évőkészlettyük, szép kalányok, késék, mindémféle.

kanálfülü kalámfülü mn. 'nagy, szétálló fülü <ember>'. Éty kalámfülü vidéki gyerek táncútatna nagyom bucsukor, lehet, hogy el akargya vennyi.

káposztáskő kábosztáskü fn. 'hordóban savanyított káposzta lenyomására szolgáló nagyobb kő'. Amikor lészētük a kábosztát, hordóba tētük, asztán ára dész-kákat raktunk, és aszt nyomattuk lē kábosztásküv.

kaputuzsár ~ fn. 'kapufélfa'. Vót uan, aki Luca-napkor mékfarakta a kaputuzsárt is azért, hogy nē légyén az illetőnek a baromfiakhó szerēncséjje.

karéra hsz. 'körös-körül, körben'. Gyerekkoromba nyomtattam, mékpedig uty tör-

tént, hogy én középén átam, kezembe vót a gyeplyü, asztán aszt a négy lovat karéra hajtottam, hoty miné jobban típorgyák a buzát.

kaszirba l. *kaszirva* 'ua.'

kaszirbáll l. *kaszirváll* 'ua.'

kaszirva fn. 'szőlőművelésben használt szerszám; saraboló'. *Neküng van két kaszirvánk is, az eggyiknek hosszab nyele van, mind a másiknak.* Nk.

kaszirváll ts. i. '⟨szőlőben kaszirvával⟩ a földet sekélyen megkapálja'. *Nýáron töpször is kaszirvállunk, hogy nē nyójjön meg a gaz.* Vö. *kaszirba* ~ *kaszirva*. Nk.

kászli ~ fn. 'tükrös, fiókos, kisebb szekrényfajta'. *Amikor nagylánkonni kezétt, sürüjén odaát a kászli elejbe, hogy a tükkörbe nézhesse magát.*

katakönyöke ~ fn. 'a disznó vastagbelének kiszélesedett részébe töltött, kisebb disznósajt'. *Hožd ide a katakönyököt, mer asztat izs bele köll a küjesztöbe tēnni éd darabig!*

kecskececsü *kecskecsöcsü* 'nagy, hosszúkas szemű ⟨szőlő⟩'. *Neküng van a heggyen kecskecsöcsü is, aszt nagyon szeretik a gyerekek.*

kecskerágító *kecskerágító* fn. 'piros termésű cserje; kecskerágó'. *Ott a gyepübe sok kecskerágító van, ha íppen szēnni akarsz.*

kelt kött mn. 'élesztővel kelesztett ⟨tésztaféle⟩'. *Nagyobb innepēkre még lakodalmakra mindik sütöttünk köt rétest, mer asz köllött a vendégeknek is.*

kerreg *kērrēg* tn. i. 'mély, szaggatott hangot ad'. *De kērrēg ez a tik, nēm tom, mē bajja lehet.*

ketrec ~ *katroc* fn. 'leggyakrabban lécből, karóból készült, főleg hizlalásra, tömésre fogott kacsák és libák elkülönítésére alkalmas tákolmány; kisebb ketrec'. *Amikor má a récék uanog vótak ősz felé, hogy má lehetett űket hizlányü, akkor csinátunk nekijjúk karóbu katrocot.*

kikupáll ~ ts. i. 1. '⟨hüvelyéből⟩ kifejti, kifoszt; gyümölcsöt magjától elválaszt'. *Mēre hazagyüök, kikupáhatnád a cukorborsót, mer al léssz a vacsora.* 2. 'megerősödik, hizni kezd'. *Mennyire kikupát ez a tinó, amiuta nēm jár ki legēnyü.*

kikurkáll ~ ts. i. 'előkotór, kipiszkál'.

Beesēt az ágy alá az ollóm, ki kōne onnan kurkányü.

klumpa ~ fn. 'facipó'. *Valamikor áruták kocsiával a klumpát, asztám vētünk, mer a naty sárba az nagyom mēkfelēt a lábunkra.*

kókányol *kókányull* ts. i. 'hímes tojásokat egymáshoz üt'. *Huzsvétkor a gyerekek vitték a zsebgýübe a tojást, asztám kókányúttak, eggyük összeütötte a hímes tojássát a másikévā.*

kókányolás *kókányullás* fn. 'a hímes tojások összeütése'. *Huzsvét másnaptyám vót a kókányullás.* Nr. A gyerekek (főleg fiúk) húsvéthétfőn járták a falut, és kókányúttak a többi fiú hímes tojásával. Aki összetörte a másikat, az elnyerte a játszótárs hímes tojását. Az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején réz pénzt is szoktak hímes tojásba dobálni. Akinek a pénze beleállt a tojásba, az nyert. Ha ez nem sikerült, a hímes tojás gazdájáé lett a pénz.

kondorit *kondoritt* ts. i. 'göndörít'. *A lányok haja szépen ki vót kondoridva, ugy mēntek a misére még a bálba is.*

kopozás l. *kopzás* 'ua.'

kopzás *kobzás* fn. 'kukoricafosztás'. *Kukoricaszédés után valaméllik este többen összemēntek kukoricát kopozni. Uankor má vót uan jó zavaros újbor, asztán annyúra horta a gazda, hogy sokszor még danúttak is a kobzázsba.* Vö. *kopozás.*

koránnýába ~ hsz. 'korán, kora reggel'. *Má koránnýába nekiátunk kaszányü, mer harmattā jobbam foggya a kasza.*

korányol *korányull* ts. i. 'korainak tart'. *Hád bizony hajnali négy-öt óraker még ámoszag vótunk, korányúttuk a főkelést.*

korficol *korficull* ts. i. roszsz. 'sokfélét összefőz'. *Nagyon korficúnak náluk, mer sog vendég léssz.*

korhácsol *korhácsull* ts. i. 'ügyetlenül, sok forgácsot csinálva fát vág'. *Máj vágok én fát, mer tē csak korhácsullod, sok forgácsot csinász.*

kórizsálódik ~ ts. i. 'kéreget'. *Még nēm is uan öreg, hogy kōne nekijje kórizsálónnyü eszt is, aszt is másoktu.*

korrog ~ tn. i. 'csoszogva jár'. *Anynyúra korrog avval a nagy bakancsā, hogy ölék hágatnyü.*

köpü köpü fn. 1. 'vajkészítésre használt edény; köpülő'. *Vót uan ház, ahun vót köpü, asztán avvā kiköpüték a téföd vajnak.* 2. 'a gabonaszemetet borító hártya'. *Asztat híjják köpünek, amibe benne van a buzaszēm.*

köpülő köpüllő fn. 'vajkészítésre használt edény; köpü'. *A köpüllőt fábu csináták, de vót ritkán cserépköpüllő is, avvā is lēhētēd vajat köpünyī.*

körmözsél ~ ts. i. 'karmol, karmolás'. *Ősszevissza körmözsēte magát, annyira be vót rugva.*

körömméreg körömmérég fn. 'körmon lévő daganat'. *Aprószenték naptján szokták a korbáncsullók mondanyī, hogy körömmérég az ujjon nē lēgyēn.* Nr. A néphit szerint a szivárványra nem szabad ujjal mutatni, mert körömméreg lesz az ember ujján. Ha valaki megfélekedzik erről, és rámutat a szivárványra, akkor utána rögtön meg kell harapnia az ujját, hogy elhárítsa a betegséget.

kövecs küecs ~ küjec fn. 'kövecs'. *Vótak ott uan lapos küecsek, azokad dobáták a vízbe.*

kövecses küecses ~ küjecses mn. 'kövecses'. *Azom a vidékēn nincsenek jó földek, mer küecses a talaj.*

köved küed ~ küjed tn. i. 'megfő <szalonna, sonka, disznórészek>'. *Tēnni kōne a tűzre, mer így nagyon lassan küjed még a többi része is.*

köves kües ~ küjes mn. 'köves'. *Árafelé nēm terēm jól a buza, sē más, mer kües talaj van ottan.*

köveszt küeszt ~ küjeszt ts. i. 'üstben kifőz <disznórészeket; szalonnát, sonkát>; abál'. *Még a harkát is ki kő küjeszteni, mer öreg este lēssz ám nēmsokára.*

kövesztett küesztett ~ küjesztett mn. 'abált <szalonna, sonka>'. *Annyira jót ēvētt abba a küjesztēt szalonnábu, hogy még bort is vótt ölēg jóformán rájja.*

kövesztő küesztő ~ küjesztő fn. 'disznórészekkel megrakott üst, amelyben abálnak'. *Amikor a disznónak a májját, léptyit, tüdejit, ijem bēdsōségēt mindēnt kiszēttük, akkor eszet mindet a küjesztőbe tettük.*

kövez küez ~ küjez ts. i. *Amikor a ko-*

csolai utat küeszték, akkoriba kerűtek a faluba családostu.

kredenc krēdenc fn. 'konyhaszekrény'. *A krēdēndzbe edények, tányérok, fűszērēg vannak.*

krumpligánica ~ fn. 'krumpliból készült étel'. *A krumpligánicát ucs csinátuk, mind a krumplipempőt, csak a gánicáhó tōb lisztēt tēttünk.* Nr. A *krumpligánica* a *pempőhöz* (vö. *krumplipempő*) hasonlóan készült, csak több lisztet kevertek hozzá, így keményebb pépet nyertek, amelyet forró zsírba mártogatott evőkanállal előre kizsírított tepsibe szaggattak. Amikor megtelt a tepsi, a tetejét zsírral, vagy ha volt a háznál, tejföllel meglocsolták, és gyors tűznél sütötték meg.

krumpliisterc ~ fn. 'krumpliból főzött étel'. *Minálunk ritkám vót krumpliisterc, inkább gánicát csinátunk.* Nr. Régebben a szegényebb családok gyakori étele volt a *krumpliisterc*. Ez úgy készült, hogy a sós vízben főtt krumpliról leöntötték a levét, és ehhez zsírban sült hagymát kevertek, és utána még egy ideig együtt sütötték a krumplival.

krumplipempő ~ fn. 'krumpliból készült, pépszerű étel'. *Gyērēkkoromba mink sok krumplipempőt mēgēttünk.* Nr. A *krumplipempő* úgy készült, hogy a vékonyra szelt krumplit sós vízben megfőzték. Amikor jól elforrt a levét, és a krumpli már megfőtt, lisztet kevertek bele, összefőzték, és villával megtörték a krumplit. Kevés zsírban hagymát sütöttek, és az összetört krumplit azzal a hagymás zsírral megöntötték, és úgy fogyasztották.

kullancs kolláncs fn. 'kny.'. *Abba az erdőbe jobb, ha nēm mēntek, mer ottan sok a kolláncs.*

kummog ~ tn. i. 'sűrűn pislog'. *Jó beittak a minap is, könnyen kummogtak ott a sarogba.*

kumszemmel kumszemmē hsz. 'behunyt szemmel'. *Annyiszor vótam ott, hogy kumszemmē odatalánák.*

kunyerálódik kunyerálódik tn. i. 'sokáig könyörög valamiért'. *Rēggētü estēlīg is kunyerálódik ez a kōlök.*

kupercol kupercull tn. i. 'hosszasan

guggol'. *Réggétü estélig ottan kupercútam én is a repaföldönn, el is járottam nagyon.*

különb *külömbgyebb* mn. 'kny.'. *Széríntem a régi viseledbe sokkã különbgyebbeg vótak a fehérnépek, mim most, mer most nem ismeryi meg, hogy mëllik a lány, mëllik az asszony.*

látatlan ~ fn. 'tejes pite'. *Máskor vasárnap is sürüjen süttöttünk látatlant, mer az étyszérüp sütemémfële vót. Nr. A látatlant a palacsintához hasonló módon készítették. Egy liter tejet, két tojást, kevés cukrot nagyjából 1 kg liszttel szép simára elkevertek, hogy jó sűrű legyen, majd tep-sibe öntötték, és egyenletes tűzön megsütötték. Kockára vágva szokták tálni.*

lapföld *lapföld* fn. 'mély fekvésű földterület'. *A dohánnak a fõggyeink közü a legjov földet, jó lapföded váloztottunk.*

lapság ~ fn. 'lapály, mélyen fekvõ terület'. *A régebbi falu, amit Pusztakónyinak híjtak, a téeszmajortu nyugatra huzódott el abba a lapságba.*

latyak ~ fn. 'harmat'. *Águsztuzsba nagyom meleg vót, ezér korán kétünk, má hajnába mezétláb mëntünk a rétén körösztü a nagy latyagba.*

lecsezs *lécsezs* ts. i. 'megszid, megdorgál'. *Jó lécseszte a lábáru, hogy mindig ékésik, sohasé gyüm pontossan.*

lennyügöz *lennyigöz* ts. i. '<a ló lábára> béklyót köt, nyügöz'. *Ha asztat akargya az embér, hogy a ló në bojog'gyon ē, akkor legjov a lábát lennyigözni.*

lettyeg *lettyég* tn. i. 'libegõsen megy'. *Láttam a Marit, amind lettyégétt ára befelé.*

lidérc *ludvérc* fn. 'gonosz szellem'. *Régebben jobban hüttek abba, hogy vannak ludvércék. Nr. A hagyomány szerint a késõ éjszaka sötét leple alatt jelenik meg a ludvérc. A ludvérc fényes, hosszú, mint a petrencerüd. Mindig közeli rokon vagy ismerõs képében megy be a házba. Néhányan emlékeznek egy olyan esetre, amikor a ludvérc a völégény képében járt be a kéményen a szerelmes lányhoz. A lány éppen tojást süttött, és kiment a konyhából. Közben a ludvérc a farkával megkeverte a sült hagymát. Szerencsére a lány rajtakapta, és az*

egész lakást bekente sótalán kásával. Így a ludvérc elmaradt a háztól, nem tudta a lányt magával vinni.

litánya *létánya* fn. 'kny.'. *Hát akkor pénteki nap a bütöm mindig vót létánya, de ára létányára mëntek a fíjatalok is, az öregék is.*

lómonyú szilva *lómonyu szíva* fn. 'nagyszemű, sárgásfehér szilvafajta'. *Vót nekíjjük uan szép natyszemű lómonyu szívájjuk is ott a présház mellett.*

löködött ~ fn. 'nudli'. *Az én embérem nem szerette a löködöttet, de azér megétté asztat is, ha ókor-máskor csinátam. É.*

ludvérc l. *lidérc*

lüttyög ~ tn. i. '<náthától az orra> folyik'. *Türüd meg az órod, mer má lüttyög, mingyã écsõppenyik.*

lüttyög ~ tn. i. 'libegõsen, himbálózva megy'. *A Bözsi íppen a bódba lüttyögött, amikor találkosztam vele az uccán.*

lüttyöl *lüttyül* ts. i. 'összeráz <folydékot>'. *De nagyon lüttyülöd aszt a bort, meg majt kifolík az üvegbü.*

magyarbors ~ fn. 'törött feketebors'. *Mink a tótelékégbe, kóbázba, hurkába meg a zsvártliba is jóformán szoktunk magyarborsot ténnyi.*

májshurka *májjushurka* fn. 'disznóöléskor májból és más belsőségekbõl <pl. szív, tüdõ stb.> készített hurka'. *A májshurkát is a küjesztõbe szoktuk kiküjeszteni, asztán utánna mink föl is füstütük.*

mángol *mángull* ts. i. 'mángorol'. *Régen nem vót mék szenezs vasalló së, hát asztán csak mángútuk az összes ruhát, mindëmfélét mángútunk. Vö. elmángol.*

mángolófa *mángullófa* fn. 'vászonruhák simítására, vasalására használt eszköz'. *Csinátak uan tizenöt-husz centi szélés mángullófát, asztán akkor mosófára rácsavartuk a ruhát, aszt avval a mángullófával hömbölgettük mindaddig, mék sima vót, mer vasalló meg abba az üdõbe nëmigëm vót.*

márc ~ fn. 'hígított mézbõl készített ital; méhsör'. *Gyerékkoromba árúták a bucsuba a márcot. Abba melegbe jólesétt, mer a márc hideg vót.*

masinálás *masinállás* fn. 'cséplõgéppel végzett cséplés'. *A masinállás nehéz*

munka vót, ottam bizony sok port lē köllött az embërnek nyèni.

megkopoz mēkkopoz ts. i. 'tollától megfoszt <pl. kacsát, libát>'. *Hát asztám mēkkoposztuk a ludakat, mer a tolláér is tartottuk űket, nēm ippen a husáér.*

megkotol mēkkotull tn. i. '〈költésre főleg a tyúk〉 fészken marad'. *Amikor mēkkotút az öreg lud, akkor tiszta pihi vót a fészke, akkor má tuttuk, hogy na mos má nēm tojik többet.*

megvonódik mēgvonyódik tn. i. 'nyirkossá, nedvessé válik'. *Uan naty harmad vót hajnába, hogy egészsem mēgvonyódott a lóherszénánk.*

megye mēgye fn. 1. 'kny.'. *Tolna a kisebb mēgyékő tartozik. 2. 'mezsgye'. A ház vége után a mēgyét a szomszédék mēg a mi területünk között ē szoktuk szotyolává kerűtynyi.*

megyekender mēgyekender fn. 'magnyerés céljából a mezgyére vetett kender'. *Akinek töb magra vót szűksége, asz szokot mēgyekendert izs vetni ugy bokorszám.*

melegség melekség fn. 'meleg idő'. *Ijen nagy melekségbe nēm könnyig a traktoron sē űnyi, hát mēk kombánnvá dógoznyi.*

mutikakapa ~ fn. '〈főleg egyelésre használt〉 kisebb kapa'. *Asz meséték az öregri, hogy éccer a pusztám fajt a foga, asztám mutikakapává huszta ki.*

nádra ~ fn. 'gyomor'. *Ha valakinek a nádrájja ē vót huzódva, a kődkire gyertyát tettek, ugy gyógyították.* Nr. Idős adatközölk emlékezete szerint úgy is gyógyították a gyomorfájást, hogy egy szelet kenyérnek kivették a közepét, helyébe bezsírozott parget rongyot tettek, és a beteg köldökére helyezték. Azután meggyújtották a zsíros rongyot, és leborították cserépköcsőggel vagy cseréppohárral. Azt tartották, hogy mire elalszik az égő rongy, elmúlik a gyomorfájás is. Megj. Ma már kihalt szónak tekinthető, hiszen az 1970-es években is csak egy-két idős ember ismerte.

nagyfityekkel natyfityekkē hsz. 'sietve, nagy sebbel-lobbal'. *Uan natyfityekkē mēnt ére be, hogy be sē nézēt hozzánk.*

napa ~ fn. 'anyósa'. *Adz beszélík, hogy a napá mindēmbé beleszól, nēm értík mēg egymást a mēnyivē.*

négyszögöl nétyszögöl fn. 'kny.'. *Van nekijjúk uan háromszáz nétyszögöl kertjúk, asztán abba édogozgatnak, amikor van rá űdejük.*

nekiángyorodik ~ tn. i. 'hozzáfog, nekikezd'. *Nagyon nehezen ángyorodik neki a munkának, de ha ékezdi éccer, akkor azér rēndésen dógozik.*

nünülget nünüget tn. i. 'dudolgat'. *Azelőtt én nagyon szerettem nünügetnyi, de most má nēm, miuta betegéskédék.*

nyakló ~ fn. 'a lószerszám azon része, amellyel — a rúdhoz erősítve — a ló kormányozza a kocsit'. *Amikor be akartunk fognyi, előtte ékészítettük a kocsit: beletítettük a rudat, ára rátettük a nyaklót, az egész lószerszámot.*

nyifákodik ~ tn. i. 'orrhagon beszél'. *Ugy nyifákodott, hogy nēm is értettem, mit mond.*

nyomtatás ~ fn. 'az a művelet, amelynek során a gabonaszemeket a kalászból lovakkal kitapostatták'. *A nyomtatás uty történt, hogy éterítettük a gabonát a szűrűn, asztán körbe-karikára hajtottuk a lovakat rajta, aszt azok típorták ki a szemeket.* Nr. A gabona (főleg a búza) nyomtatása is általában valamilyen magasabb helyszínen, elsősorban szürűben (szérűn) történt. A nyomtatásra kiválasztott helyet vízzel meglocsolták, majd — ha már földszáradt — lovakkal mēktípratták (megtapostatták), hogy a szérű kemény legyen, s a búzaszemek ne kerüljenek a földbe. Ezután a gabonát szétterítették, és a lovakat körben hajtva, tapostatták ki a szemeket a kalászból. Előfordult, hogy egy vagy két lóval, néha pedig négygel is nyomtattak. Amikor a lovak már annyira széttaposták a gabonát, hogy a szemek majdnem teljesen kiperegtek belőle, akkor megforgatták, és a másik felét is megjáratták. Ha ezzel végeztek, akkor falapáttal földobálták a polyvás gabonát a levegőbe, hogy a szél segítségével a magot elválasszák a hulladéktól. Ezután kézirostával kiostálták, és vihették a malomba őrletni. — A nyomtatáshoz száraz, napos és enyhén szeles idő volt a legalkalmasabb. A hagyomány szerint a nyomtatás

a múlt század végéig volt általános a Koppány menti falvakban, de néhányan még az I. világháború idején is nyomtattak.

nyökög ~ tn. i. 'akadozva beszél, da-dog'. *Alig gyűt ki belülről a szó, csak nyökögött, nehéz vót megérteni.*

nyulfülű gomba *nyulfülű gomba* fn. 'sárga róka-gomba (*Cantharellus cibarius*)'. *Amikor az erdőre jártam dógozni, tőpször is taláтам nyulfülű gombát.*

nyühülődik ~ tn. i. 'sokáig vesződik valamivel, nehezen csinál meg valamit'. *Má két naptya nyühülönnek avval a rédvéggē, de még nēm fogyott ē most sē.*

ocsú ucsu fn. 'kny.'. *Ami od vót a szűrűbe, az pojva, törek, buza, mindēmféle összekeverve, av vót az ucsu, asztat megētet-tük a tükökkā.*

öste ~ fn. 'szilveszterest'. *Mink nēm mēntünk sēhá sē, egész öste othun vótam a Pistávā. Nr. Öste szoktak krumplis pogácsát sütni, mégpedig oly módon, hogy minden családtag pogácsájába egy-egy tolat tettek bele. Vö. tollas pogácsa*

onnanhazul onnahazu hsz. 'hazulról'. *Ém majd onnahazu indullok, asztán lēnn az álomáson talákozunk.*

orja orgya fn. 'a disznó gerince'. *Az orgyábu nagyon jó levest lehet főzni, még az nagyon jó tormával is.*

öccse ~ fn. 'régí megszólítási forma; öcsém'. *Éccēr odaáll ám elejbém, asz mon-gya: tē, öccse, hová való vaty tē?*

ökölődik ~ tn. i. 'hányingere van, hányni kezd'. *Annyira ökölödött, hogy roz vót néznyi.*

ölfavágás ~ fn. 'erdőn végzett részes-munka, amelynek során kb. 1 méter hosszú darabokból farakásokat készítenek'. *Ha vót ölfavágás az erdőn, ém mindig ē szoktam mēnnyi, hogy légyēn tűzifánk.*

ölt-kiált *ölt-kált* tn. i. rossz. 'kiáltoz, veszekszik'. *Annyira öttettek-kátottak, hogy még a másik uccába is hallanyi lehetett.*

ösztoke ~ fn. 'eketisztító szerszám'. *Amikor ráragatt a föld az ekére, akkor ösztokév pucátuk lē.*

pálfordulás pálfordulás fn. 'Pál napja (január 25-e)'. *Január huszonötödikén vam*

pálfordulás, akkor szoktál mondani, hogy akkor van fele kenyér, fele tél.

pallér ~ fn. 'a napszámosok felügyelője <az uradalmakban>'. *A pallérok sē étyformág vótak, mer vót uan, aki engette, hogy débe éty kicsit többet pihennyünk, a másik mēk hajszúta a napszámosokat. Megj. Főleg az idősebb emberek ismerik ezt a szót.*

pánvádli ~ fn. 'lóval vontatott kisvasúti kocsi'. *Estefelé mindig gyűt a pánvádli, asz szokod bennünket bevinnyi a pusz-tára.*

párlósajtár pállósajtár fn. 'régbben főleg vászonneműk és fonal tisztítására használt, fából készült nagyobb edény'. *A pállósajtárba szoktuk a fonalat még a szennyest ásztatnyi lugozs vízbe. Amikor szét-széggyük a disznód disznóöléskor, pállósaj-tárba szoktyuk a husd beletēnnyi. Vö. szampuló*

paszita ~ fn. 'gyermekágyas asszonynak készített ünnepi ebéd'. *A komaasszony még a rokonság, mikor má megvót a kö-rörsztüllő, hetekig horta a paszitát a gyere-kágyas asszonnak. Nr. A szülés után legeny-gült fiatalasszony kímélését, segítését szolgáló szép szokás a Koppány mentén a pa-szítahordás. A főzés gondját a rokonság öt-hat hétig is levette az újszülöttel gyara-podó család válláról. Először a kereszt-anyának illet paszitát vinni, gyakran már a keresztelőt követő napon. Mindenki igye-kezett nagyon kitenni magáért, sokféle étellel, itallal, süteménnyel ellátni a gyer-mekágyas asszonyt. A tikkuslevest úgy-nevezett litér-paszitás poharakba (kifeje-zetten e célra használatos porcelán edény) merték, a pörkütet és pecsenyét pedig díszes tálakba, tányérokba rakták. Az ebédezsvekéba kerültek a kalácsok, rétesek, sütemények, italok. Díszesen hímzett konyharuhával takarták le az ételleket. Sokan meglesték a faluból a paszítavi-vőket, és a vékák száma és púpozottsága szerint értékelték (dicsérték vagy meg-szólták) a látottakat. A paszitát régen fejen vitték, amely a népi teherhordás jellegzetesen elterjedt módja volt a Kop-pány mentén.*

pendely péntő fn. 'alsószoknya'. *Máskor a lányok, asszonyok mék tisz-tizénöt péntőt is fővettek magukra, ha misére mentek. Miné tőp péntőle vöd valakinek, anná divatossab vót.*

petrencerúd *petrencerud* fn. 'kb. három méteres rúd, amellyel a kisebb csomóba rakott szénát boglyába hordták össze'. *Vót eset, hogy az erdőbü hosztunk kókuszta petrencerudnak.*

pillézés ~ fn. 'kontyolás'. *Éjfélt után vót a pillézés, akkor gyűd be a menyasszony szünös ruhába táncúnyí.* Nr. Éjféltkor a menyasszony fejére hajtották a legfőlső szoknyát, hogy megóvják a rontástól. és az ángya kikísérte az ünnepi asztaltól a szomszédba átöltözni. Az újmenyecske színes öltözetét a *pille* (jellegzetes főkötdő) egészítette ki. A *pillézést* a legközelebbi nőrokonokon kívül a vőlegény is végignézhette. A *pillézés* szertartása az 1950-es években megszűnt, de emlékét az alábbi mondóka őrzí:

„Lévészik a fátyolt,
Föltészik a kontyot,
Konty alá a gondot.”

pinceszér *pinceszér* fn. 'a szőlőhegyen tartott borozgatás, mulatság'. *Amikor muzsikás löttem, amikor főszabadútunk, mind az inasok, kiméntünk a heggyre pinceszérre, asztán ottan' jót mulattunk.*

pirhanyagosodik ~ tn. i. 'pirosodni, érní kezd'. *Már pirhanyagosodik ám a cserésnye, má némsokára jó lészsz, asztán hoszhatok haza a gyerekkéknek.*

pirkáll ~ ts. i. 'kotor, piszkál'. *Pirkád még a tüzet, mer elaluszik! Amikor hajtós rostávü rostátunk, akkor valakinek köllött ottam pirkányi, hogy a szemék lefójjanak.*

pitvar *pitvar* fn. 'a ház udvar felöli, tető alatti, nyitott része'. *Az udvarba szoktuk a borsót szetteritenyi, de ha gyütt az esső, akkor gyorsan beraktuk a pitvarba.*

pocárol *pocárol* tn. i. 'pancsol'. *Ném szeretem, hogy mindig ittem pocáruót a kut mellett, hiszém má tiszta viz mindénéték.*

pompos ~ fn. 'kerek alakú, kisebb kenyér; cipó'. *Sütöttem mindik pompost is,*

asztat ettük még elősször. Nr. *Masinálás* (a gabona cséplőgéppel való cséplése) után a legelső lisztből a koldusnak *pompost* szoktak sütni.

porváll ~ ts. i. 'szid, korhol'. *Uan székánt embër az, hogy majnëm mindën nap porvájja a feleségüt.*

porzsávás ~ mn. 'beteges'. *Aki ugy gyöngëm van, ára monták, hoty porzsávás.* Megj. Lényegében véve már nem használatos ez a szó, de az aprószentek napjához füződő *korbáncsolás* szokása napjainkig megörízte (l. a *korbácsolással* kapcsolatos mondóka szövegét).

pöle Csak az *Uan*, *mind a pöle* 'nagyon kövér' jelentésű szóláshasonlatban használatos.

processzió *prosekczió* fn. 'körmenet'. *Rókuskor, a könyiak fogadott inneptyin prosekczió szokott a Szent-kuthó mennyi.*

ragmálódik ~ tn. i. 'kitartóan, makacsul kér'. *Addig ragmálódott a kislány rajtam, még attam nekijje két forintot csokoládéra.*

raconca ~ fn. 'fából készített lőcs tartó (szekéren, szánkón)'. *Mink mëk kihusztuk a raconcát a szakóbu, asztán elátuk az uttyukat ott a kocsmá előtt. Asztám má nëm akartag verekënyyi.*

rékli réli fn. 1. 'vékony női blúz'. *Ugy láttam, hogy uj rélije van a Böszinek, abba mënt a bódba.* 2. 'férfi kiskabát'. *Vót apádnak ëggy uan cájg rélije, de asz sokáig birta a strapát.*

répajelölő *répajelölő* fn. 'a répamag elvetéséhez használt, fából készült szerzőm'. *Azér szoktunk répajelölőt hasznányi, hogy ëggyenletessëbben lëhessën a répamagot ëraknyyi.*

reszelt leves *reszët leves* fn. 'a meggyürt levestészta lereszelésével készített leves'. *Amikor kevés üdöng vót, uanokor szoktunk reszët levest főznyi, mer asz hama ëkészüt.*

rihonya ~ mn. 'nagyon kopott, elhasznált'. *Në vëdd eszt a rihonya kabátot fő, mer má nagyon ë vam vázsva.*

ringlis *ringis* l. *ringlispil* 'ua.'

ringlispil *ringispi* fn. 'körhinta'. *A bucsuba mindig vót ringispi is. Amikor má*

éfyogott a pénzem, ut tuttam fölúni rá, hogy főmöntem hajtonak, aszt mikor rám kerút a sor, fölúhettem rá én is, nem köllött akkor fizetni. Vö. ringlis

riskó ~ fn. 'szőlőmetsző kés'. Régen az öreg meséte, hogy riskóvā várták el a kő-dököt, akkor született, amikor a falu égött, mégis id van. Megj. Egy-két idős ember ismeri, de már nemigen használja.

roszog ~ tn. i. 'éles, bántó hangot ad, csikorog'. Jaj, nē vakard aszt a lábos fenekét, mer amyjira roszog, hogy élék hā-gatnyi!

rudazóköttél fn. 'erős, vastagabb köttél, amellyel a szekérre rakott gabonát vagy szénát egy rúd segítségével leszorítják'. A nyomórudat elü-háttu lē szoktuk erőssen kötnyi a rudazóköllélē, hogy jól áj-
jon a kocsi, légyen tartása.

sarabol sarabull ts. i. 'szőlőben' a földet sekélyen fölkapálja'. Én jobban szereték sarabúnyi, mind kapányi. Vö. saraboló. É.

saraboló sarabulló fn. 'a szőlő földjének fellazítására, gyomtalanítására használt szerszám'. A sarabullót is tisztán kő tartanyi, hogy még nē rozsdásoggyon. É.

sarjú sargyu fn. 'a réti fű második kaszálása utáni széna'. Ha jó üddjársz vót, akkor szokot lēnnyi sargyuszénánk izz bő-
venn.

sarjúgyerek sargyugyerék fn. gúny. 'fejlődésben elmaradt, alacsony termetű fiú'. Nēm sokra mén avval a sargyugyerékkē, mer az ölég gyönge.

saroglya sērág'gya ~ sarág'gya fn. 1. 'a szekér elejét és végét lezáró rács'. A kocsi elejínē még a háttujáná izz vót ēggy-
ēty sērág'gya. 2. 'takarmány <főleg széna> tartására használt jászol fölötti rács az istállóban'. Doptom a lovaknak szénát a sarág'gyába, majd megēvēgetik, ha akargyák. 3. 'főképpen széna, szalma vagy trágya hordására használt rácsos eszköz'. Vót ugy, hogy a sērág'gyára tettük fő a disznót, aszt avvā vittük odébb, ahun pörkūnyi akartuk. Sērág'gyávā szoktuk a ganyét is kihordanyi az istállóbu, ha tragacs nēm vót.

sedereg sederég tn. i. 'riszálja magát <pl. járás közben, kerékpár ülésén>'. Nēm

tudom, há sedergēt a Bözsi uan natyfű-
tyekkē. Nēm ér lē a lába, csak sederég azon a biciglén.

seggvakaró fn. l. hecsedli 'ua.'

sikér ~ mn. 'lapos, sekély <tányér, tál>'. Vētem máma réggē két siker tányért is, hogy nē csak a mēl légyen ölég.

sipákol sipákull tn. i. 'sipító hangot ad, csipog <csirke, kiskaeca, kisliba>'. De tunnak sipákúni a récéjeüték, biztosan ehēssek má nagyon.

sirató ~ fn. 'az esküvő idején a menyasszony szüleinél tartott mulatozás, lakoma'. Mink az öreggē a siratóba vagyunk híjatalossak, a gyerekkē még a lakodalomba vannak.

slingel slingüll ts. i. '<általában ruhanemüt> díszes öltésekkel elvarr, elszeg'. A péntölök ajját szoktuk slingūnyi, hogy minē szēb légyen.

slingelés slingüllés fn. 'valamilyen ruhanemű' díszes szegélye'. Hād bizony a péntő mosásakor nagyon köllöd vigyáznyi, hogy el nē szakaggyon a slingüllése.

sonkoly sonkó ~ sonkol ~ sonkoj fn. 'a méhviasz törmeléke, üledéke'. A lépet főmelegítettük, és akkor beletettük ēggy acs-kóba, asztat méguan kendértörő tiluba, asztán a viasz kifőd belüle, azutám megmaratt sonkó.

sporheit ~ sparhelt ~ porhelt fn. 'takaréktűzhely'. Régebben szoktam a porheldbe krumplit sütnyi szalonhó, de nagyon jó vót.

stájër fn. 'lóhere'. A stájër az a vörösgyagos földet szereti, abba jobban terem. Nk.

stelázi télázsi ~ télázi fn. 'edények tartására használt, polcos állvány'. A dun-cokat még más ēgyebet is a télázslira rak-tam fő.

suspirikol suspirikull tn. i. 'suttog, halkán beszél'. Vótam ēccēr náluk mikor-gyába mēnyasszony vótam, de uan rosszu esēt, mikor suspirikútat ott elöttem, uty fájt a bēső részem.

sükebóka ~ mn. 'nagyot halló, nehéz felfogású'. Nē légy má uan sükebóka, hāny-szor kő ēmondanyi valamit hát!

sür-forr sür-fór tn. i. 'sürög-forog, nyü-zsög'. Nagyon sürnek-fórnak má az udvar-ba, nagy lakodalom lész náluk biztosan.

sűrűen sűrűen hsz. 'gyakran'. *Őlék sűrűen hazautazik a fíjuk, pedig messzi laknak Kónyitu.*

szakajtó ~ fn. 'rozsszalmából font, régebben a kenyértészta kelesztésére használt, fületlen kosár'. *A teknyőbe szoktuk édagasztanyi a kényeret, ott át két óra hosszaiig, asztán kiszakajtottuk szakajtógba.*

szakmányába ~ hsz. 'állandóan, megszakítás nélkül'. *Hozta asz szakmányába a bort, mink mék csak nyétük.*

szarafacsari ~ mn. 'fukar, füsvény'. *Nagyon szarafacsari embër az, nagyon bánynya a fát, mer inkább mékfanna, mihogy tüzejjën.*

szarufa szalufa fn. 'a tetőszerkezet gerendája, amelyet egy másikkal ék alakban ácsolnak össze'. *Régebem mék szalufát is hoztak az erdőru, asztán lèhéaszták, és jó vót a tetöre.*

szatymat ~ fn. 'piszok, szemét'. *Valami szatymat van ebbe ja pohárba, mingyá kivészëm.*

szederfa szédërfa l. szedergyefa 'ua.'

szederje szédërgye fn. 'faeper'. *Régente vót, aki összeszette a szédërgyét, asztán kifoszték púlinkának.*

szederjefa szédërgyefa fn. 'eperfa'. *Szédërgyefábu is szoktak hordót csinányi a kádárok.*

szegedés szégedés fn. '〈futás miatti〉 fájdalom, oldalszúrás'. *Futottam hazáig, de uty szur is ám a szégedés, hogy maj kigyün az ódalam.*

szekszóniás székszóniás mn. 'házsártos, kötekedő'. *Má mæg nem lèhet étalányi a kedvit, má mægìn székszóniás.*

szévonó szémvonyó fn. 'fából készült eszköz, amellyel kenyérsütéskor a paraszat a kemence szájához húzzák'. *Házilak szoktunk jaragnyi szémvonyót, mer uan is méktette .*

szotyka ~ fn. 'rossz erkölcsű nő'. *Mæg annak a vénasszonynak járt a szájja, iszëm mindënki tuggya, mïjen nasz szotyka vót fiat korába.*

szörszöny ~ mn. rossz. 'mohó, kapzsi'. *Az egész familíájjuk uan szörszöny vót, miuta csak ösmerem űket.*

szügyellő ~ fn. 'a lószerszám része;

vállszíj'. *Annyira húzott ez a ló, hogy majnem északatt a szügyellő.*

szütyő ~ fn. 'kisméretű zsák'. *A szütyőt is a takácsa szütette az embër, hogy lègyën kissepfajta zsák is.*

szvetter cvëtter ~ dzvëtter fn. 'kny.'. *Régën szüvessen tartottag birkát, mer a dzvëttert, tutyüt, kapcát, eszt mind a birka gyaptyujábu kötötték.*

taliga ~ fn. 'a szántáskor használt, kétkerekű eszköz'. *A taligára köllött az eke ruggyát rátënnyi, asz tartotta.*

tarkaborsó ~ fn. 'tarkabab'. *Mink szerettyük a tarkaborsót is, nemcsak a fehérret. Vö. cífraborsó*

tatár rizling ~ fn. tréf. 'nohabor' *Na, gyűj be, vam még ëk kis tatár rizlingëm, kóstúd mæg!*

teher tere fn. 1. 'rakomány'. *Jó naty tere szómát hoztam, hogy ölég lègyën a szómazsákogba.* 2. 'tíz kéve kender egybekötve; kötet'. *Nyűjés után tereszám kötötük össze a kendért.*

tévő ~ fn. 'kenyérsütéskor a kemence szájához helyezett besározott deszkalap vagy vaslemez'. *A tévőt is magunk szoktuk csinányi, nem köllött ahk mestërembër.* Nr. Régebben általában deszkából készítették tévőt. Kerestek a háznál egy deszkalapot, amelyet gömbölyüre kifaragtak, és pojvás sárral vastagon besározta. A deszkalap közepére pedig fogantyút erősítették. Erre a célra megfelelt egy fazék füle vagy fadarab is. Ritkábban vas- vagy bádoglemezt használtak tévőnek.

tézsza ~ fn. 'ökrös fogatnál szántáshoz az eketaligához és járomhoz kapcsolt rúd'. *A tézslát mæg majnem othum felejtöttük, jó nésztung vóna ki, mer nem tuttung vóna szántani.*

tipor ~ ts. i. 'tapos'. *Addik típortad aszt az ómát, mék tejjesen szét nem mënt.*

topor ~ fn. 'rövid nyelű, széles vágófelületű balta; szekerce'. *Összë toporrá vagy baltává beváktuk a kábosztát, asztá akkor hazahoztuk.*

totya ~ mn. rossz. 'testes, kövér, nehezen mozgó'. *De totya lány ez, ippen uan lëssz, mind az annya.*

tökalsó tökásó mn. gúny. 'alacsony

termetű, kisművésű (ember)'. *Mijen kis tökéző gyerek az, asztám mégis mijen nagy mejjē van, mennyire fővág.*

töltött káposzta l. *gombócós káposzta* 'ua.'

tőtike ~ fn. 'alján csővel ellátott faedény'. *Tőtikévé lehet a bort vagy mustot a hordóba öntenyi.*

túrószaeszkó *turósacska* fn. 'túró készítésére, tartására használt, vászonból készített zaeszkó'. *Vót uan hēgyēs turósacs-kónk, abba beleöntöttük aszt a kiaggott alut-tejet, asztán összekötöttük, asztákkor a savó abbu lēcsurgott, a turó még benne maratt az acskóba.*

tutyi ~ fn. 'gyapjúból kötött lábbeli-féle.' *A tutyi nagyon kényelmes lábbeli, én nagyon szereték abba járni.* Sz. *A kónyi tutyi mindēnt kibír (= nagyon erős).* Szh. *Piros, mind a naki tutyi (= sápadt).* Nr. *A tutyi a mai napig kedvelt lábbeli a Kop-pány mente néhány községében, bár nap-jainkban elsősorban az idősebb asszonyok hordják még. Néhány évtizeddel ezelőtt többféle tutyit is kötöttek. A hétköznapi viselt tutyit fehéren hagyták, vagy fekete-tére festették, kenderfonalból talpat kötöttek hozzá, hogy megtalálva erősebb, tartósabb legyen. Mezei munkában (főleg aratáskor) szurkos tutyit húztak. A cifra tutyi vagy rózsás tutyi viszont ünnepi viselet volt. Egykor még misére vagy bálba is cifra tutyit húztak. Ez úgy készült, hogy a gyapjúból kötött tutyiba különböző színű (piros, zöld, lila stb.) belinērfonalakat fűztek tűvel, mégpedig a tutyi fejire (a lábfejen levő részébe) és a sarkába. A színes fonalakból különböző mintákat alakítottak ki.*

tüskeborona *tüskeboronya* fn. 'tüskés faágakból, főképpen kökényből készített borona'. *Régebbem majnēm mindēnkinek tüskeboronyájja vót, asztán avvā boronyá-ták még a földet, hogy nē légyēn uan hant-os.* Nr. A fémből készült (fogas) boronák elterjedése előtt házilag állították össze a *tüskeboronyát*. Ehhez általában a közeli erdőszéleken vagy utak mentén található *kökényfák* ágait használták föl, mégpedig körülbelül száz-százötven szálból készített-

ték úgy, hogy a kökényfa tüskés ágait faramák közé szorították. Boronáláskor valamivel (pl. gyepféglákkal, vastagabb fakkal stb.) megterhelték, vagy pedig ráálltak, hogy a kisebb-nagyobb földdarabokat széttörjék, s így a földet minél porhanyósabbá tegyék.

tüskeribizli ~ fn. 'egres'. *Asztán ovatossan szēdd am a tüskeribizlit, mer mēk-szurhat a tüskebijje.* Nk.

tüttyög ~ tn. i. 'duzzog, haragszik'. *Ráér őfölsége tüttyögni, majd emén a mérge előbb-utóbb.*

tyúkász *tikász* fn. 'tyúk- és tojáskereskedő'. *Akinek sok tojássá vót, az régēn ē tutta anni a tikásznak, mer asz hetenként kéccēr-háromszor gyüd végig az uccán.*

úgyfordul *utyfordu* hsz. 'talán, lehet, esetleg'. *Utyfordu egyűnek a sógorék is, ha nēm is irták még.*

ujjaskodik ~ tn. i. 'eivakodik, ujjat húz vkivel'. *Mégmontam nekijje, hogy nē ujjaskoggyon velem, mer ráfüzet még.*

unokasarjú *unokasargyu* fn. 'harmadik kaszálású fű'. *Ha jó üdőjárás van vélelennyi, még unokasargyu isz van uankor.*

urnapi ág *urnapi ág* ~ fn. '⟨megszentelt⟩ gyertyánfaág'. *Régēnte urnapi ágot szoktak a házba hoznyti, hogy nē légyēn a házná betegség.* Nr. Betegségek megelőzésére szoktak a templomból hazavinni megszentelt gyertyánfaágat. A szobába, az ölba és az istállóba is tettek belőle. Egyetlen család sem mulasztotta ezt el régen.

utóbbani *utóbbanyi* mn. 'utóbbi, későbbi'. *Az utóbbanyi hetegbe valami mihat megváltozott, nēm uan kedves, mind azelőtt. Utóbbanyi ésszē má másképp csináná az embēr, mind elősször.*

ühünget ts. i. 1. 'kerget, ijeszt (állatot, főleg kutyát)'. *Nē ühüngezd aszt a kutyát, mer mēkharaphat!*, 2. 'ijeszt, megfélemlít (zemélyt)'. *Mindig a feleségit ühüngeti, ha berug.*

üszécsuta fn. 'etetés után a jászolban visszamaradt, lerágott kukoricaszár; szárizik'. *A marhát kevesebb üszécsutát hantnak, mind a lovak, mer jobban érág'gyák.*

vadvendég ~ fn. tréf. 'hívatlan vendég'. *Amikor szēzonnya vót a disznóölésnek,*

estefelé má szoktag gyünnyi a vadvendégek is, ezek a hurkatáncullóg vótak.

vágó ~ fn. 'szőlőpászta'. A Bodonkútná van nekijjúk öd vágó szöllejúk, még az Örekhégyen isz van néhány vágó.

vakar ~ ts. i. '(a szőlőben) a földet sekélyen fölkapálja'. *Mink mék szüret előtt is kimégyünk a szőlőbe vakarnyi, hogy tiszta légjön a fóggye.* Vö. *vakaró.* Ksz.

vakaró ~ fn. 'a szőlő földjének fellazítására, gyomtalanítására használt szerzősám'. *Ém borzafábu vagy agárcábu szoktam nyelet csinányi a vakaróba.* Ksz.

vakcsibe ~ fn. rosz. Csak a „még-életi a vakcsibét valakivel” állandósult szókapcsolatban használatos. Nr. Ha a kiválasztott legény nem akart tudomást venni a neki szánt lányról, a lányos család varázslathoz folyamodott. A legényt megtették clyan süteménnyel, amelybe a lány menstruációs vérből is keverték. Azt tartották, hogy a legény ezután biztosan belszeret a lányba.

vakotás ~ mn. 'rozsdafoltos <gyümölcs, ritkábban bab>'. *Kicsit vakotás ez az óma, de azért jó jám.*

váltott gyerek *vátott* gyerek fn. 'kicsérélt újszülött'. *Éggy asszonnak kicsérétek a gyerekít nagyon csunyára, asztám vissza akarta vátanyi, de nem sikerít neki.* Nr. A néphit szerint előfordult, hogy az újszülöttet a boszorkányok csúnya gyerekkel cserélték ki. A szülők természetesen igyekeztek visszacserélni a *váltott* gyereket. Ennek a következő módja ismert: Söprüvel fütötték be a kemencét. A *váltott* gyereket a sütőlapátra ültették, és úgy tették, mintha be akarnák lökni a kemencébe. A kemenceajtó előtt a belökés pillanatában visszaváltozik a *váltott* gyerek az igazira.

vánkos ~ fn. 1. 'fejpárna'. 2. 'a szántáskor használt taliga része'. *Elü van a taligán egy vánkos, ára fekszik rá az ekének a ruggya, a göröndöle.*

vasfazék ~ fn. 'különböző fémekből, rendszerint vasból készített nagyobb edény; üst'. *Amikor a zabalébe fütették a kásád vagy a rizsát, akkor egy valakinek oda köllött anyi a vasfazékhó, mer aszt álan-*

dójan kevernyi köllött, hogy oda né ég'gyén. **vaszora** ~ fn. 'hímvevessző <bikáé, disznóé>'. *Nagy vaszorájja van ennek a bikának.*

vendégoldal *vendégódal* ~ *vendégóda* fn. 'a szekér két oldalára szerelhető hosszú rúd, amellyel a rakodófelület szélesebbé válik'. *A kókuzdió az jó vót kocsirudnak is még vendégódanak is.* Vö. *vendégrúd*

vendégrúd *vendégrud* l. *vendégoldal* 'ua.'

véndely *véndő* fn. 'zsirosbödön'. *Tavá telli lét mind a két vëndölöm, az idém is megölégennék annyi zsirra.*

venyicse ~ fn. 'levágott szőlőveszsző; venyige'. *Amikor mégvót a meccs, akkor utánna főkötöttük a venyicsét, asztán éty hère kihortuk, és ott összeraktuk.*

vérácsol *vérácsull* tn. i. 'virraszt, éjjelez'. *Látom a szemédén, hogy az éjjel is vérácsutá má megenn, nem aluttá ölöget.*

vermelő *verműllő* fn. 'erős, vastag acélból készült, kapánál kisebb, fanyelű szerzősám'. *Tuskózászkor kástuk ásóval, akkor kihusztuk kapával a földet, azutám még verműllővé pucúttuk a fa gyökereit.*

vertyog *vertyog* tn. i. 1. 'mély, szagatott hangot ad <kotló>'. *Ugy vertyog az a kotlós, hogy nem jó hágatnyi az embérlányának.* 2. 'kellemetlen, rekedt hangon beszél'. *Uan sokájig vertyogott itten az a vénasszony, asztitem, hoty sohasé mén é.*

vinyároz ~ tn. i. rosz. 'viháncol'. *Ennek a lánnak mindéggy akárki, ez mindenkivé vinyároz, csak nadrág légjön rajta.*

virityel *virityüll* tn. i. 'csórét többször vízbe mártva iszik <kacsa, lúd>'. *Má réggel uta virityünek a récék a válluba.* Vö. *belevirityel*

vonogó *vonyogó* fn. 'szalma- és szénahúzásra használt, nyéllal ellátott vaskampó'. *É kőne vinnyi a vonyogót, mer avvü lé lehetne huznyi az ágokat, hogy lé tuggyuk szénnyi a cserésnyét.*

votyka fn. 'pálinkafőzészkor az először lepárolt lé, amelyet még egyszer kifőznek'. *Ami először gyün lé az anyagbu, az a votyka. Az még nem ölég erős, aszt még ecér kifőzik, hoty pálinka légjön.*

zabalé l. *abalé*

zuhaj ~ fn. 'zaj, robaj'. *Gombát szét-tünk az erdőbe, és éccer csak ném messzi szarvasok szalattak nagy zuhajjá körösztü mindénén.*

zuhikol *zuhikull* ts. i. 'hosszasan üt, ver valamit, ami mély hangot ad'. *Anynyira zuhikúnak a ház alatt, hogy ölögem van belüle má réggel uta.*

zuptüre ~ hsz. 'valaminek teljesen a végéig'. *Most má jó lëssz az a vállu, në tójjug bejjebb, mer má odaért zuptüre. Megj.*

Csak egy-két idős ember ismerte ezt a szót Nagykönyiban az 1970-es években.

zsiba ~ fn. 'kisliba'. *Szeret ludakkā foglalkoznyi a Teri, most ize vannak zsi-báik.*

zsindelyes *sindölös* mn. 'tetőcseréppel fedett'. *Régebben csak a job módú emberek-neg vót sindölös házuk.*

zsúpos *zsuppos* mn. 'zsúppal fedett'. *A mi falungba régén sog vót a zsuppos ház.*

Sz. Bozóki Margit—Szabó József

A *sarkít* igének és a szócsaládjának mai használatáról

1. *Sarok* szavunk alighanem a *sur-* ~ *sor-* ~ *sar-* alapszónak *-k* deverbális névszóképzős származéka, a szócsalád az Árpád-kor óta adatolható, l. OklSz., TESz. — A *sarok* egyik derivatumának, a *sarkít* igének elsőként az ÉKsz. [1972.] rögzítette azt a jelentését, amelyet „a választékos, igényes, emelkedettebb stílusban használatos”-nak minősített: „3. vál[asztékos] <Vítás nézetet> kiélezve, különös élességgel fogalmaz meg.” A NyKk. [1980–1985.] a „sajtónyelvi fordulatok, szólások” között sorolja fel a *sarkít* igét, illetőleg a *sarkítva* igenevet (2: 627), jelentéseiket nem írja le.

A *sarkít* igének és származékainak használata újabban nem csupán a sajtónyelvben, hanem a köznyelvben is megfigyelhető, divatozó előfordulásai kiszorítanak több, hasonló értelmű szót vagy kifejezést. Mindezért érdemes e szócsalád jelenkori életével foglalkozni.

2. Az ÉKsz.-ból az imént idézett *sarkít*-jelentés kialakulása jól érthető a szó más jelentéseiből, amelyeket a szótár így ad meg: „*Fiz[ika]* 1. Elektromágneses hullámokra, kül[önösen] fényre úgy hat, hogy a rezgés csak egy v[agy] két egymásra merőleges síkban haladjon. 2. *ritk[a]* Pozitív és negatív villamos töltésű részecskéket különválaszt, polarizál.” Az ÉKsz. harmadik jelentésleírását már idéztem. — A három jelentés egymásutánisága mutatja, hogy metaforás alakulatokkal számolhatunk az ’elkülönyt; különválaszt; részekre bont’ jelentésjegyek alapján. Ezeket a jelentésváltozásokat a *sarkít* tövének, a *sarok*-nak az ÉrtSz.-beli 4. jelentése is magyarázza, hiszen az alapszó jelentésbefolyása a szóképzésre nyilvánvaló (l. Zsirai Miklós: Alapszó-besugárzás a szóképzésben. MNy. MNy. 41 [1945.]: 1–11); az említett jelentés: „Lapok v[agy] vonalak által alkotott szöglet, ill[etöl]leg a belső térnek ehhez közel eső része.” A *sarkít*, a *sarok* számos jelentésváltozásának leírása ugyan nem tartozik tárgyunkhoz, ennyit talán mégis szükséges a „<Vítás nézetet> kiélezve, különös élességgel fogalmaz meg” (már idézett) jelentésleírás előzményeiből elmondanunk. Néhány példa a szóban lévő jelentésű, tehát az ÉKsz. 3. alatti *sarkít*-ra:

- (1) Magyarországon a diktatúra előnyei már nem, a demokrácia előnyei még nem érvényesülnek. (Tudom, *sarkítok*.) — Diurnus: Kétféle igazság? (Magyar Nemzet [ezután: MN.], 1989. XI. 18. 3.)
- (2) — A köztársasági megbízott az én olvasatomban az államigazgatás kézi vezérlésének garanciája. Ha *sarkítom* a dolgot, akkor [. . .] ő volt a megyei pártbizottsági titkár megfelelő figurája [. . .] — Halász Miklós: Csak a sajtóépítés marad az önkormányzatnak? (MN., 1990. IX. 15. 4.) (Az *olvasat* szó használatához l. Büky László: Olvasat. ÉAny., 1987. 4. sz. 7.)
- (3) Tisztelt Csoóri Sándor, bocsásson meg, hogy *sarkítok*, de meg kell értenie, mi az, ami sokunk éjszakai nyugalmát tönkreteszi. — Rubovszky Edit olvasói levele: Más is gyötrődik. (MN. 1990. X. 30. 6.)

Hernádi Miklós Közhangszótár című munkája ennyit ír a tárgyalt igéről: „*sarkít* De csak a vita kedvéért! (ért[elmisségi használat])” (Budapest, 1985. 322). Megfigyelése a (3) jelzetű adatra különösen jól vonatkoztatható (nem említve az alább következőket). — Mindhárom iménti *sarkít* helyettesíthető a ’kiélezve, különös élességgel fogalmaz meg’ jelentéssel, s lényegében az ÉKsz.-nak a főtebb idézett < >-ben lévő használatkörü megszorítását is elfogadhatjuk, csupán a (2) számjelzetű részlet nem kapcsolódik semmiféle, a szöveggörnyezetéből kideríthető vitához. S így éppen az ebben található szerkezet, a *sarkítom a dolgot* mutatja a *sarkít* használatának általánosodását. — Hasonlóképpen élnek a beszélők vagy írók a *kisarkít* igével, amely *ki* igekötője révén szintén divatozó nyelvhasználatot jelez:

- (4) [. . . a búcsú ’a tisztítóhelyi büntetés elengedése’ akkor biztos?] — András, Isten nem biztosítótársaság. — Nem akartam így *kisarkítani* a dolgokat. — Miklós atya és Szekeres András beszélgetése. (Szabad Európa Rádió, 1990. III. 9. 13 óra 56 perc.)
 (5) [. . .] minden órarendi kérdést ki lehet *sarkítani*. — Egyetemi oktató mondja tanszéki értekezleten. (Szeged, 1990. III. 7.)

A (2) mellett a (4) jelzetű adat ugyancsak a (*ki*)*sarkít valamit* + (*ki*)*sarkítja a dolgot* szerkesztmények használatkörü megszorításának lazulását mutatja. E lazulás által a *kiéleződik* ~ *kiélesedik* igék szinonimájává alakul, ezekről az igékről a SzinSz. ezt írja: „*kiéleződött kiélesedik*; <helyzet, vita stb.> → *elmérgesedik*”; az *elmérgesedik* szócikk idevonatkozó része: „<viszony, vita stb.> *kiéleződik, kiélesedik, eljajul*”. Egyébként a SzinSz.-ban nincs a *sarkít*-nak szócikke.

A *kisarkít* határozói igenevének szövegbe épülése sem mutatja az ÉKsz.-ban jelzett használatkörü jellegzetességet:

- (6) *Kisarkítva*, a minisztériumi anyag úgy fogalmaz, hogy az áttérés, végső hatásként a megszűnő családi pótlékot teljesítményarányosan, jórészt a nagy jövedelműekhez csoportosítaná át, míg a családi pótlékra valóban rászorulók gyakorlatilag ellátás nélkül maradnának. — Zsbori Ervin: Kevesebb nem lesz az adó. (MN., 1989. VI. 26. 5.)
 (7) A sajtó *kisarkítva* félretájékoztatja az országot. — Egy riportból. Kossuth Rádió (ezután: KR.). (1990. VI. 28. 18 óra 26 perc.)

A (6) jelzetű példában az igenév használata nehezen érthető, hiszen ha a szóban lévő „minisztériumi anyag úgy fogalmaz”, ahogyan az újságíró előadja, minek a *sarkítva*, amely ez esetben talán ’nyíltan, világosan megmondva’ jelentésű; ha a „minisztériumi anyag” viszont nem „úgy fogalmaz”, akkor a dolog nem „*kisarkítva*”, hanem hamisan van előadva. Az efféle bizonytalanság keltésére önkéntelenül is és szándékosan is alkalmazható az illetén sajtózsargon, amely a *sarkítva* mellett az *úgy fogalmaz* divatos szerkezetet és egy szervesetlen összetételt is, a *teljesítményarányosan-t* besorolhatja szókincsbeli jellemzői közé. — A (7) számjelű példamondatban a *kisarkítva* valószínűleg ’kiélezve; élesen tárgyalva’ jelentésű, s mint ilyen, tulajdonképpen eufemizmus, miképpen a *félretájékoztat* is az.

A *sarkít* múlt idejű melléknévi igeneve — hasonlóan más múlt idejű melléknévi igeneveknek valamiféle választékosnak vélt stílust keltő használatához — ugyancsak föllelhető:

- (8) [. . .] össze kell állni egy külföldi céggel [. . .], néhány ügyes könyvelési manőverrel bebizonyítani, hogy amit csinálunk, az igencsak nyereséges, s a vonatkozó törvényes előírások értelmében az egész nyereséget máris utalhatjuk valamelyik bécsi, zürichi vagy frankfurti bankba. [Új bekezdés következik.] A példa természetesen *sarkított*, ám mégis tény[. . .] — (w. b.): Dollárexport. (MN., 1990. II. 27. 5.)
 (9) Magától értetődően Illyésné Gyenizse Erzsébetnek a legjobban az fáj, hogy „az egészségvédelem és az egészségnevelés élgárdájának kiválasztásánál jelentős számban

vannak erősen dohányzó személyek. Ez a tény a közérdek ellen hat, és elfogadhatatlan, nem tartható állapot, mert leginkább példaadásra kötelezett személyiségek ne mutathassanak negatív példát elkeseredett, beteg nemzetünknek!" [Új bekezdés következik.] Ha *sarkított* is a fogalmazás, azért van benne jócskán igazság. — kerész): Füst. (MN., 1989. III. 4. 5.)

- (10) [A moszkvai sajtóban] *sarkított* véleményt közölnek. (KR. 1989. II. 17. Esti krónika.)
- (11) Az, hogy e kérdések ilyen *sarkítottan* felmerülhettek, kétségkívül sokban következik Celan hermetikus nyelvhasználatából is. — Danyi Magdolna: Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez. (Újvidék, 1988. 112.)

A **sarkított fogalmazás* ~ *példa* ~ *vélemény* ~ *kérdés*-féle szerkezeteket a használóik vagy a létrehozóik kétségtelenül mint kész nyelvi szerkesztményt (klisé) építik szövegükbe. E divatozó nyelvi minták követésére közvetve az is utal, hogy egy némileg ellentétes jelentésű párjuk is terjedőben van: „A *lekerekítetten* közreadott vélemény [. . .]” (KR. 1990. III. 9. Reggeli krónika). Az efféléket is nyilván a választékosság eszközeként kezdték használni. Ezt alátámasztja, hogy a *lekerekített*-nek szaknyelvi használata is él: „Műveinek ez a *lekerekített* befejezettsége okozza, hogy viszonylag kevés műve ellenére századunk egyik legismertebb mestere” (Bartha Dénes [főszerk.]: Zenei lexikon I—III. 1965. Falla a.).

Egyébként maga a *sarkít* ige és a *sarkított* igenév a fizika, a villamosság szaknyelvében természetesen megvan: „1. (*Fiz*) ~ *vmít*: vmely elektromágneses hullámban (fény, rádióhullám stb.) olyan változást hoz létre, amelynek következtében a rezgés síkja azonos marad. 2. (*ritk*, *vill*) ~ *vmít*: elektromos töltés vmely semleges szigetelőre úgy hat, hogy pozitív és negatív sarkokat hoz létre; elektromosságot szétválaszt. *sarkítás*; *sarkítható*; *sarkító*; *sarkított*” (ÉrtSz.). — Némelykor a szaknyelv(ek)ből a köznyelvbe vagy éppenséggel egy másik szaknyelvbe kerülő szónak — rendszerint átmenetileg — erős stílárius hatása van, hiszen a szó az új nyelvi rétegbe kerülve kirí az ott megszokottak közül. A *sarkított*-nál evvel is számolhatunk, ugyanis számos reklámszövegben megvan a *sarkított képcső* kifejezés bizonyos televíziós készülékekkel kapcsolatban, sőt a még jobbnak hirdetett fajta: „*Szupersarkított képcső*, Multisystem-rendszer, 39 programhely” (Grundig színes televíziók. Keretes, fényképes hirdetés. MN., 1989. XII. 19. 12). Az efféle hirdetések lélektani hatása lehet, hogy a *sarkított képcső*vet jó szerkezetnek tartja a reklámnak és a kifejezésnek ismerője, aki ezután esetleg magát a *sarkított* szót is rokonszenvesnek tartja. Főképpen akkor, ha erre esetleg megerősítést is kap a saját vagy egy másik nyelvhasználó közösségtől. Mindezt közvetlenül, adatokkal bajos volna bizonyítani, ám ugyanilyen bajos volna tagadni is.

A *sarkos* derivatum szintén megtalálható bizonyos állandósult szerkezetekben, némelykor határozóként van beépítve. A *sarkos* az ÉrtSz.-ban: „1. (*ritk*[a]) Olyan <lábbeli>, amelynek sarka van. ~ *papucs*. [. . .] 2. (*Műsz*[aki nyelv]) Sarkot (4 [’lapok vagy vonalak által alkotott szöglet’]) alkotó, sarkon alkalmazott. ~ *kiképzés*.” Ez utóbbi jelentésű *sarkos* a műszaki nyelvből — a gépkocsitulajdonosok révén például — lassan a köznyelvbe is átkerül: „[. . .] ha szép, *sarkos* fűtőszálra vágyunk, a javított rész mellett ragasszuk le az ablakot [mielőtt felkenjük rá az ezüstreteget]” ([Szerző nélkül:] Az ablakfűtés javítása. Autópiac. 1990. X. 21. 54). Mutathatunk példát a köznyelvből is: „Aki megszokta, hogy mindig *sarkosan* kell a bakancsot az ágya mellé tennie [ti. a börtönben], az a lelki bakancsát is megpróbálja rendesen elhelyezni” (Nádor Tamás: Göncz Árpád: Méréleg. Könyvvilág, 1990. szeptember. XXX, 9. sz. 5). Itt maga a riportalany meg is mondja, mit jelent metaforikusan a *sarkos(an)*. — A kész nyelvi szerkesztmények a következőkkel szemléltethetők:

- (12) [. . .] előző képviselőtársaim *sarkosan* fogalmaztak. — Dr. Juhár János országgyűlési hozzászólása. (KR., 1989. X. 19.)
- (13) [. . .] a valutakiáramlás miatt azok a magyar állampolgárok hibáztathatók, akik a turista célokra szánt valutakeretüket nemcsak utazásra, hanem bevásárlásra is fordítják? [Új bekezdés következik.] Ezt ilyen *sarkosan* én nem fogalmaznám meg. — Budai János: Ennyi valutája nincs az országnak. (MN., 1989. X. 12. 5.)
- (14) Itt is megfogalmazódik olyan *sarkos* álláspont, amely mintegy állampolgári jogon egyszerűen szétozstaná a vagyont [. . .] — Zsubori Ervin: Az államtalanítás dilemmái. (MN., 1990. II. 17. 7.)
- (15) A BBC-nek alapelve, ha az interjúalany élesen fogalmaz, *sarkosan* fejt ki a maga álláspontját [. . .], a riporter köteles az ellenkező vélemény nevében kérdezni [. . .] — Bálint B. András: A BBC nem hátrál meg. (MN., 1990. VI. 9. 8.)
- (16) Ugyancsak *sarkos* vélemény, hogy az államostítás előtti tulajdonosok [. . .] kártalanítása összeegyeztethetetlen az egyensúlyi követelményekkel [. . .] — Zsubori Ervin: Az inflációs spirál még megfékezhető. (MN., 1990. VI. 22. 9.)
- (17) [. . .] mely írásmű valamelyest, nagyon, netán *sarkosan* ellenkezik az ő (a szerkesztő) esztétikai ízlésével [. . .] — Csajka Gábor Ciprián: Szerkesztői üzenetek. (Élet és Irodalom, 1990. VI. 22. 25.)
- (18) Irán viszont demokratikus, de nem liberális, sőt ennek éppen a *sarkos* ellenkezője. — Dr. Bán Ervin: Aggályos demokrácia. (MN., 1989. XI. 11. 14.)

A **sarkos álláspont* ~ *megfogalmazás* ~ *vélemény* mintájú szerkezetek a legáltalánosabbak. S amint a (15) jelzetszámú szövegdarab mutatja, az *élesen fogalmaz* ~ **éles megfogalmazás* ezeknek a megszokottabb megfelelője, illetőleg a **határozott álláspont* ~ *vélemény* é. i. t. Nem szándékunk úgynevezett jó megoldásokat javasolni a fentiek helyett, az ilyesmi meglehetősen nehéz, hiszen — rendszerint — az egész szöveg(metszet)et kellene átírni. S akkor az már más szövegalkotó más (stílusú, szerkesztésű stb.) szöveg(mű(metszet)e lenne.

3. A *sarkít* igét és szócsaládját az elmúlt években kialakult új jelentésével használni meglehetősen mértéktartással érdemes. A sajtónyelvi gyakoriság nemcsak stílusjellemző, hanem magát a szövegalkotót, az ő nyelvi igényességét, körültekintő fogalmazásmódját, műveltségét, gondolkodását és még egyéb, tulajdonképpen pragmatikai vonatkozású körülményeket jellemzi és jellemez.

Büky László

**Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szem-
szögéből. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186. sz. Bp., 1990.
40 oldal**

A néprajz szinte önálló tudománnyá válásának kezdeteitől kutatja az ember és táj kapcsolatát, kölcsönhatását és ennek az összefüggésnek a tartalmát, az egyes tájegységként megfigyelhető azonosságot, hasonlóságot és különbözőséget egyaránt. Régi fölismerés a magyar néprajztudományban, hogy parasztságunk kisebb-nagyobb közösségként és tájanként más-más kulturális örökséget, eltérő szokásokat mutat, amelyek apáról fiúra hagyományozódtak tovább. A néprajzosok körében mindig voltak olyan kutatók, akik nagy figyelmet fordítottak arra, hogy — a régóta tapasztalt és többé-kevésbé tudományos hitelességgel feltárt különbözőségek alapján — a kisebb-nagyobb etnikai és táji csoportokat pontosan megnevezzék, és lehetőleg jól elhatárolják egymástól. Az egyes csoportok megkülönböztetésére a magyarság körében évszázadok során kialakult és már hagyományossá vált csoport- és tájnevek szolgáltak mindenkor jó alapul még akkor is, ha bizonyos megnevezések használatában, tartalmában nemegyszer pontatlanságok jelentkeztek (vagy élnek még ma is).

A különböző etnikai és táji csoportok egymástól való elkülönítésének és megnevezésének a néprajztudományban gazdag szakirodalma bontakozott ki. Az utóbbi idők egyik legjobb összefoglalása Kósa László és Filep Antal „A magyar nép táji-történeti tagolódása” című könyve, amely a magyar nyelvterület különböző néprajzi és táji csoportjainak tömör leírását és a kérdéskör korábbi kutatási eredményeit egyaránt magában foglalja. Ez a munka megközelítőleg kétszáz etnikai csoportot és tájat vesz számba, köztük természetesen a csángók néprészlegét is.

A *csángó* olyan népcsoport elnevezése, amelynek eredete és településtörténete régóta foglalkoztatja a néprajzosokat, nyelvészeket, történészeket, s amelynek használatában — olykor még tudományos munkákban is — pontatlanságot lehet tapasztalni. Ezért is érthető, hogy Benkő Loránd tanulmányának bevezetésében a *csángó* népnév terminológiai kérdéseit járja körül, hiszen ezzel a megnevezéssel — laikusok és szakemberek egyaránt — különböző területek etnikailag és dialektológiai tekintetben is egymástól elütő néprészlegeit jelölték s jelölik meg még napjainkban is. Benkő szerint a terminológiai zavar oka „részben a *csángó* szó etimológiájában, illetőleg eredetibb jelentésében, részben a népi elnevezések kuszaságában, részben — az előbbi tényezők következtében is — egyes kutatók terminológiájának tisztázatlanságában keresendő. Ennek következtében *csángó*-nak neveztek olyan néprészlegeket — nemcsak a Kárpátokon kívül, hanem Erdélyben is —, amelyeknek a Bákó—Románvásár vidéki magyarsághoz nincsen közvetlen etnikai kapcsolatok. Így beszéltek többek között hétfalusi csángókról, gyimesi csángókról; e névvel illették a Székelyföldről nyugatra levő néhány település (Apáca, Krizba stb.) magyar lakosságát, és megkülönböztetés nélkül ezt a nevet alkalmazták a Keleti-Kárpátokon kívüli magyarság egészére, beleértve nemcsak a Tatros—Tázló vidéki székelyeket, hanem még a bukovinai székely telepéseket is” (4). — A *csángó* elnevezést — a bukovinai székely eredetű *dévai csángók* kivételével (vö. Magyar néprajzi lexikon I. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1977. 454) — általában gúnynév-

nek tartják, így pl. a bukovinai székelyek is, akik — amint ezt bukovinai székely ismerőseimtől tudom — nem csángónak, hanem — teljes joggal — székelynek vallják magukat. Benkő felfogásában a *csángó* elnevezés „mindig Moldvának egykori és mai, kimondottan nem székely eredetű és jellegű magyarságra vonatkozik. A *csángó* névnek csak erre a magyar néprészlegre vonatkoztatása annál is könnyebb, mert a többi . . . *csángó*-nak mondott magyar néprészleg egytől-egyig székely eredetű és jellegű” (5). Amint tanulmányából kitűnik, Benkő tehát — helyesen — a Beszterce alsó folyásának vidékén lakó (Bákó környéki) ún. déli csángókat és a Moldva alsó folyásának táján élő (Románvásár vidéki) ún. északi csángókat tekinti *csángó*-nak, valamint azt a magyarságot, amely a Románvásártól nyugatra eső területen (Karácsonykő környékén) és nagyrészt a Románvásártól északra lévő tájegységen (Nemc és Herló vidékén) lakott egykor, s amely idők folyamán beleolvadt román nyelvi környezetébe.

Benkő Lorándnak a csángók eredetét és településtörténetét feltáró vizsgálódásai a következő, nyelvészeti szempontokat magukban foglaló pilléreken nyugszanak: a csángó népcsoport nevének vallomásán, a történeti személy- és helynévanyag elemzésén, a jövevényszók vallatóra fogásán és a nyelvjárási anyag nyelvföldrajzi megközelítésű összevetésén. Hasonló érvelésen alapszik Benkő felfogása a székelyek eredetének és településtörténetének témakörében is, amelyet pl. „A nyelvföldrajz történeti tanulságai” címmel tartott akadémiai székfoglalójában érintett (vö. I. OK. 14: 22–48), s amelyet később egy vele készített interjúban részletesen is kifejtett (I. Honismeret 1985/5: 22–9). Mindezt azért említem, mert az erdélyi magyarság nyelvének és településtörténetének — korábbi és újabb kutatásai alapján — kétségtelenül Benkő az egyik legkiválóbb ismerője. Hogy figyelme egy-két évvel ezelőtt a csángók eredetének és településének problematikájára irányult, abban alighanem közrejátszott az a körülmény, hogy az 1980-as évek közepén román tudományos körökben ismételten fölmerült az az elképzelés, hogy a moldvai csángók román etnikumból magyarosodtak el. Ennek a képtelen fölfogásnak és egyéb — hazai — véleményeknek egyaránt kitűnő cáfolatát adja Benkő fejtegetése, amely rendkívül gazdag példaanyag mértéktartó, alapos és sokoldalú elemzésén nyugszik.

Közismert, hogy a népnevek etimonjának túlzott jelentőséget tulajdonítani abban, hogy milyen eredetű a vele megnevezett nép vagy népcsoport, nem szabad, általában veszélyt rejt magában, mert ez hamis eredményre vezethet. Abból például, hogy *palóc* szavunk szláv eredetű, merész és elhibázott állítás lenne azt a következtetést levonni, hogy a palóc néprészleg szláv etnikumú. Az pedig teljesen képtelen felfogás volna, ha valaki a szlovákokat és szlovéneket németnek tekintené azon az alapon, hogy a két szláv népcsoportnak — a régi magyarban gyakori — *tót* megnevezése végső soron német eredetűnek látszik. A *csángó* népnévvvel, amely belső keletkezésű magyar nyelvi fejlemény, kissé más a helyzet, mégpedig főképpen a jelentése, de részben a létrejötté és elterjedési köre miatt is. A *csángó* név ugyanis igenévi származéka a ’kószál, csavarog, vándorol, elkóborol, elmegy’ jelentésű *csang* ~ *csáng* igének, amely a régiségben és a nyelvjárásokban korábban egy kiterjedt szócsalád tagjaként fordul elő. A *csángó* népnév etimológiájáról ezért joggal állapítja meg Benkő, hogy az „fontos adalék a csángóság történetére vonatkozóan, mert világosan jelzi a kérdéses népcsoportnak erdélyi lakóhelyéről eltávozott, költöző, telepes voltát. Ennek nemhogy nem mond ellent, hanem még meg is erősíti, hogy népi szinten is *csángó*-nak mondtak Erdélyben több, korábbi helyzetéből területileg kimoszult . . . magyar (székely) népcsoportot is” (7). Benkő olyan személyneveket is számba vett, amelyek a *csángó* szóra vezethetők vissza. Ezeknek egy része, s ez sem lebecsülendő adat, moldvai magyarokra utal.

A csángók eredetének és településének kutatásához fontos adalékkul szolgálnak a moldvai népesség megnevezésére előforduló személynevek és Moldva kisebb-nagyobb

tájegységeinek földrajzi nevei egyaránt. Magyar személynevek, melyeknek nagyobb része minden kétséget kizáróan magyar etnikumra utal, a XIV. század végétől kezdve egyre gyakrabban szerepelnek a különböző nyelvű (pl. cirill betűs szláv, latin) moldvai oklevelekben. Mivel a moldvai katolikusok összeírását tartalmazó, a XVII. század közepén készült latin nyelvű Bandinus-kódex nagyszámú adatot foglal magában, ezért ennek a gazdag családnév-anyagnak a tanulságai is fontosak. Már Mikecs László elemzése kimutatták, hogy névtipológiai alapon olyan határvonal húzható meg a Tatros—Tázló és a Beszterce—Szeret közti hegygerinc táján, amely lényegében megegyezik a moldvai székelység és a moldvai csángóság közötti nyelvjárási tagolódással.

A földrajzi nevek közül azokat fogja vallatóra Benkő, melyeknek névelemei magyar eredetűek, vagy amelyek beillenek a magyar névadási szokásokba, földrajzi neveink tipológiai rendszerébe. Minthogy népiségtörténeti és kronológiai következtetések levonására elsősorban a helységnevek, továbbá a víz- és hegynevek alkalmasak leginkább, ezért Benkő vizsgálódásai ezen névtípusok számbavételére és elemzésére irányultak. A történeti földrajzi nevek alapján arra a következtetésre jut, hogy „Moldva területének legalábbis a Szereten innen levő, a Moldva és a Beszterce folyók menti részén tehát azzal kell számolni, hogy a megtelepült magyarság egyes földrajzi objektumoknak: vizeknek, hegyeknek, településeknek nem kis mértékben maga a d o t t n e v e t, vagy megelőzve, vagy kiszorítva román elnevezéseket. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy megtelepedéskor nem vett át már ott meglévő román földrajzi neveket akár nagyobb számban is” (16). A magyar nyelvű helynevek tipológiai vizsgálatából pedig főképpen kronológiai szempontból jutott Benkő fontos következtetésre, ugyanis kimutatta, hogy a legkorábbi helységnévtípusok (pl. a törzsnévi eredetűek, az *-i* képzős földrajzi nevek), valamint a templomok védőszentjeiről elnevezett helységnevek csoportja teljesen vagy majdnem teljesen hiányoznak a csángó területekről. Ez azt jelenti, hogy mind a déli, mind pedig az északi csángóknak a „megtelepedése Moldvában a l i g h a l e h e t k o r á b b i a X I I I . s z á z a d n á l, s tömegeikben legfőljebb e század vége vagy a XIV. század eleje óta számolhatunk itt velük” (18). — A magyarság moldvai jelenlétére utal továbbá az körülmény is, hogy a XIV. század végétől egyre több magyar eredetű jövevényszó tűnik föl az ottani szláv nyelvű oklevelekben.

Annak kérdésére, hogy a csángóság honnan települhetett Moldvába, a nyelvi-nyelvjárási jelenségek vizsgálatával igyekszik Benkő választ adni. Ehhez az összehasonlító nyelvjárástannak természetesen nem az egyes kiragadott nyelvjárási jelenségek egyezése és különbözősége adhat alapot, hanem az a módszertani eljárás, amely szerint „egyrészt a s a j á t o s, t i p i k u s n y e l v j á r á s i j e l e n s é g e k e g é s z l á n c o l a t á t kell számításba venni, másrészt elsősorban r e n d s z e r s z e r ű e n é r v é n y e s ű l ő n y e l v i j e l e n s é g e k e t kell vizsgálni” (22).

Előszőr — meggyőző érveléssel — azokat a véleményeket cáfolja a szerző, melyek szerint a csángók a honfoglalás előtti „etelközi” magyarság maradványai, illetőleg a székelyek vagy a szerémségi magyarok leszármazottai, vagy esetleg az észak-mezőszéki — felsőtiszai magyarság kirajzásai lennének.

Nyelvi-nyelvjárási adatok összevetésén alapuló vizsgálódásaihoz Benkő minden lehetséges forrást felhasznált. Elemzése során több olyan markáns nyelvjárási jelenséget vett számba, amely kizárólag vagy nagyrészt a csángó és a mezőszéki nyelvjárástípusra jellemző. Ilyen például a hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt előforduló nyílt *a*-zás (pl. *akas*, *barsó*, *gandalom*, *karsó*, *magyaró*, *pislag*, *szappanyaz* stb.), az első szótagbeli palatális labiális magánhangzók utáni hasonulás nélküli jelenség (pl. *bükkeny*, *füstes*, *jöjjen*, *közett*, *külenen*, *ökret*, *ötves*, *tömlec*; stb.). A hangtani jelenségek mellett különböző morfológiai, morfofonetikai egyezések is megfigyelhetők a csángó és a mezőszéki nyelvjárás között (pl. *foguk* 'fogjuk', *nyomuk* 'nyomjuk', *végzük* 'végezzük'; *men-*

nőnk 'mennék', *örölnők* 'örölnénk'; stb.), de feltűnő lexikai azonosságokra is van példa (pl. *mankó* ~ *monkó* 'a kasza fogantyúja', *szárnyasegér* 'denevér'; stb.).

A különböző nyelvjárási jelenségek nyelvföldrajzi vizsgálata, valamint a jól lokalizálható nyelv(járás)történeti adatok elemzése tehát azt mutatja, hogy a csángók és a mezősi magyarság nyelve szoros kapcsolatban van egymással. A csángók eredetéről és településéről Benkő Loránd azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy „A csángóság zöme minden bizonnyal abból az erdélyi magyarságból szakadt ki, amely a Mezőséget a honfoglalás utáni századokban korán megszállta. A lokalizálható és részben kronologizálható nyelvföldrajzi jelenségek arra mutatnak, hogy Moldvába településük legnagyobbbrészt abból a nyelvi környezetből történt, amelynek középpontja a Maros közepű és az Aranyos alsó folyásának vidéke volt, s ahonnan egyes dél-erdélyi magyar nyelvjárászigetek lakosságának tekintélyes hányada is kisarjadt” (38). Bár az erdélyi székelység és a csángók településtörténetének háttérében — a telepítés okát és jellegét illetően — Benkő véleménye szerint hasonlóságok fedezhetők föl, mégis „a székely és a csángó települési-telepítési mozgalmak két különböző folyamata eredményei, és nyelvi-etnikai jellegüket tekintve sincs közvetlen közük egymáshoz, csak a magyarságnak a honfoglalás utáni századokban történő nagy kelet felé húzódása ad számukra közös keretet” (40).

Mivel Benkő Loránd fejtegetései körültekintően és sokoldalúan elemzett, igen nagy mennyiségű személy- és helynévanyagon, valamint a nyelvjárási-nyelv(járás)történeti jelenségek egész során nyugszanak, s mivel világosan és következetesen végigvitt gondolatmenete nem hagyja figyelmen kívül más tudományterületek (pl. néprajz, történettudomány) eredményeit és a korábbi nézetek — logikus érvelésen és kellő számú példán alapuló — cáfolatát sem, ezért teljesen meggyőző mindaz, amit a csángók eredetéről és településéről megállapított. Ez a tanulmánya is a nyelvtudomány olyan értékes munkái közé sorolható, amely nemcsak a nyelvészeknek, hanem más tudományterületek szakembereinek érdeklődésére is joggal tarthat számot.

Szabó József

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica. Tomus XIX. Redigit I. Szathmári Adiuvantibus J. Balázs, L. Bencze, L. Hadrovics, Gy. Kara, Jolán Kelemen, K. Mollay. Studia in Honorem Gy. Lakó oblata a collegis et discipulis. Budapest, 1988.

Nehéz és hálátlan feladat egy megbecsült tudós tiszteletére kiadott könyvet vagy folyóiratszámot ismertetni. A szerkesztőbizottság ilyenkor igyekszik az ünnepelt barátaitól és tisztelőitől egy-egy kisebb-nagyobb cikket kérni. A fölkért kolléga szeretne valami újat, érdekeset nyújtani, de a terjedelem rendszerint korlátozott, és egy évben gyakran 3–4 jóbarát éri el a 60., 70., 80. évet, így nehéz mindegyik fölkérésnek eleget tenni. Ha viszont a szerkesztők széles körű felkérése sikerrel jár, akkor a cikkek egy része heterogén lesz, hiszen az ünnepelt barátai, tanítványai közül akadnak bizonyára olyanok is, akiknek tudományos érdeklődése nem azonos a jubiléusával. Így az olvasó nem mindig találja meg valamely szerzőt érdeklő művét, vagy olyan könyvet vesz meg, amelyben a tanulmányok egy része nem tartozik érdeklődési körébe. Egyesek szerint az emlékező gyűjtemények a cikkek temetői.

A hátrányok azonban korunkban előnyű is válhatnak. Magyarországon — de más európai országokban is — a társadalomtudományi szakfolyóiratok egy része pénzühiány miatt éveket késik, terjedelmük felére csökken, néhány tudományágban pedig csak az emlékező kötetek jelenhetnek meg.

Az ismertetendő mű 39 szerző 40 tanulmányát, illetve ismertetését közli.

Lakó György — az ünnevelt — századunk egyik legsokoldalúbb, legtermékenyebb és legképzettebb tagja a nemzetközi finnugrisztikának. Munkássága a következő finnugor nyelvekre terjed ki: permi nyelvek, obi-ugor nyelvek, finn, észt és lapp nyelv, a finnugor nyelvtudomány története.

A kiadványban csak idegen nyelven jelenhettek meg a cikkek. Nyelvi szempontból következő az arány: 20 német, 12 angol, 3—3 finn és orosz, 1 olasz.

A felsorolásban a cikkek címét általában az eredeti nyelven írom. Bár nehéz eldönteni a szakterületet, csak a következő témacsoportokat különböztettem meg: 1. uráli nyelvészet, folklór és irodalom, 2. magyar nyelvészet és irodalom, 3. egyéb (általános nyelvészet, turkológia stb.)

1. †Balázs János (György Lakó 80 Years Old). A szerző részletesen bemutatja Lakó György életpályáját, munkásságát, jelentőségét a magyar és a külföldi finnugrisztikában. Lakó kisebb-nagyobb értekezései a permi nyelvek hangtanával foglalkoznak. Az Eötvös-Collegium tagjaként ösztöndíjat kapott Finnországba, Észtországba, Svédországba. Mindezen nyelveken — németül is — anyanyelvi fokon beszél, de számos más nyelvű forrásban (orosz, francia, angol, norvég) is otthonosan mozog. Tanított vidéki középiskolában, dolgozott a Széchényi Könyvtárban, majd Zsirai Miklós elhunytá után átvette az ELTE finnugor tanszékének vezetését. Egyidejűleg az MTA nyelvtudományi intézetében szerkesztette meg munkatársaival A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei c. úttörő etimológiai szótárát. — **Bereczki Gábor** (Einige Bemerkungen zur Geschichte der uralischen Affrikaten im Tscheremissischen) kimutatja a fejlődésben a csuvas és tatár hatásokat. — **Csúcs Sándor** (Zur finnisch-ugrischen Vokalismus-forschung). A finnugor vokalizmus kutatások eredményeit mutatja be századunkban. — **Honti László** (Zur Bedeutungswandlung '100' → '1000' im Südlappischen). A déli lapp egy érdekes számnév-felértékelődésnek folyamatát mutatja be a szerző. — **Kálmán Béla** (Materialsammlung und Aufarbeitung in der Forschung der wogulischen Sprache). Az obi-ugor nyelvek helyszíni kutatói általában nem tudták feldolgozni és kiadni anyagukat. Rendszerint egy második vagy harmadik nemzedék áldozatos munkája tette a tudomány számára hozzáférhetővé őket. — **Keresztes László** (Zur Lappologie in Ungarn). A szerző futólag érinti a nagy számú finn és skandináv lappológus nevét. A magyar kutatóknak csak jóval később nyílt módjuk a lapp nyelv tanulmányozására. A cikk elsősorban Halász Ignác, Lakó György és a szerző saját lapp kutatásait ismerteti. — **Kiss Antal** orosz nyelven ismerteti a Rédei Károly és munkatársai készítette uráli etimológiai szótárt.

Domokos Péter (Das neue ungarische Kalevipoeg). Az észtek Fählmantól felvázolt és Kreutzwaldtól végső formában kiadott eposzának magyar fordítói kezdeményeiről szól. Ezután méltatja — **Bereczki Gábor** nyersfordítása alapján — a Rab Zsuzsa műfordításában megjelent magyar Kalevipoegot. — **Klima László** az erza és moksa mordvin nyelvek kettéválásának történetéhez hoz újabb adatokat orosz nyelven — **Labádi Gizella** (Aikasunteet ja eepillinen tasapaino Sillanpään Silja romanissa) viszonylag terjedelmes cikkben Sillanpää Nobel-díjas finn író Silja regényét vizsgálja stilisztikai szempontból. — **Labore Júlia** német nyelven ismerteti Lakó György Szinyei Józsefről írt könyvét. — **Mészáros Henrietta** (Vom Ursprung des ungarischen *lejt* [Aowärtz abgehen] Verbs). A TESz. még a *le-* igekötő származékának tartja. A szerző egy finnugor alapnyelvi **lakte-* (elmegey) igéből származtatja. Egy újlatin jelentéstani párhuzammal is megtámogathatom az etimológiát: vö. latin *mergere* 'lemerül' > román a *merge* 'jár, megy'. — **Pusztay János** (Grammatikalisches Abriß eines enzischen idiolechts Ptapovo). Egy viszonylag kevésbé ismert szamojéd nyelvjárás alaktanát ismerteti a szerző. — **Rot Sándor** (On Finnic-Swedish Language Contacts and their Linguistic Interference in Finnish, Karelian, Es-

tonian, Ingrian, Vote, Veps, Livonian and Lapp or Saam) — **Vértés Edit** (Eine Nizjamer Textaufzeichnung von Wolfgang Steinitz). A szerző az elhunyt berlini osztjakológus hagyatékának egyik szövegét összehasonlítja a helyszínen följegyzett szöveg átirását a DEWO szótár adataival.

2. Mivel a magyar finnugor nyelv, így ez is jogosan bekerülhetett volna az első csoportba. A magyar tárgyú közlemények száma azonban nagyjából azonos a szorosabban vett finnugor csoportéval, így a második részbe sorolom őket.

· **Abaffy Erzsébet** (Tradition and Modality Remarks about the Determining Role of the Accusative Suffix-*t*). A szerző az újabb kutatások alapján rámutat arra, hogy a határozott tárgy *t* ragjának szerepébe az eredeti SOV szórend is belejátszott. — **Balázs Géza** (Linguistic Characteristic of Hungarian Tattooed Texts). Nyelvlélektani tanulmány is lehetne a bőrre szurkált „üzenet”. — †**Balázs János** (Theoretical Grounding of the Beginnings of Comparative Linguistics and Investigating Language Kinship in Hungary). A magyar nyelvészeti kutatások története. — **Benkő Loránd** (Yrjö Wichmanns Sammlung zur volkstümlichen Sprache der Tschangonen). A jeles finn nyelvész csángó tanulmányainak értékelése. — **Chaches Cs. Erzsébet** és **Czirik János** (A Frequency Dictionary of the Hungarian Language). Egy magyar gyakorisági szótár tervezet és módszereinek bemutatása. — **Fábián Pál** (Über die Sprache der Fernsehwerbung). Érdekes és színes példák a televízió reklámszövegeiből. Bemutatja a talpraesett, ügyes szövegeket és az otromba, érthetetlen hirdetéseket. — **Hadrovics László** (Zwei veraltete deutsche Lehnwörter im Ungarischen: *Pózsár, Eszterág*). A két szó jelentése: 'egyfajta kard, gólya'. A TESz. szerint az első szó ismeretlen eredetű, a második szláv. — **Hegedűs József** (A Crucial Point in the History of the Hungarian Comparative Linguistics). Tudománytörténeti tanulmány a Sajnovics előtti összehasonlító nyelvészetről. — **Keszler Borbála** (Merkmale der ungarischen Satzzeichenlehre und Zeichensetzung). A szerző a magyar helyesírás központozásával foglalkozik. Ritkán olvashatunk ilyen „gyakorlati” kérdéstről tudományos igényű tanulmányt. — **Kiss Jenő** (Einige Bemerkungen zu den sprachlichen Umwandlungen von heute). Érdekes módon szinte Európára kiterjednek azok a jelenségek, amelyekkel a szerző foglalkozik. Ilyen a nyelvjárások közeledése és belemosódása a köznyelvbe, a diglosszia, amely a városiasodás és a belső migráció eredménye. Számos országban pedig a kétnyelvűség gyakori, mint a Szovjetunióban, ahol a soknyelvű lakosság rákényszerül, hogy oroszul is megtanuljon.

Tolcsvai Nagy Gábor (Changes in the Values Hungarian Informal Discourse in Recent Decades). A szerző az argószerű elemek köznyelvi esedezésére mutat be példákat. — **Raisz Rózsa** (Kálmán Mikszáth: Az öreg Pikler néni, die alte Tante Prikler — Zu den Stilistischen Merkmalen der Erzählung). Stilisztikai és szövegtani elemzés. — **Rácz Endre** (Wortfolge und Kongruenz im Ungarischen). A többtagú alany állítmányának egyeztetési szabályai és az ingadozó nyelvhasználat. — **Szabó T. Ádám** (Erleuterungen zum Gedichtband von Demeter Lakatos). Egy csángó költő műveinek nyelvi jellemzői. — **Szabó T. Ádám** (Die Sprache der Treue). A hűség nyelve (Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről) szerk. Zalabai Zsigmond. Madách Kiadó, Pozsony, 1987. c. könyv ismertetése. — **Szathmári István** (Rektort Albert szeneci Molnár Albertin 1610 kieliopissa). A szerző a nagy zoltárfordító, szótárfíró és grammatikus nyelvtanának a vonatokról szóló fejezetét elemzi. — **Zaicz Gábor** (Kansan- ja ammattinkieliiset, sekä vanhan kielen ainekset unkarin kielen suomalais-ugrilaista alkuprää olevassa sanastossa). A szerző a Lakó Györgytől szerkesztett A magyar szóképzés finnugor elemei c. etimológiai szótár alapján megvizsgálja azon uráli eredetű szavakat, amelyek a köznyelvben elavultak ugyan, de előfordulnak régebbi följegyzésekben, egyes nyelvjárásokban vagy valamely szaknyelvben.

3. A harmadik csoportba soroltam azokat az írásokat, amelyek nem sorolhatók az uráli vagy a magyar nyelvészet körébe, bár többnek van uráli vagy a magyar nyelvészeti vonatkozása is.

Agyagási Klára orosz nyelvű cikkben számol be Pápay József csuvas nyelvi hagyatékáról. — **Farkas Judit** (*A Semantic Analysis of the Word 'Gay'*). 24 oldalnyi szöveg, ábrák, táblázatok (geometriai nyelvészet?) — **Petőfi János** (*Texts as Interdisciplinary Research Objects — On the Present State of the Art Textological Research*). A francia iskolákban már régóta ismeretes volt a szövegelemzés (*explication de texte*). (Számos középiskolában a jó magyartanárok is sikerrel alkalmazták. Jó, hogy a mondatlan hosszú egyeduralma után ismét fölfedezték a szövegösszefüggés jelentőségét. K. B.) — **Bencze Lóránt** (*Sándor Rot: Outlines of Present-Day Hungarian*. L. Kossuth University, Debrecen, Summer Cours). Ismertetés.

A gazdag tartalmú szép kötetet az ünnepelt bibliográfiája zárja le.

Kálmán Béla

Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Szerk. E. Benkes Zsuzsa OPI, Budapest, 1990.)

Olyan tanáregyenység és kutató újabb kötetével ismerkedhetünk meg, akit nemcsak a hazai, de a nemzetközi nyelvészek élvonalában is számontartanak. Petőfi S. János pályája Magyarországon indult a miskolci Fráter György Magyar Királyi Katolikus Gimnáziumban, ahol olyan tanárral hozta össze a sors Ádám János személyében, aki a magyar nyelv és irodalom szeretetére buzdította. Hogy Petőfi S. Jánosból mégsem lett azonnal nyelvész, hogy pályáját matematika-fizika-ábrázoló szakos tanárként kezdte Debrecenben a Csokonai, majd a Zenei Gimnáziumban, annak — mint a vele készült beszélgetésből kiderült — hosszú sora van.

Matematikai és természettudományi képzettsége sohasem szorította háttérbe a fiatal tanár irodalom és művészetek iránti érzékenységét, s tanulmányaiban a kettő harmonikus egységbe simul. A nyelvészet nem önmagában érdekelte, hanem azért, hogy „megtudjam, milyen segítséget tud nyújtani szövegek (főleg versek) elemzésénél, különösen ha többet (mást is) akarok elérni, mint azt, ami formalista/strukturális módszerekkel elérhető”. 1957–61 között a debreceni színjátszókörben hasznosította elképzeléseit, majd 1962-től Budapesten művészeti jellegű gimnáziumban tanított (Balett Intézet és Zenegimnázium). Innen került át az MTA Számítástechnikai Központjának Gépi Nyelvészeti Csoportjához, ahol a versek szövegnyelvészeti és gépi kódolással végezhető elemzésével került kapcsolatba. Első szövegnyelvészeti publikációi a *Computational Linguistics* című periodikában jelentek meg.

1971-ben szövegtani témából doktorált Svédországban, majd ez évtől kezdve az első német szövegnyelvészeti kutatócsoport tagja lett Konstanzban. 1972-től a Bielefeldi Egyetem Nyelvészeti és Irodalmi Fakultásán egyetemi tanárrá nevezték ki, s ez az egyetem vált a későbbi szövegméleti kutatás egyik európai központjává. Így Petőfi S. János olyan, több országot is összekötő, nemcsak nyelvészeti pályát, hanem tudomány-szervező tevékenységet is folytatott, amely több hazai szakember, tanár számára is indítatásaként hatott. Többször hívták meg vendégprofesszornak magyar egyetemekre (Pécs, Budapest), ahol kutatásaiból előadásorozatokat tartott. Legutóbb az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének Stíluskutató csoportjában hallhattuk véleményét a legfrissebb eredményekről 1991. októberében. Petőfi S. János 1989 óta a humán kommunikáció (beszélt és írott változatainak) filozófiáját tanítja egy olaszországi egyetemen.

A Szöveg, szövegten, műelemzés című kötet egyetemi előadásaiba is bepillantani engedi a hazai szakmai közönséget. A tanulmányok megfogalmazása és sorrendje olyan, hogy az olvasó maga választhatja meg, hogy inkább az elméleti vagy a gyakorlati oldallal ismerkedik-e meg először. Szokatlan a sok idegen szakszó és a kötet közepére illesztett tematikus bibliográfia, amely „A nyelv mint frott kommunikációs médium: szöveg” című átfogó bevezető fejezet végére került. A szövegről mint sokoldalú kutatási objektumról így nemcsak elméleti, hanem bibliográfiai szinten is tájékozódhatunk, s betekinthetünk a nemzetközi szakirodalomba, amelyre a hazai kutatások is ráépülnek amellet, hogy Magyarországon több felsőoktatási intézményben és szellemi műhelyben önálló kutatások is folynak. Noam Chomsky amerikai kutató generatív szemléletű grammatikája, majd további munkái termékenyítően hatottak az európai nyelvészekre is, elsősorban a szemantikával foglalkozókra, akik a szintaktikai rendszer elsődlegességével szemben a jelentésben rejlő logikai viszonyokat tárták fel, kezdetben formális szemlélet alapján. Mivel ez az út bizonyos értelemben zsákutcát jelentett, a jelentéstani kutatások körét tágítani és módosítani kellett.

Petőfi S. János kutatásainak mindig is erőssége volt az interdiszciplináris módszer és szemlélet. A nyelvvel való ilyenén foglalkozás csak a 20. században vált központi problémává, a német Gottlob Frege, az angol Bertrand Russel és az osztrák Ludwig Wittgenstein a századfordulón már megtették az első lépéseket, de jelentős áttörést F. de Saussure svájci nyelvész általános nyelvészeti előadásai jelentettek. A szemantikai kutatások fejlődése természetszerűen hozta magával a mondaton mint szintaktikai egységen való túllépés szükségességét. A mondat feletti szerkezetek vizsgálata azonban már nem volt lehetséges a korábbi formális, strukturális összefüggéseket leírni képes modellekkel. A nyelvhasználat, a pragmatika, amely a nyelv működési mechanizmusait is figyelembe vette, és ennek a rendszerszerűségeit formalizálhatóságának keretein belül igyekezett leírni, a gyakorlatot közelítette az elmélethez.

Petőfi S. János tanulmánya elméleti megközelítéssel, egy szövegteni gondolkodás kifejtése. A „Mi a szöveg?” olyan alapvető kérdéssel kezdődik, amellyel minden író és olvasó ember nap mint nap szembe találja magát. A nemzetközi hírvű kutató — mielőtt definiálná a fogalmat — különböző aspektusokból kérdéseket tesz fel, hogy meghatározza a textualitás fogalmát és kritériumait, vagyis a szövegség fogalmát. Ezt öt pontban fejti ki, néhány terminológiai módosítást is bevezetve. Szerinte fontos a jelölő-jelölt viszony meghatározása, a dominánsan verbális jelleg értelmezése, amelyben nemcsak az írott vagy nyomtatott, de a lehetséges akusztikai manifesztációk figyelembevételével is számolni kell. A szöveget a nyelvhasználat, nem pedig a nyelvi rendszer elemének kell tekinteni, különbséget kell tenni az autonóm teljes és részszovegek között (pl. az Ezeregyéjszaka meséi csak mint teljes mű tartható-e autonóm szövegnek, vagy az egyes mesék is önállóan azok). A szövegtípus fogalmát a külső és belső tényezők alakítják ki.

A szöveg meghatározása Petőfi S. János terminológiájában a dominánsan verbális szövegeket jelenti. A szövegonstrukció elemeit szemléltető anyag segítségével mutatja be Levis Carrol: Alice Csodaországban és Alice Tükkörországban című munkái alapján. A választás nem véletlen, hiszen ezek a művek komplexen tartalmazzák mindazokat a vehiculum elemeket (a szöveg fizikai manifesztációit), amelyek túlmutatnak a szigorú lexikai anyagon. Az Alice Csodaországban pl. szavak, interpunkciós jelek, zárójelek, római számok, csillagkonfigurációk és képek, az Alice Tükkörországban ezeken kívül egy sakkfelállítás és táblázat, egy matematikai formula, tükkörírás stb. szövevénye. A szövegek szervezettsége és fizikai megjelenése önmagában is jelentéshordozó lehet, így megkönnyíti vagy megnehezíti a szövegértést. A tankönyvek esetében erre különös figyelemmel kell lennünk. **Ki** kell térni egy, a szövegben előforduló vizuális vagy akusztikai figurára is (képversek, eltérő tipográfiai jelölés, versbetétek stb.).

A szövegfeldolgozás – szövegtani kutatás témakörében Petőfi S. János véleménye szerint az elemzendő objektumok, a cél és az adekvát metodológiának kell domináns szerephez jutnia.

A „Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése” című nagyobb lélegzetű fejezet azt boncolgatja, mi a költészet funkciója, miben áll egy szöveg poéticitása, hogyan lehet/kell költői művekhez közelítenünk. A fejezet modellálja a szemiotikai textológia koncepcióját, a kommunikációs szituáció elemeit az alkotótól a befogadóiig, a jel-komplexustól az interaktív interpretációig. „A költői szövegek interpretálásánál az a kommunikáció-szituáció tekintendő alapszituációnak, amelyben ha egy »egyedi tény« közléséről van is szó, a tipikus – bárhol, bárki számára általános jellegű – aspektus a dominál. Az elsőfokú kontextualizációnál ezért mindenekelőtt ezt a tipikusba való transzferálást kell elvégezni” (93).

A modellezésről: „Ami a kontextualizálásnál alkalmazott modelljeinket illeti, a világra vonatkozó ismereteink kétarcúak: van egy szcenikus arcuk – a szó tág értelmében –, amely a világfragmentumokra néz és van egy linguisztikai arcuk, amely ezeknek a világfragmentumoknak a lehetséges nyelvi kifejezésformáira. (Más szóval élve egyik az extralinguisztikai »mi«-re, a másik a linguisztikai »hogyan«-ra irányul)” (94).

A Vers, kommunikációs-szituáció, interpretáció című fejezet lényegében Nagy László Seb a cédruson című versének Petőfi S. János-féle szövegtani elemzése. A vers képvers, ikonografikusan egy emberi alak – speciális törzs- és fejtartású – mellképe. A mellkép különböző sorhosszúságú nyelvi elemekből alakult ki. A versnek tehát van vizuális olvasata is a nyelvvel párhuzamosan. A nyelvi megjelenési forma is kétarcú: lexikoverbális és prozódiai. A lexikoverbális és a prozódiai architektonika felépítése analóg egymással. A prozódiai felépítésre vonatkozóan csak akusztikai vehiculum esetében mondhatnánk lényegeset. Így marad a metrikai-ritmikai, melodikus formális architektonika néhány szempontjának a leírása. Az elemzések elvégzése után a konvencióspecifikus sensus (értelem) szemantikai architektonikájához jutunk (vö. 139). Az összefüggőség és teljesség az explikatív szövegértelmezés (interpretáció) két központi tényezője.

A „Kombinatorikus költői nyelvi játékok” adott versek kreatív transzformálásának lehetőségeit vizsgálja. Petőfi S. János Weöres Sándor három játékos versét választotta ki bemutatásra (Kockajáték, Variáció, Négy korál II), majd formális felépítésüket röviden elemezte, elvégezte a transzformációjukat, s végül a lexikai anyagukat is transzformálta. A Variáció című vers például a hangok, illatok, ízek, színek kavargását idézi, az érzékek, érzetek, a tér és idő, a kontúrok egybemosását. A felcserélhetőségből fakadó kombinációs játékok ahhoz – a matematikában jártas embernek nem szokatlan – kérdéshez vezetnek, hogy a verssorok (12 különböző sor) versszakokon belüli felcserélése hány, az eredeti vers formális felépítésével analóg felépítésű verset képes létrehozni (l. 175). Így permutációkat kapunk. Amennyiben nemcsak a verssorokat, hanem a versen belüli versszakokat is permutáljuk, versvariációkhoz jutunk, vagyis a költő által a verscímbe jelzett megoldáshoz.

Petőfi S. Jánost a költői művek játékos-kreatív megközelítésére Terry Olivi ösztönözte, akivel Oskar Pastior Petrarca-transzformációinak egyikét elemezte olasz nyelven.

A Szöveg, szövegtan, műelemzés című tanulmánygyűjtemény újabb bizonyítéka a humán tudomány interdiszciplináris megközelítési lehetőségeinek és kutatásának.

Kincses Kovács Éva

Z. Szabó László—Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek huszonöt éve.
Kiadta a Kazinczy Ferenc Gimnázium Győrött, 1991. 166 oldal

Voltaképpen nem csupán huszonöt évről van szó ebben a kötetben, bár a legelső győri szépkiejtési verseny 1966-ban zajlott le. Az évek száma tehát pontos. Hogy azonban ez a negyedszázad milyen előzmények után vált éppen Győrött egy sajátos nyelvművelő program színhelyévé, annak hosszabb előtörténete van.

Z. Szabó László két fejezetben is bizonyítja, hogy nem véletlen összetalálkozásáról van szó a régmúlt nyelvművelő törekvéseinek a Péchy Blanka alapította Kazinczy Alapítvány programjával. „A hagyomány I.” című áttekintés elején ugyanis kormeghatározó közlés olvasható: „A nyelv művelésének kezdete Győr és környéke tájékán majdnem egyidős a magyarság megtelepedésének idejével” (7). Hazánkknak e tájához sok meggyőző esemény kapcsolódik nyelvi műveltségünk történetéből. Hiszen Miklós győri püspök fogalmazta meg a Tihanyi Alapítólevelet (amelynek eredetijét ma is a város szomszédságában őrzik: Pannonhalmán). És feltehetően itt készült a Halotti Beszéd, első — halál rettentét felidéző — szövegemlékünk. Felfedezője pedig Pray György, aki győri jogakadémiai tanár volt egy ideig. Az újabb korban az Amadék győri palotájukból tekinthettek a kármelita templom homlokzatára. S győrött működött egy ideig Révai Miklós nyelvtudós, életcéljával vallva: „édes anyanyelvünknek díszét előbb segíteni”. Ő figyelmeztette a 18. és 19. század fordulóján kortársait a feladatokra intő szóval: „A magyar nemzet, ha elveszti saját nyelvét, maga is egészen elvész: s a magyar nem léssen már magyar”. S ilyen elszántsággal követelte az anyanyelv jogát a „nemzeti fősokkolákban” is. Egy Fábchich Józsefnek, a jezsuita gimnázium tanárának „a hazai nyelv eránt való lángolása” nemcsak tanítványait lelkesítette, hanem az írókat is. Egy Kis János (evangélikus tanár), akit Kazinczy Ferenc is felkeresett, hiszen „több esztendők óta” levelezett vele. Nem heveség nélkül való vitát is vívott a környékbeli Tét plébánosával, Pázmándi Horváth Endrével. Kisfaludy Sándor és Károly ugyancsak e tájnak kimagasló szellemei voltak. S itt működött Guzmics Izidor is, a Magyar Társaság megalapítója, pannonhalmi tanár, Kazinczy barátja. És végül: Győrben tanult Szarvas Gábor, folyóiratunk első szerkesztője.

A reformkor mozgalmas idejének nyelvtudósai és nyelvművelői máig ható feladatokat adnak korunk nyelvápolóinak is.

A hagyománynak nemcsak ápolásáról, hanem teremtéséről szól a „Hagyomány II.” című fejezet (15–8). Annak az iskolának a múltjával ismertet meg, amely ma is országos gazdája a szép kiejtés ügyének. Kiderül ebből az áttekintésből, hogy 1908 óta folyamatosan szolgálta középiskolás leányok anyanyelvi kultúráját. 1920-ban itt önképzőkör alakult meg, amely évente finn—magyar napokat rendezett, s szépprózai alkotásokat Jókai-éremmel jutalmazott. Az iskola közvetlenül iktatta országos programjába a nyelvvédelmet a harmincas években. Igazgatója felhívásban figyelmeztetett a társadalmi életben tapasztalt visszasságokra. Nevelőket, közéleti embereket, írókat szólított föl kiáltványában a magyar szó öntudatára, a nyilvános megnyilatkozás ízléses magyarságára. A Magyarosan (amely a tanulóiifjúság lapja is volt) serkentette az iskolákat a nyelvápolásra. Az önképzőkörben nyelvvédő szakosztály alakult a lap programja jegyében.

Amikor pedig az iskola 1958-ban Kazinczy Ferenc nevét vette föl, az új névadó tiszteletére megrendezték a Kazinczy Napokat. Az iskola a város művelődési központja lett, s váltak benne rendszeressé a kiejtési versenyek. Vándorserlegre került föl a győztesek neve. Amikor pedig Péchy Blanka 1960-ban elfogadott alapítványa nyomán a Művelődésiügyi Minisztérium 1965-ben meghirdette a „középiskolai tanulóknak a Kazinczy-díjban való részesedését”, a gimnázium jelentkezett s kapott megbízást a verseny megrendezésére. 1966 tavaszán jutalmazták meg az első győzteseket, s maga Péchy Blanka nyújtotta át nekik a Kazinczy-é r m é k e t (Borsos Miklós remekét) és egyéb jutalmakat,

mint aztán később is, amíg csak élt. A gimnázium így elhivatott és elkötelezett gondozójává lett a versenynek, amelyre idők folyamán nemcsak a középiskolásokat hívták meg a megyei és fővárosi elődöntők után, hanem a szakmunkásképzősöket is.

Akik mint a zsűri tagjai részt vettünk ebben a munkában, s a versenyek alkalmával a kísérő tanárokkal is alapos szakmai megbeszélést folytattunk, szerencsés részvevői lehettünk Győr város vendégszeretetének és a városháza dísztermében megrendezett megnyitó és ünnepélyes díjkiosztó zárásnak, amikor is orgonaszó fogadja az érkezőket és bocsátja el őket a Szózat közös eléneklése után. Mindenki számára emlékezetes és lélekemelő alkalmak ezek. Megfrissült lélekkel és megerősödött öntudattal térnek haza tanulók és tanárok, akiket a nyelvápolás nemes ügye forraszt össze az elkötelezettség erejével és életre szóló élmények emlékével. A mozgalom — mint Z. Szabó László méltán írja — „az együtt gondolkozók lelki szövetségét teremtette meg” (26). Amikor pedig a versenyek szakaszait veszi számba (27–38), kiderül: a nyelvtudomány is bekapcsolódott a zsűriben részt vevő szakemberek, valamint egyéb kutatók révén, s vált — a Magyar Nyelvőr közleményeivel is — a mozgalomnak nemcsak számontartójává, hanem tetterkész támogatójává és fejlesztőjévé. Az iskola életének pedig meghatározó részévé vált. A tanárok munkájában a nyelv nevelési eszközzé vált, a diákok pedig ezáltal növekedtek az anyanyelv szerkezeti vonásainak tudatosultságában, a példamutató beszéd tiszteletében és gyakorlásában; esztétikai hatások nyomán pedig értelem és érzelem egyensúlyának megteremtésében, tehát a személyiség harmóniájának megvalósulásában. A diákok felkészítésében egyre szakszerűbb lett a tanári munka.

Nemcsak emelkedett a versenyek színvonala a huszonöt év alatt, hanem tágult a hatásköre is: szélesedett az a szakmai környezet is, amely segítőleg járult hozzá a verseny sikeréhez. E tekintetben elsősorban a Kazinczy-díj odaítélésének a rendje alakult úgy, hogy pedagógusok is részesülnek benne (színészek, rádió- és tévébemondók eladdig is megkapták). Terebélyesedett a Beszélni nehéz (iskolai) körök száma, különösen mióta rendszeres rádióműsor teremtette meg velük a kapcsolatot. Ezeket az adásokat Péchy Blanka és Deme László (az utóbbi a művésznő halála óta egyedül) Miskolczi Margit közreműködésével szerkeszti. Az Anyanyelvápolók Szövetségének tagságát túlnyomó többségben pedagógusok és diákok alkotják, sőt Kerekes Barnabás tanár kezdeményezésére és irányításával megszerveződik a szövetség ifjúsági tagozata is. Ebben segít a szövetség illetéklapja, az Édes Anyanyelvünk is, amely negyedévenként jelenik meg Bencédy József szerkesztésében.

A huszonöt esztendő kiterjesztette az iskolások nyelvművelő versenyének körét: gyarapodott a „Kazinczy-család”. Minisztériumi támogatással a tanárképző főiskolákon, majd szakirányú főiskolákon, óvónőképzőkben és egyetemeken évenként rendezik meg a pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyét. Péchy Blanka kezdeményezésére az általános iskolások korosztálya is bekapcsolódott a szépkiejtési versenyekbe. A megyénként, a fővárosban és legnagyobb városainkban — az iskolákban lefolytatott házi versenyek után — a területi döntőkön szerezhetik meg a győztesek a Kazinczy-j e l v é n y t.

A könyv nem tárgyalja ugyan a szolnoki Verseghy Ferenc országos nyelvművelő versenyt általános iskolás korúak számára, meg kell említenünk, mivel kezdetben városi, majd megyei versenyből országossá nőtt, sőt kiterjesztette a részvevők körét a határokon túli magyar gyerekekre is. Abban tér el ez a verseny a Kazinczytól, hogy általános nyelvhasználati próba: kiterjed zárthelyi írásbeli feladatok megoldására, és élőszóbeli szövegalkotásra, sőt alkalmat ad a gyerekeknek kreatív hajlamaik érvényesítésére is. Jelentkezni a versenyre pedig pályázattal lehet: évenként egy-egy feladatot jelöl ki a Verseghy-könyvtárban működő szervezőbizottság, s ennek kidolgozásával válnak érdemessé a jelentkezők a verseny döntőjére.

Egy rövid fejezet (51–2) szól az Anyanyelvápolók Szövetségéről, amely abból a

Beszéd- és Magatartáskultúra Bizottságból fejlődött ki, amely az Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadó című kiadványt (Deme László és Grétsy László szerkesztésében) megjelentette s a Nyelvi illetant megalkotta (Deme László, Grétsy László és Wacha Imre szerkesztésében), valamint a Bachát László szerkesztette Szépen emberül, szépen magyarul című cikksorozatot és egyéb útmutatókat. A szövetség felkarolta a nyelvi táborokat, s különös gonddal vette pártfogásába a Beszélni nehéz köröket mint a tanulóifjúság „iskolán kívüli” nyelvűvelő mozgalmát. Ma már országossá terebélyesedett hálózat fogja össze a diákcsoportokat, amelyek rendszeresen hallgatják a rádió adásait, s lelkesen vesznek részt a hibáztatott beszédrészletek megvitatásában, s küldik meg a feladatok megoldását.

Fájó emlékezésekről is ír a szerző. Péchy Blankától, az egész mozgalom megálmodójától, a helyes és tiszta beszédnek a közéletiség szintjére emelő elkötelezettjétől kellett búcsút vennünk 1988-ban bekövetkezett halálakor. Körmeny Lászlóról pedig, a rádióbemondóról — aki egyetlen alkalommal sem hiányzott a győri versenyekről — 1990-ben bekövetkezett halála után mondott verses búcsúztatót Sumonyi Zoltán, s vigaszul csak azt mondhatta: „... arcunk redőit ne mélyítse bánat! Szerencsések lehetünk: tanúi szép szavának.” Immár nagy halottai is vannak nyelvűvelő mozgalmainknak.

A kötet második — terjedelemben nagyobbik — része (57–138) — Wacha Imre munkája. „A Kazinczy-versenyek 25 évének tapasztalatai” címmel szakmai szempontból részletezi a negyed század eseményeit, jellemzően adva áttekintésének ezt az alcímet: „Gondok és eredmények”.

Hogy valóban meg nem szűnő gondokról szól, annak nemcsak az az oka, hogy tanulók nemzedékei (évenként egymás után megjelenő korosztályai) természetes módon újra meg újra birkóznak azokkal a követelményekkel, amelyeket akár mint „újoncok” akár mint másodsor is résztvevő jelöltek teljesíteniük kell, ha kellő sikerességgel kívánnak szerepelni. A szerző — mint „örökös zsűritag” — érdeklődéssel fog hozzá áttekintéséhez, hiszen maga is kíváncsi arra, „eredményes volt-e 25 év erőfeszítése, sikerült-e javítani a magyar beszéd hangzását, megismertük-e alaposabban az igényes, helyesen szép magyar beszéd törvényszerűségeit” (59).

Mint szakember — aki alapos részét veszi ki a régóta esedékes kiejtési kódex munkálataiból — minden év versenyének eseményeit leltárnak fogja föl, amely évről évre új adatokkal gazdagítja tapasztalatait arról, hogy mennyire ismeretesek tanuló és tanárok előtt a beszédtempó, a szünettartás, a hangfekvés és hanglejtés, a hangerő és hangsúlyozás összefüggései, valamint olyan átfogó szempontok, mint a közléshelyzet, a reprodukálást irányító és a tolmácsoló (interpretáló) személy magatartása. Mivel pedig a versenyzőknek mindannyiszor s z ö v e g e t kell felolvasniuk, azt a sajátos feladatot is megkapják, hogy ne csak felismerjék a beszédmű tagoltságát, a részek összefüggését, főképpen pedig a tartalmi viszonyokat, hanem meg is valósítsák ezeknek egyenértékű közvetítését az élő beszéd célszerűen alkalmazott eszközeivel. Azt a fő és átfogó irányelvet kell követniük, amely szerint — a magam részéről is hangsúlyozottan — úgy kell tolmácsolni a szöveg szerzőjének gondolati és érzelmi tartalmait, mintha maga a szövegszerző volna jelen és adná elő mondanivalóját, mégpedig nem is akárhogyan, hanem mintaszerűen tiszta és stílusos — azaz tartalomhoz igazodó — előadásmódban és hangoztatással.

Wacha Imre úgy teszi instruktívvá a széles értelemben vett tolmácsolás követelményeit, hogy az évek során a felolvasásra kiszemelt kötelező szövegeket (vagy részleteiket) bemutatja és körültekintően elemzi. Példák sorával mutatja meg — a felkészítő tanároknak is — a felolvasás előtti, előkészületre engedélyezett félórányi időtartam okos felhasználását. Az elemzések egyik-másik problémája ugyan rendszerint elhangzott a

versenyeket követő, kísérő tanárokkal, szaktanácsadókkal folytatott megbeszélések során, itt azonban szakavatott és súlyozott útmutatást kaphat az olvasó pedagógus arról, milyen módon vezesse tanítványát a vállalt megmérettetés sikerére.

A felkészülés a szöveg megértésével, azaz mondanivalója tartalmának befogadásával kezdődik. Hogy pedig mi következzen ezután, azt a szerző egy helyütt pontokba sűrített vezérszempontok formájában tömöríti. Mivel pedig az egymást követő fejezetekben a bírálóbizottságnak minden évben elhangzott összefoglaló értékelését is közli, s ezekben — a dolog természete szerint — hol egyik, hol másik szempont kap nagyobb figyelmet, végül is összeáll egy általánosan érvényesnek ítéltető sorrend. Ezt — a magam szempontjával is mint a zsűrinek szinte állandó tagja — kiegészítve a következőképpen tartom javasolhatónak:

1. Az úgynevezett kötelező (kijelölt) szöveg egyszeri elolvasása nem mindig jár együtt a szövegtartalom biztos felfogásával. A jelölt kezébe kerülő körülbelül 20–25 soros szöveg az első percekben kétszer vagy háromszor is elolvasható, hogy a „nyers megértés” megbízhatóan létrejöjjön. Mivel rendszerint írói vagy legalábbis irodalmi színvonalú szemelvényt választ a szervező bizottság, első felfedezni valónak a szöveg műfaját tarthatjuk, mert ez meghatározó lehet a továbbiakra nézve még a nem széprői alkotások esetében is. Ezt tartom ugyanis olyan feltételnek, amely alapja lehet a mű szellemiségével egyenértékű megszólaltatásnak. Fontos tehát a szerzői „szempont” felfedezése, hogy a jelölt bele tudjon helyezkedni nemcsak a szöveg témájába, hanem a szerző szubjektív álláspontjába is. Csak ennek felismerésével lehet az előszövegi közvetítéssel hamisítás nélkül azonosulni a szerzőnek a leírt tárgyhoz való viszonyával. Meghatározó ez a lépés minden következő mozzanatának ráhangolt tolmácsolása szempontjából, mert az alapviszonyt döntően határozza meg a felolvasó és a szövegszerző intenciója között, s teszi érzékenyvé a felolvasót a szerzőnek nemcsak logikai (értelmi), hanem érzelmi modulációi iránt is. Ezért meghatározó a hangnem megtalálása a helyes tolmácsolás megbízhatóságához. Nyilvánvaló, hogy egy szakjellegű közleményhez tárgyilagos hangvételi felolvasás illik, egy agitatív jellegűhöz — például egy kiáltvány- vagy röpiratszerű, tehát a meggyőzés szándékával írt alkotáshoz — az író szubjektív attitűdjéhez érzelmi azonosulás szükséges. A kötetben a műfajiság felismerésének az elsődlegesen jelentősége ilyen határozott formában nem jut kifejezésre. Pedig a középiskolai tanulók okvetlenül kapnak olyan műfajelméleti ismereteket, amelyek hasznosíthatók a felkészülés perceiben.

Hogy ez a szempont és ennek követése mind a szövegtartalom felfogása, mind a hangosítás épsége végett nem elhanyagolható, bizonyítja a közölt és elemzett szövegeknek a sora. Kós Károly vallomása Kalotaszegről (102), Móricz Zsigmond gyászbeszéde Ady Endre ravatalánál, Arany János publicisztikai prózája a haza fogalmáról, Illyés Gyula leírása egy Ozorát ért pusztító vihar lefolyásáról vagy Babits Mihály vallomása a békéről (ez utóbbi nem szerepel a könyvben, mert az 1991-i verseny kötelező szövege volt, s éppen azokban a napokban jelent meg a kiadvány) — máris eléggé igazolja a műfajiság elsődleges jelentőségét a beszédbeli tolmácsolásra nézve. Hiszen más-más attitűdöt követel meg a felolvasótól, hogy a legfontosabb kérdésben — az értelmi és érzelmi hozzáállásban — a három perc (ennyi időt kapott minden felolvasó) leforgása alatt a jelölt tanújelét adja a szöveg mondanivalójának átéléséről, s ennek megfelelő beszédmagatartásról. A felolvasás stílusának megválasztása első rendben árulja el a szerző és a világ (= az egyén és az ábrázolt valóság) kapcsolatának jellegét és szövegbeli modulációit.

2. A szöveg gondolatmenetének tartalmi, érzelmi (= esztétikai), emfatiskus modulációinak felfedezése lehet a második lépés. Ezért kell alkalmaznia a készülőknek a szövegszerkezetre vonatkozó ismereteit, hiszen neki mint tolmácsolónak ugyanazt az utat kell megjárnia, amelyet a szerző alkotás közben már megtett. A szövegtagolás — amely legtöbbször bekezdésekben látható módon nyilvánul meg — a szöveg fő gondolati-érzelmi

vonulatának letéteményese. Előfordul, hogy a gondolatmenetben kitérők vannak, ezeket számba kell venni, fontosságuk súlyát pedig mérlegelni.

3. Meg kell keresnie az egyes szakaszok központi magvát (ez legtöbbször a tételmondatnak nevezett szövegrészben nyilvánul meg, emelkedik ki). Ugyanígy van — vagy lehetséges — a szöveg egészére értendő tételmondatnak irányító jelentősége a szöveg-egész értelmező közvetítése szempontjából.

3. A kivitel sikeres érdekében a már felismert — és imént vázolt — tényezők nyomán az úgynevezett mondatfonetikai megoldásokat kell a jelöltnek megfontolnia, vagyis a hangsúlyviszonyokat, a hanglejtést, a beszédritmust, a szünettartást. Ez a fázisa a felkészülésnek az, amely gyakran megkívánja az írásjelek felülvizsgálatát, átértelmezését. A szövegösszefüggés sokszor megkívánja a szem számára értelmező pontnak vagy vesszőnek mint gátat a folyamatosságban figyelmen kívül hagyását.

4. Talán említenem se kellene, hogy a sikeres „kivitelezésnek” elemi feltétele az artikuláció épsége, a tempó és ritmus megválasztása.

Mindezek együttesen mutatói a versenyzők nyelvi műveltségének, amelynek fontosságát a szerző is vallja, mert — mint írja — „egy bizonyos fokú nyelvi műveltség és nyelvi-beszédbeli helyesség” szükséges ahhoz, hogy „a gondolat egésze szólaljon meg; hogy . . . szabadon érvényesülhessen, juthasson kifejezésre az értelem, érzelem, az indulat teljessége” (96). Azzal a megjegyzéssel tenném nyomatékosra kijelentését, hogy nemcsak a nyelvi kultúra, hanem gondolkodás kultúrája (azaz színvonala), sőt az érzelmi, a beleéléses kultúra is feltétele a színvonalas közvetítésnek.

A szerző a középiskolai verseny tárgyalása után kitekintést fűz a pedagógusjelöltek 1973-ban indult versenyeihez (107). A szövegek közül az 1987-ben kijelölt, Apáczai Csere János „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról” című írásának egy részlete volt. Ennek a személyes hangvételi, sőt indulatos harcosszövegnek tolmácsolásával a jelöltek keményen birkóztak, ezért szinte visszaköszöntek azok a jelenségek, amelyek lassan megszűnőben voltak a középiskolások szövegmondásában: az egyforma nyomatékkal kopogó szavak, a sietős olvasás okozta egybemosások, az írásjelek túlzott tisztelete (ami a mondatokat indokolatlanul darabolta széjjel), a pontatlan olvasás esetei, a kevésbé tiszta artikuláció stb. (Mindezeket már nem a szerző, hanem Molnár Ildikó írja beszámoló-jában, amelyből a szerző hosszú oldalakat idéz, megőrizve így a bíráló bizottság elemzését a nevelőjelöltek szöveg reprodukciójáról.)

Hogy pedig mennyi még a tennivaló ebben a versenyformában is, azt az 1990-ben kötelező Déry Tibor-szöveg sorsa mutatta. A rövid részletet hat bekezdésre bontva kapták meg a versenyzők abban a reményben, hogy ilyen módon sugallják a szöveg felépítését. („Szellem és anyag” a részlet címe.) Kiderült azonban, hogy alig vettek tudomást az ilyenformán tált „áttördelestről”, mások viszont mechanikusan darabolták a szöveget, s eközben a gondolati tartalom egységét mesterkéltan szabdalták széjjel.

Egy utolsó fejezetben (130–38) Wacha Imre azt vázolja föl, hogy milyen visszahatása van a versenyeknek a kiejtés és beszédművelés tudományos kutatására. Visszanyúl az 1965-ös egri „Helyes kiejtés, szép magyar beszéd” című konferenciáig (amelyen Kodály Zoltán is részt vett), sőt a múlt század közepe táján megindult törekvésekre (amelyek a magyar kiejtés védelmét célozták). A mai mozgalmat — Péchy Blanka Kazinczy alapítványával — a 65-ös konferencia hirdette meg. Azóta vált rendszeressé a magyar beszéd tervszerű vizsgálata annak érdekében, hogy minél előbb dolgoztassék ki a kiejtési norma. A helyesség pusztá deklarációját meghaladandó, a beszédvizsgálat fontos alkalmává váltak a különféle kiejtési versenyek. Nem csekély mértékben ma is hozzájárultak a megfigyelések ahhoz, hogy kialakuljon van egy ugyan meg „nem fogalmazott és nem kodifikált, de körvonalazott és hallgatólagos »kiejtési norma«, egy viszony-

lagos »konzenzus«, mely alapja lehet a versenyteljesítmények bírálatának” (135). Karöltve a „Beszélni nehéz”, a sátoraljaújhelyi Édes anyanyelvünk verseny és más nyelv-művelő mozgalmakkal, ma már kialakulóban van, sőt első kézirat formájában kiadásra éretté válik a kiejtési kézikönyv. Ennek érdemes kimunkálójá éppen Wacha Imre, akitől — több beszédművelő tanulmány, könyv megírása után — joggal várhatjuk egy kodifikált, gyakorlati célzatú és normatív értékű munka napvilágra kerülését.

Szende Aladár

Kontra Miklós és Váradi Tamás (szerk.): Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric. [A beszélt nyelv. Tanulmányok az angol, a német és finnugor nyelvek köréből.] Linguistics Institute — Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 1992. 130 oldal

A tanulmánykötet egyszerre dokumentuma és további kiindulópontja azoknak az „élőnyelvi kutatásoknak”, amelyek egyre inkább önálló programmá szervezett formában folynak a nemzetközi nyelvtudományban, néhány év óta itthon is. Az élőnyelvi kutatás elnevezés valójában nem fejezi ki elég célpontosan a tárgy- és irányválasztást, általános formában mégis utal a megközelítések sokféleségére, a jelentéstani, a hangtani, a grammatikai, a szöveg- és a társadalomnyelvészeti (szociolingvisztikai) szempontokra. A régi gyökerek között ott találjuk mindezeket a részterületeket a maguk jelentős eredményeivel és kidolgozott módszertani fogásaival. Az erős indíték a beszélt nyelv sajátosságainak behatóbb, ismételt vizsgálatára mégis inkább egy új mozzanat, ha szorosabban a nyelvészet szakterületén belül keressük az impulzust. A transzformációs generatív grammatika elmélete ugyanis mindennél kényszerítőbben érvényesítette azt a leírási szempontot, hogy a nyelvi alakulatokban a lehetségest, a potenciálist s ennek törvényszerűségeit keresse, ne pedig az esetlegesnek bizonyuló, tényleges nyelvi produktumokat vegye célba. Benne a generálási műveletek alapja a 'kompetencia', az 'ideális beszélő' jól forgatható eszköze a közlés céljaira. A tudományszak későbbi, éles válaszreakciója erre (is): a tényleges felől igazolható a lehetséges, a fordított megközelítés kirekesztő. Az új kor új módszerei, magyarázati keretei az irányzatoktól függetlenül persze mind itt vannak, s maguk segítenek e „másik modell”, ti. a nyelvhasználat nem stilizált, eseti adathalmazaiából az elméleti központú vizsgálatok által mellőzött tulajdonságok felszínre hozásában.

A tanulmánygyűjtemény mintha bemutatóterme volna a választási lehetőségeknek ebben a munkában.

A kötet anyaga egy 1989-ben rendezett szakmai műhely hét előadása, amelyet „empirikus nyelvi kutatások” művelői körében tartottak Budapesten, módszertani és tartalmi eszmecsere céljából (I. Bevezetés, VII.). Ennélfogva a tanulmányok tematikailag olyannyira mozaikszerűen illeszkednek, hogy a kötet inkább mutatványát adja a sokféle megközelítésnek, semmint elmélyedne egyetlen vizsgálati aspektusban, amelyet azután több oldalról bont ki.

Kultúraspecifikus közlési hagyomány áll Agar cikkének előterében (The unspoken corpus of Malinowski's ghost, 1–13.), az 'ugratás' (*Schmäh*) jellegzetes bécsi változata, amely félúton van a tréfa és az eltúlzott tartalmú kritikai megjegyzés — valójában inzultus — között. A szerző tulajdonképpen ennek a többszemélyes kommunikációs játéknak a meghatározását keresi saját nyelvi élményei és szaktársainak nyilatkozatai alapján. És nem találja meg, de — vigasztaló eredményként — kimutatja, hogy a rokon műfaj saját anyanyelvi — kulturális közegében, az Egyesült Államok egy bizonyos részén más szabályokat követ, más körben kap helyet elfogadott pajzán rituáléként, emellett nyelvi-
leg kevésbé kötött. A következtetés kettős. Igazolható az azonos szűzsé kulturális össze-

tartozása, kommunikációs koreográfiájuk hasonlósága, emellett azonban különbözőségük is, amely természetes következménye annak, hogy eltérő kultúrák hordták ki őket. Másfelől, bármi legyen is végső ítéletünk a Sapir–Whorf-hipotézisről a maga tiszta elméleti formájában, annak van olyan változata, amely egy közösség érintkezési gyakorlatából adatható. (Hozzátehetjük ehhez egy csíkszeredai kutatócsoport — a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport — éppen folyamatban levő, néprajzi ihletésű, de hasonló tárgykörű kutatásainak tapasztalatait a 'párbeszédés játék' szabályairól; közöttük azt is, hogy a résztvevők egymáshoz való viszonya milyen mértékben képes korlátozni, illetve gyakorolni ezt a közlési műfajt.)

Módszertani és metodológiai ismertetés Baugh áttekintése (*Adapting dialectology: The conduct of community language studies*, 15–39). Már a cím figyelmeztet arra, hogy a régi–új témaválasztás, a közösségi nyelv (szociolektus) felmérése és leírása felhasználja ugyan a nyelvjáráskutatás módszereit, de nem merül ki ezek alkalmazásában. Egy adott nyelvközösségi változat olyan szempontokat is felvet ugyanis, mint a változat megítélése a normakövető közlési magatartás vagy a 'hangzására' vonatkozó reflexiók tekintetében. Ezeknek a mutatói egyéni megítélések skaláris minősítésének átlagértékeivel jellemezhetők. Baugh példájában azt közli táblázat formájában (l. 22. o.), milyen kép alakul ki a Dél színesbőrű diákjaiban a közlőről, annak alapvető kommunikációs attitűdjéről és személyiségjegyeiről attól függően, hogy melyik — eltérő presztízsértékű — szociolektusban szólal meg. Vizsgálható a reflexió azonban arra nézve is, hogy mi számít nyelvtilanilag helyesnek vagy helytelennek. Egy ilyen kérdőíves vizsgálat fényt vethet arra, milyen (mértékben) eltérő normatívák léteznek egy nyelv változatai között, ill. változatain belül. A cikk módszerekkel foglalkozik, tényleges kutatási eredményeket csak illusztrációként ad közre, ezek azonban érdekesen tükrözik a választható kutatási fogásokat. Például az oly nehezen megfogható 'akcentus' sajátságai — Baugh-nál ez a színesbőrűek amerikai angolja, a Black English — bizonyos vonatkozásokban akusztikailag hitelesen földeríthetők, így a szókezdő zárhang zöngéképzési indítószakaszának időtartamában, ill. intenzitásában. A szerző általában is mintáját adja szakterülete korszerű módszertanának — az elméleti és a gyakorlati eljárások, elsősorban amerikai, előzményeinek vázolásával.

Ilyen, szorosabb értelemben metodikai tanulmányt még kettőt kapunk az összeállításban. Kontra Miklós (*Remarks on sociolinguistics in Budapest*, 83–94) mindennek előtt történeti kivonatát közli a II. világháború utáni magyar nyelvészet nagyobb tematikai vállalkozásainak megállapítva, hogy ezek között a szociolingvisztika, sőt — mint Szépe Györgyöt idézi — a mindennapi nyelvhasználat természetes anyaga nem kapott igazi teret. Kontra szerint a magyar szociolingvisztika születése 1972-re esik, Pap Mária és Pléh Csaba tanulmányának a megjelenésével, amely a Bernstein-hipotézis (kritikai) kipróbálása volt iskolakezdő korú gyerekek közleményein. (A szociolingvisztikára par excellence ez bizonyosan áll; a recenzens azonban úgy véli, a hazai tradíciók, mint legalább témaválasztásukkal előzmények a kezdetektől G. Varga Györgyi kötetéig, említést kaphattak volna. Ugyancsak túlzottnak tűnik a szigor a nyelvészeti hivatalosság megítélésében: a 'nyelvőrség' jámbornak feltüntetett purizmusa legalábbis nemritkán visszatevédt a nyelvújítás merészségéhez — akár éppen új szavak teremtéséig; a hangtan területén pedig jól adatolt, „értéksemleges” bemutatású olvashattuk a váltakozás/változás élő tendenciáinak, már a hatvanas években is.)

A beszámoló törzsrésze a MTA Nyelvtudományi Intézetében 1987-ben kezdett szociolingvisztikai vizsgálat elméleti kereteit, anyagát, eljárási módszereit és — illusztrációként — bizonyos eredményeit mutatja be. Ez az első Magyarországon olyan felmérésként, amely statisztikailag, szociológiailag és egész nyelvészeti metodikájában megbízható és hiteles módon lesz hivatva tükrözni a jelen nyelvallapotát, ill. egyes, főként

formális jellemzőit, különös tekintettel az alakváltozatokra. A beszédszövegek anyaga 200 ún. interjú (ez monológ szituációban fölvev, egyenként két és fél óras hangfelvétel, 30 perces irányított beszélgetéssel, vö. Reményi Andrea Ágnes: A budapesti szociolingvisztikai interjú kódolási rendszeréről. *Hungarológiai Közlemények XXI.*, 1989. 405—416.), ezek átírása, amely feltünteti a dallam, a hangsúly, a szünet és egy-egy más prozódiai vagy egyéb jellemző aktuális értékét. (A felkért közlők összessége a lakosság szociális összetételének statisztikai átlagát tükrözi.) A vizsgálatot a váltakozó használatú nyelvtani alakokra vonatkozó kérdőíves felmérés egészíti ki (így a *suksük*-ös alakok megítélésében, ill. használatában, l. Kontra Miklós—Váradi Tamás: *Suksükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. Mozgó Világ*, 1991. február, 61—70). A cikkben röviden érintett elméleti problémák helyett hadd idézzek egy előrehozott következtetést. A stigmatizált formák normatívként vagy helytelenként való megítélése — a szerző tapasztalata szerint — (nagyjából) független a megkérdezettek iskolázottságától. Vagyis a *halasszuk*-ot a *halasztjuk* helyén körülbelül ugyanannyian ítélik helyesnek vagy helytelennek mindegyik műveltségi szinthez tartozó csoportban. Ez szokatlan, más nyelvközösségekkel való összehasonlításban is, de ellenőrzött, közvetlen tapasztalat. Egész pontosan tényítélet és nem értékítélet. Egy formáció elfogadottsága önmagában nem cáfolja ugyanis a nyelvtani paradigmában bekövetkezett információvesztéget. Az okot Kontra Miklós mindenesetre abban jelöli meg, hogy Magyarországon 45 után különösen erős törekvés volt a társadalom szerkezetének átalakítására (l. 92. o.). (Tény, hogy a megszólítási formák mesterséges átrendezésében ilyen összefüggés kimutatható. Nem tudom azonban, hogy nyelvtani alakok és megítélésük ilyen vágásszerűen éles kauzális viszonyban állhatnak-e egy mégoly barbár, ideológiailag tüzelt, átforgatási mechanizmussal.)

Fanny de Sivers (Published source materials for the study of spoken language, 115—126.) a beszélt szöveg vizsgálatának legelső, alapvető feltételével foglalkozik, a szöveg megfelelő írásos rögzítésével, főként egyes finnugor nyelvek gyűjtési módszerének történeti szemléjét adva. Két mozzanat kap külön kiemelését. A nyelvészek a feldolgozás céljával összefüggésben kell közlőit, a szöveg típusát és lejegyzési módszerét megválasztania. (Egy szórakoztató, fontos mozzanat: csapdát állít magának a kutató, ha vastagon megfizeti informátorának produkcióját. Az adatközlők egyike-másika alaposan kiszínezett orosz változatokat „adott el” gyűjtőjének komi népmesék címén, hogy a maga számára növelje az együttműködés anyagi hozamát, l. 117. o.) A másik, szintén kézenfekvő, ám nem könnyen megvalósítható maxima a megfelelő átírási forma és jelkészlet meghatározása. A szerző saját és tudománytörténeti tapasztalata szerint a két követendő elvnek egybe kell csengenie.

A konkrét problémákkal foglalkozó tanulmányok közül Auer (The neverending sentence: Rightward expansion in spoken language, 41—59.) a természetes beszélt szöveg tagolásának elvi megoldását keresi. Egy telefonbeszélgetés, amely tele van megszakítással, kiegészítéssel, visszamenőleges magyarázattal, szinte alig ad szabályos mondat szerkezeteket. E jobb oldal felé mindig továbbhaladó toldások nem értelmezhetők a mondat semelyik hagyományos fogalmi keretében. Sőt, a mondat definíciójának megszorítása, kiegészítése sem ígér megoldást. Magából a kommunikációs folyamatból kiindulva más egységet kell keresnünk. Ez az ún. megszólalás (*turn*), amely — gyakorlatiasan fogalmazva — a kezdettel és a végponttal határozza meg a szóban forgó egységet. Az egységek elválasztó vonalai mindazonáltal nem tűzhetők ki csupán időbeli határaik kijelölésével. Csak tartalmi összetevők figyelembevételével adhatók meg, hol vált egy közlemény teljessé (ideiglenesen) lezárttá. Ami a beszélgetésben ez után következik, természetesen szintén nem föltétlen lesz független az előzőektől, és ezt a feldolgozásban tekintetbe kell venni. A követő rész egyfelől visszahathat az elhangzottakra, mintegy hurkot képezve

módosít, korrigál, világossá tesz stb. A kapcsolódó rész másfelől előretartó értelmezésű is lehet, s ebben az esetben a további bővítés egyszerűen csak szintagmatikusan tartozik hozzá a megelőző közlésegységhez (vö. különösen 50–51). A kulcskérdés az, mitől válik teljessé, befejezetté a beszéd egysége. Ha tudatában vagyunk annak, hogy a szöveget a maga teljességében a közlő és a hallgató mindig együtt dolgozzák ki teljes beszédművé, megtalálható a megbízható megoldás.

Auer vizsgálatai egyértelműen annak szükségét indokolják, hogy megteremtődjék olyan szintaxis, amely — magában foglalva a jobbra, ill. előre bővítés eljárását is — Schegloff kifejezésével: sui generis beszélt nyelvi szintaxis (syntax-for-conversation).

Moosmüller és Dressler tanulmánya (Sociolinguistic parameters in spoken Austrian German, 61–68.) a fonémarealizációk specifikus jellege és a nyelv társadalmi tagozódása között mutat ki összefüggést. Ilyen természetű vizsgálatok első módszerbeli parancsolatát a szerzők abban látják, hogy csak annyi vizsgálati szempontot kell fölvenni, amennyi elégséges a meghatározott cél eléréséhez. Ennek megfelelően járnak is el, és a normatív német diftongusok alakulását vizsgálják az osztrák nyelvváltozataiban. Az ún. természetes fonológia (natural phonology) koncepciójában fogant felfogásuk szerint az egyes nyelvváltozatok különálló kódokat alkotnak, amelyekben a variánsokból szerveződő fonotípusok rendszere a nyelvváltozatok közötti váltásokkal érhető el. A köznyelvi, a regionális vagy alkalmi változatok közötti választást szociopszichológiai tényezők határozzák meg, gyakran éppen egy műveltségi szinthez való tartozás szándéka szerint. A cikk kínálta általános következtetés így fogalmazható meg: csupán a fonémarealizációk alapos elemzése is eszközül szolgálhat a nyelvhasználat rétegeinek megbízható elhatárolásához.

Kiefer Ferenc szemantikai tárgyú tanulmánya (Attitudinal markers in Hungarian questions, 95–113.) valójában mutatványt közöl a magyar kérdőmondatok olyan összetevőről, amelyek járulékos információval módosítják a kérdés jellegét, ill. egy csoportjukról, amelyek a kérdés kategóriáját (eldöntendő vagy kiegészítendő) határozzák meg. (Valóban embrionális változatról van szó. A szerző úgy nyilatkozik, hogy a dolgozat vizsgálati anyagában nem teljes, elméleti magyarázataiban pedig nem végleges, l. 95. o.)

A módosítók első csoportjába tartozókat — ilyen a *hát, csakugyan, is, szóval* stb., vö. *Eljössz? — Csakugyan eljössz?* — a cikk példamondatokban mutatja be, majd értékeli a hozzáadott jelentés módosító tartalma szerint. A rendezési elv a kérdésben foglalt mondatjelentés, pontosabban az abban foglalt állítás és a kérdezőnek az állításban foglalt tényálláshoz való viszonya (például, hogy kétsége van a megkérdezett tényállás felől általában, vagy: megengedi, de adott esetben nem tartja valószínűnek; és így tovább). A minták általában jól megtámogatják azt a definíciót, amelyet a tekintélyes szerző a tárgyalt járulékos jelentést hordozó elemek listájához megad. A jelentősebb problémák másutt vannak.

A legelső mindjárt a kérd(éz)és mibenléte körül mutatkozik. A szerző információ-kérő és választ nem váró kérdéseket különböztet meg. Valószínűbbnek látszik, hogy minden kérdés — amelyet egyébként Kiefer, metaforikusan, általános formában is problémamegoldásra való felhívásnak definiál — választ kíván, így a retorikai vagy a didaktikus kérdés is, legföljebb nem a közlőtárstól. Egyébiránt a módosítók tárgyalt sorozata nem épp jellegzetesen beszélt nyelvi használatú, egyik-másikuk inkább sajátosan az írott nyelvhez kapcsolódik (így a *vajon*). Ennél fontosabbnak tűnik azt megjegyezni, hogy a definíciókhoz alapul szolgáló viszony nem mindig a tényállásleíró állítás és a kérdező között áll fenn; gyakran — mint a *hát* használatában — az attitudinális elem a kérdező és a kérdezett viszonyára vonatkozik. Végül nem tudom, hogy az *-e* partikula tekinthető-e attitudinális elemnek; mint 'kötött morféma' a kérdőmondatnak egyszerűen szintaktikai összetevője, amely nyelvtanilag prediktábilis módon kerül a mondat megfelelő helyére. Ha így van, legalább ez a pont kíván a végleges változatban erős korrekciót.

A kötet fontossága elvitathatatlan. Éppen ez a tény vet föl két kérdést. Sajnálni való, hogy a tematikai paletta nem kapott egyforma színvonalú képviselőt. A jelentés-tan föltétlenül többet érdemelt volna. Ezenkívül, az e területen olyan lényeges hangtani, közelebről szupraszegmentális hangtani vonatkozásokkal — mint a beszélt nyelv tulajdonképpeni élő anyagával — legalább egy önálló tanulmánynak foglalkoznia kellett volna. Másfelől, ha Magyarországon legalább félszáz olyan tanszék működik, ahol a diákok módszeres formában tanulnak nyelvészetet, és stúdiumaik folyamán esetleg gyakorlati munkát is végeznek, fölmerül, nem lett volna-e/lenne-e célszerű a veretes tanulmányokat magyarul (is) közzétenni.

Szende Tamás

Balázs Géza [szerk.], Hagyomány és újítás a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban. (Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszékének 20 éves jubileuma alkalmából rendezett munkahelyi konferencia előadásai, 1990. november 28.) Budapest, 1991. — Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Dolgozatok 38. — 198 oldal

A kiadvány közli a konferencia előadásrendjét (3—4), Keszler Borbála megnyitóját (5), majd az előadások sorát. Ezeket Szathmári István kezdte meg természetesen visszanezve a Pázmány Péter alapította egyetem múltjába (7—18). A visszatekintést tette azért, hogy kellő rálátása legyen az elmúlt húsz esztendőre és az azt megelőző két évtizedre is. Ugyanis a mai tanszék életének előzményei a Pais-, illetve Bárczi-tanszék történetéig nyúlnak vissza. — E, mondhatjuk immár: tudománytörténeti jellegű előadást — a tanszék nevével összhangban — többnyire a mai magyar nyelv kutatásával kapcsolatosak követték.

A leíró magyar mondatban egy kérdését — Azonos főkategóriájú mondatrészek viszonya a mondategységen belül — boncolta Keszler Borbála (19—28). Az azonos határokozókat tartalmazó mondatokról megállapítja, hogy az ilyenek többnyire nem kifejtett állításokat rejtnek. Az észrevétele is jelzi, hogy a szintaxiskutatás hagyományos útját és módját megújítani a tág értelemben vett szövegtan segítségével lehet (más lehetőségek mellett, vö. Kenesei István: Az alárendelés szintaxisa a magyarban. Doktori értekezés, kézirat. Szeged, 1991.).

Közvetve tulajdonképpen ugyanezt sugallja Rácz Endrének a *Modális mellékmondatok* című tanulmánya is (85—91). — A kölcsönös névmás jelentéstani arculatát megrajzoló dolgozatában (71—84) Laczkó Krisztina ugyancsak támaszkodhatna a szövegtanra, illetve azon belül a pragmatikára, hiszen a jól meggondolt tanulmánya némely helyen szinte maga kínálja e lehetőséget (vö. Bratinka József: *De, hanem, hogyanem* — pragmatikai megközelítésben. Népr. és Nytud. 31—32 [1987—1988.]: 21—24). S hogy a szövegtan eredményeinek bevonása a kutatás számos ágába mennyire szükséges, azt Fábíán Pál hangoztatja. A szaknyelvek kutatása a Mai Magyar Nyelvi Tanszéken a címe előadásának (93—9), amelyben a szaknyelvi szövegtannal való foglalkozás hiányára utalt (98). Tegyük hozzá, a Fábíán által áttekintett szaknyelvi kutatás eddigi, főként lexikai eredményei mellett e hiány nem éppen szégyellni való, inkább örvendetes érzékenység a tudomány belső mozgásának észlelésében.

Hasonlóképpen értékelhető Wacha Imre munkája: A nyelvi rétegződés kérdéséhez (135—44). Megjelent németül: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3 A. Sessiones sectionum*. Debrecen, 1990. 65—70. Ebben is föl villan a gondolat, hogy a beszélt nyelvre vonatkozó kutatásokat szövegszerkesztési szempontból is folytatni szük-

séges (138). Wacha a nyelvhasználati rétegeket igényszintek szerint írta le, s e szempont végül is pragmatikai. — Földi Éva és Molnár Ildikó (mindketten a Fonetikai Tanszék munkatársai) ugyancsak bizonyos beszélt nyelvi kutatásokról számoltak be, ezekben jobbra mondattípusok dallamával foglalkoznak. A mondattípusok nyilván ún. rendszermondatok, jóllehet a beszédtevékenységnek a megnyilatkozás az alapegysége. A megnyilatkozás akusztikai vizsgálata viszont meglehetősen hiányos, bár éppen van értékes hazai kezdemény (l. Németh T. Enikő: A megnyilatkozás-típus elméleti kérdései és a szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra történő tagolása. Kézirat, Szeged, 1991.).

Tolcsvai Nagy Gábor A polgár nyelvi tudata, avagy a nyelv művelés jövője című írása (47–52) a nyelv művelés jövőjét a létrejövő középosztályt alakító rétegekre való irányulásban látja: „Ez a nyelv művelés [. . .] nem ösztönös, hanem egy tagolt értékrendszerben a társadalmi emelkedést a nyelvi műveltség emelésével köti össze, meghagyva az egyén és a csoport szabadságát” (51–2). A társadalmi emelkedés, amelyről a szerző beszélt, bizonyonnyal a nyelvi viselkedésben többféleképpen is jelentkezik előbb-utóbb. Hogy e viselkedés beleilleszkedjék a nemzeti múlt legjobb hagyományába, ebben valóban van és lesz felelőssége a nyelv művelésnek. Ám ez nem jelentheti azt, hogy a nyelv művelés szakmaként és mozgalomként elzárkózhatna a középosztály sáncaiba a teljes nemzet nyelvhasználatának, nyelvi viselkedésének gondoljai elől.

Néhány előadás nyelvtörténeti tárgyú. Lőrinczi Réka dolgozatában a Szintagmatikus szerkezetek szórendi kérdéseihöz (61–5) nyúlt a kései ómagyar kor szókapcsolatainak és összetett szavainak vizsgálati tapasztalatai alapján. Pusztai Ferenc (Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék) Szóhangulat és jelentésrendszer a régi magyar nyelvben (125–30) című előadása a történeti stilsztika problémáit is érintette, Zelliger Erzsébet (ugyancsak az említett tanszékről) Nyelvi rétegek a Keszthelyi-kódexben (131–4) című munkája a becses nyelvemlék bizonyos nyelvjárási rétegeit igyekezett föl-tárni. Megjelent németül: CUFU–7. I. h. 204–8. (A könyv szokásosabb leírása: Keszthelyi Kódex. S itt jegyezz meg, hogy a kiadvány szerkesztése gondos munka, néhány köz-nyelvi és szakmai divatszó, *markáns, nyelvspecifikus*, becsúsztott mindemellett; az utóbbi szó egyébként némi szaknyelvi dagállal is párosul, amire másutt szintén akadnak példák: „a szókészletgyarapítás nyelvspecifikusan gyakori módja az összetétel” stb. Vö. Pók Lajos: A tudományos és az ismeretterjesztő irodalom nyelvéről. Nyr. 104 [1980.]: 133; Kemény Gábor: Tudományos és kritikai nyelvünk fonáksgaiból. In: Bíró Ágnes [szerk.], Szaknyelvi divatok. Budapest, 1989. 190 kk.) A KeszthK. többszöri másolás eredménye, ennek folyamán „Az egységes, normatív nyelvhasználatra való törekvés mutatkozik meg a kolostori irodalomnak a nyelvjárásoktól független szóhasználatában is” (134) — állapítja meg a szerző. Ám megkérdendő, hogy éppen a kódex több nyelvjárásra valló nyelvi alakulatai nem mindennek az ellenkezőjét jelzik-e, hogy az egységes nyelvhasználatra való törekvés nem csupán a mai tudományosság fölfogása miatt állapítódik-e meg.

Fehér Erzsébet A magyar stilsztika tudományrendszertani helyéről tartott előadást (39–45), s arra a következtetésre jut, hogy „[. . .] egy speciális nyelvészeti stilsztikának a nyelvi szövegek interpretációjában meghatározható helye van” (45). Egyébként a munkaértekezletet bevezető, már említett előadásában Szathmári István érintette azt, hogy némelyek vészharangot kongatnak a stilsztika kapcsán „[. . .] mondván mindennek előtt, hogy a stílusnak nincs pontos definíciója, a stilsztikának pedig szilárd elméleti háttere” (16). Az efféle, az egzaktitás bővíkörébe záródott véleményekkel ellentétben — amint Szathmári is mondotta — mindenütt művelik a stilsztikát. Ezt teszi a kötetben olvasható Horváth Mária-tanulmány szintén: Szerkezet és stílus Kosztolányi Petőfi Sándorka című novellájának elemzése (29–37), amely színvonalas bizonyíték a stilsztika lehetőségeire.

Bencze Lóránt (írásban beadott) tanulmánya: „A macskának nyolc lába van.” A referencia mint társadalmilag meghatározott ismeret (161–75). A természetes nyelvekben a különböző „[. . .] jelkomponensek viszonylathálója [. . .] nem korlátozódik a mondatterjedelemre, hanem annál nagyobb egységekre, a [. . .] kontextusra és szituációra, tehát nyelven kívüli és pragmatikus elemekre is” (163). E tények miatt más-más filozófiai és nyelvészeti modellek alakultak ki, Bencze e modellek kölcsönös összeegyeztetését célozza. Minden beszélő összes kijelentése társadalmilag mindig determinálva van, írja a szerző, így nem kizárólagosan a nyelvi rendszer szabja meg a referenciát, hanem a társadalmi hozzáállás. Bencze Lóránt jól példázza a bonyolult kérdést Canterbury Szent Anzelm ún. ontológiai istenbizonyítékával, illetőleg ennek a referencia szempontjából való áttekintésével. — Zsilka János (Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) A Trinitas fogalmának nyelvi szubsztrátuma címmel közreadott tanulmánya (101–24) némely pontokon jól egybecseng a Bencze-féle problémákkal és azok taglalásával. Zsilka egy „tulajdonképpen”, egy „metaforikus” és egy „hipotetikus/imaginarius” rétegre bontható lexikai, grammatika és szintaktikai mozgásrendszerrel értekezik, e rendszerben leírhatónak látja a Szentháromság fogalmát. Zsilka és Bencze munkái arra utalnak, hogy napjaink nyelvésze a hang–szó–mondat alapozású vizsgálatokon túlmenően a teljes szöveggel foglalkozik mintegy *in vivo* vizsgálva azt. Ugyane törekvés volt érezhető Balázs Géza előadásában: A nyelvészeti antropológia a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban (53–60). Boas, Malinowski és Jakobson munkássága nyomán inkább szemléletnek, mintsem önálló tudományágnak tekinti a nyelvészeti antropológiát — vö. Zsilka említett előadásának keretcíme *Anthropologia linguistica* (2), I. az i. h. —, amely valóban számos részdiszciplínában van érvényesülőben.

Bizonyos mértékben az élő szövegnek a most említett eljárású vizsgálatához húz Róka Jolán előadása: Kommunikációs szövegek kultúrközi elemzése (185–9). Tulajdonképpen e művelet a szövegek tartalomelemzése és értelmezése együttesen, ami újabb metódus.

Végül, ám nem utolsó sorban említem Fülöp Lajosnak a Tájnyelv és iskola (177–89), továbbá Lucza Katalinnak A Mai Magyar Nyelvi Tanszék és a középiskolai oktatás (67–9) című dolgozatát, mindkettő tanúsítja, hogy a tanszék a szakmódszertan ügyében is megfelelően működik.

A kiadványban olvashatók még: Keszler Borbála zárszava (191), a jubiláló tanszék 1990. évi perszonáléja (192), a Nyelvtudományi Dolgozatok eddigi számainak listája (193–5), amely önmagában is fémjelzi a tanszék elmúlt két évtizedét.

A némi szerénységgel munkahelyinek nevezett konferencia előadásai és az őket megelőző munkás évek a jövőendő esztendőkre bizvást ígrik az értékes folytatást.

Büky László

Benkő Loránd 70 éves*

Kedves Benkő Tanár Úr!
Tisztelt Elnök Úr!
Lóri Bátyám!

1. Szinte hihetetlen, hogy azért gyűltünk össze ilyen sokan és ilyen ünnepélyes hangulatban, hogy meleg szeretettel köszöntsük Benkő Loránd professzort, mivel tegnap belépett a „hetvenkedők” tisztos, sőt egyre tisztesebb táborába. No persze, a *hetvenkedik* igének ezúttal nem a régi, választékos ’henceg, dicsekszik’ jelentésére kell gondolnunk, hanem egyszerűen arra, amelyet A magyar nyelv értelmező szótára bizalmasnak, tréfásnak minősítve így ír körül: „életkorban hetvenes éveiben jár”.

Miért hihetetlen mindez? Azért, mert Benkő professzor most is olyan szigorú követelményeket támasztva irányítja például a magyar történeti nyelvtan munkálatait, mint korábban tette; mert számára változatlanul este 9 – 10 óra után kezdődik – pontosabban: folytatódik – a kemény, következetes „filosz” munka, hogy aztán csak órákkal éjjél után fejeződjék be az arra a napra kiszabott penzum; mert ugyanúgy foglalkozik, törődik jelenlegi és volt tanítványaival, mint évekkkel ezelőtt; és mert napjainkban is ott van mindenütt, és hallatja szavát, ahol a nyelvről, a magyar nyelvről, nyelvtudományunkról esik szó . . .

Némi – természetesen másfajta – különbség azonban mintha mutatkoznék a hatvanas, a hetvenes, de még a nyolevanas évek elejéhez képest is. Milyen délceg tartással, milyen gyorsan, azaz minden erőlködés nélkül ment fel Benkő tanár úr 1970 körül a tördemici nyelvjárásgyűjtés alkalmával a meredek badacsonyi lejtőn – igaz, állítólag (ámbátor ezt az „állítólag”-ot én megerősíthetem) négy helyes negyedéves leány csak az ő kedvéért jött el erre a kirándulásra, és ők már előbb felmentek a túristaházhoz. Viszont húsz év elteltével, az idei őszön, szeptemberben az erdélyi nyelvjárásgyűjtés során bizony – enyhén szólva – már csak csendesen kaptattunk fel a kedves székelyföldi Atyha község templomdombjára, és mintha a lányok nyüzsgése is alábbhagyott volna. Aztán előttem van, ahogy Benkő tanár úr a Nyelvtudományi Intézet csapatával folytatott futballmeccsen a hatvanas évek vége felé, majd egy másik, szintén erdélyi-moldvai nyelvjárásgyűjtéskor a Bákó melletti kemping udvarán a hallgatókkal játszott mérkőzésen 16 – 17 éves módra, oroszlánként küzdött (szégyen, nem szégyen én mindkét alkalommal csak a hátvéd – újabban ismét „bekk” – szerepét vállaltam, gondolván: minék az a sok szaladgálás). Viszont ez év szeptemberében, az említett erdélyi kiránduláson, amikor valamilyen oknál fogva elmaradt a tervbe vett meccs, mintha immáron nem túlzottan bánkódtunk volna miatta . . .

*Elhangzott 1991. december 20-án, a Magyar Nyelvtudományi Társaság ünnepi ülésén.

Aztán hol vannak már a NYISZ-nek (értsd: a Nyelvész Invalidusok Szövetségének) az „emberpróbáló” összejövetelei; a nyelvjárásgyűjtéseken rendezett izgalmas (megjegyzem: férfi-) pizsamaversenyek; a mihályi romantikus Dóry-kastélyban tartott krimibemutatók . . . De elmúlt az az idő is, amikor Benkő tanár úr Lőrincze Lajossal új etimológiai elképzelést jelentett be a *pinécér* szóról a Tankerevet című jeles nyelvészlapban . . .

Mіндеzt bizonyítja, hogy csakugyan nem maradt bennünk, körülöttünk minden teljesen változatlan, viszont ahogy én a Benkő tanár úr akaraterejét és erejét ismerem, kiállunk mi még a tavasszal egy-egy mérkőzésre akár a Nyelvtudományi Intézet, akár a hallgatók ellen!

2. De fordítsuk komolyabbra a szót, pontosabban a nyelvtudós, a tanár, a tudományszervező és az emberi egyéniség felé, a köszöntés kereteitől függően csupán nagy vonalakban mutatva rá arra, hogy mit hozott magával a gyermekkorból, aztán hogy főként egyetemi éve alatt és később kik hatottak rá, végül pedig, hogy mivel gazdagította tudományunkat eddigi, négy és fél évtizedes tudományos pályáján.

Benkő Loránd 1921. december 19-én született Nagyváradon. Életpályájának alakulásában minden valószínűség szerint meghatározó volt a tanítónő-édesanya, valamint rokonsága révén az igen talpraesett és rokonszenves Nyárad menti magyarság életének, lelkivilágának és ízes beszédének a megismerése. A szegedi gimnáziumi évek után — a szó eredeti értelmében — döntőnek bizonyultak a kolozsvári egyetemen magyar–olasz–történelem szakos hallgatóként eltöltött évek. Hiszen többek között olyan nagy nyelvészegyeniségek hatottak itt rá, mint Mészöly Gedeon és különösen Szabó T. Attila, akihez nagyon szoros baráti szálak fűzték, Szabó professzor 1987-ben bekövetkezett haláláig. Egyetemi tanulmányait a budapesti bölcsészkaron fejezte be, és ezt követően 1946-tól itt tanít megszakítás nélkül mind a mai napig. Ezen az egyetemen mint hallgató és mint fiatal tanár szintén olyan nagy hatású tudósok közelébe került, mint Pais Dezső (aki kezdettől fogva szinte atyai gondoskodással vette körül, akinek a tanszékén kezd oktatni, majd akinek az örökébe lép 1959-től mint a tanszék irányítója), aztán Horváth János, Melich János, továbbá Kniezsa István, Ligeti Lajos, majd Bárczi Géza. Utalnunk kell még arra is, hogy a sok irányba inspiráló egyetemi oktatáson kívül 1960-tól — szintén napjainkig — az MTA Nyelvtudományi Intézetében is osztályvezetői állást (fél-állást) tölt be, ami meg azért fontos számára, mert itt irányíthatott, illetve irányíthat sok, intézeti és egyetemi munkatársat foglalkoztató nagy tervmunkákat.

3. Mindamellett e nem mindennapi eredményességű életpálya alakulásában a legnagyobb szerep mégis magának az életpálya alakítójának volt. Az ünnepeltnek ugyanis szintén olyan nem mindennapi jellemvonásait emelhetjük ki, mint a jó értelemben vett célratörés (nem ismer lehetetlent, ha a nyelvtudomány érdekeiről van szó); a hallatlan munkabírás és pontos, tervszerű időbeosztás (mindig csodáltam, sőt irigyeltem pl. azt a képességét, hogy az éppen soron lévő munkáját végezve még gondolatban is ki tudta kapcsolni más teendőit; például a hetvenes évek közepén mint rektorhelyettes értekezletet hívott össze — természetesen behozták a kávé, Benkő tanár úrnak 7–8 cukorral —, és úgy tárgyalt a dékánokkal, mintha az egyetemi tanszék, a TESz.-szel kapcsolatos munka, a Magyar Nyelv szerkesztése stb. nem is létezne; és itt jegyzem meg, hogy sokrétű elfoglaltsága ellenére a „kruzsok”-ra, a balantonszéplaki kertre, futballmeccsek megnézésére, időnkénti tarokkozásra szintén jutott és jut ideje). Jellemző vonása aztán: ragaszkodás a hagyományokhoz (ezzel kapcsolatban azért nagyon bátoritanul megemlítem — úgy is, mint a Magyar Nyelv szerkesztőbizottságának a tagja —, hogy a folyóirat-kötetek római számmal való jelöléséről talán át lehetne térni az arab számokra). Jellemző továbbá a ma gyakran háttérbe vagy teljesen kiszoruló reális múlt- és magyarságszemlé-

let (gondoljunk a nyelvi sztenderd kialakulásával, a szépirodalom szerepével, a székelyekkel és a csángókkal, valamint a mai anyanyelvi oktatással kapcsolatos munkáira, megnyilatkozásaira); végül pedig — bár még sorolhatnám a hasonló vonásokat — a minden nyelvi jelenség, nyelvi kérdés iránti érdeklődés, de minden újnak a sokoldalú, józan mérlegelése is.

4. Ha végigtekintünk Benkő Loránd tudományos munkáinak a jegyzékén, két dolog azonnal szemünkbe tűnik. Először, hogy milyen következetességgel „vette birtokába” a magyar nyelvészet egyes területeit, és hogy a birtokbavétel után valamennyit rendszerint meg is tartotta, továbbvitte, illetve továbbviszi napjainkban is. Ilyenformán a nyelvtudománynak — nyelvtudományunknak — úgyszólván minden ágába alkotó módon szólt bele, és nemegyszer módszertanilag, tematikailag stb. megalapozva útjára indított egy-egy — legalábbis nálunk — új vagy eddig alig művelt diszciplínát is. Másodszor pedig, az tűnik fel, hogy a jelzettekben belül is hatalmas ez a lista — pedig a nyelvészettel közvetlenül kapcsolatos egyéb tevékenységét, mint például a Magyar Nyelv szerkesztése, Társaságunk irányítása, illetve az MTA Nyelvtudományi Bizottságában végzett munka stb. — nem tartalmazza. Ilyenformán egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy — elsősorban mint szervező, irányító és főszerkesztő — több, „örökéletű”-nek mondható művel gyarapította és gyarapítja a magyar nyelvtudományt, mint amilyen „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” és A magyar nyelv történeti nyelvtana”, továbbá hogy rövid idő alatt igazán vezető nyelvészé nőtte ki magát.

Ezt a munkásságot egy ünnepi köszöntő keretében még röviden jellemezni is lehetetlen. Ezért a következő utat választottam: először arra térek ki, hogy ünnepeltünk hogyan vette birtokába a nyelvtudomány egyes területeit, majd az utóbbi évtizedben megjelent nagyobb munkáiról külön is szólok.

Benkő Loránd első közleményei — minden bizonnyal Szabó T. Attila hatására vagy arra is — a helynév-, mai terminológiával inkább a földrajzinev-kutatás témaköréből láttak napvilágot 1944-ben az Erdélyi Múzeumban. Első önállóan megjelent műve szintén ennek a diszciplínának a területéről való: A Nyáradmente földrajzi nevei I. (MNyTK. 73. sz., Bp., 1947.) és II. (Debrecen, 1950.), hogy e valójában módszertani alapozás után a következő években — immár inkább a Magyar Nyelv hasábjain — számos hasonló dolgozatát adja közre. De még a nyolcvanas években is ehhez a problémakörhöz tér vissza. „A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Léved és Etelköz* kapcsán” c. nagy tanulmányában (MNy. 80: 389—419) a történeti és ezen belül összehasonlító névtan, illetve a helynév-tipológia segítségével lokalizálja a két jelzett területet, és fontos következtetéseket von le a magyarság honfoglalás előtti történetére.

Innen egyenes az út a személynévkutatáshoz. 1949-ben két idevágó, szintén alapozó jellegű dolgozattal állt elő: „A régi személynévadás” (Bp.) és „A történeti személynévvizsgálat kérdései” (MNy. 45: 116—24, 244—56). Kedvenc területe maradt ez máig. Ezt bizonyítja többek között — bár az előzőhöz is említhettem volna példának — két évvel ezelőtt közreadott „A csángók eredete és települése” c. mintaszerű dolgozata (MNy. 85: 271—87, 385—405). Mintaszerűnek mondtam, mert — ahogy újból elolvastam — valahogyan az igazi filológus munka megtestesítőjét, mintáját látom benne. A főszerepet ugyanis itt a történeti személynév- és helynévanyag, továbbá a jövevényszavak és a nyelvjárási jelenségek nagyszámú csoportja, illetve ezeknek roppant sokoldalú vállatóra fogása kapja. Éppen ezért a dolgozat végén a címben jelzettekre adott válasz (i. h. 404—5) igen szilárdnak tekinthető.

A régi, valamint a mai nevek aztán szinte kínálták a nyelvjárástani vizsgálatot. Már 1951-re összeállította Lőrincze Lajossal a „Magyar nyelvjárási bibliográfiá”-t (Bp.), majd több kisebb-nagyobb tanulmány után megírta elsőként a „Magyar nyelvjárás-

történet” c. szintézist (EMNyF. Bp., 1957.), és kezdettől fogva részt vett „A magyar nyelvjárások atlasza” munkálataiban. De azóta is — részint közvetve — irányítója az immár szociolingvisztikai módszerrel végzett, ún. mai nyelvi-nyelvjárási változásvizsgálatoknak (l. pl. „A nyelvjárási monográfiák elvi és módszertani kérdései” c. előadását: Dialektológiai szimpozion. Szerk. Szabó Géza és Molnár Zoltán. Veszprém, 1982. 9–27).

A dialektológiától sokfelé vezethet az út. Mindenekelőtt — a magyar nyelvészeti hagyományoknak is megfelelően — a hangtörténethez. Korán, már 1952-ben egy hosszabb dolgozatot (Hangtani tanulmányok a magyar kettőshangzók köréből: NyK. 54: 37–62), 1953-ban pedig egy kisebb monográfiát (A magyar *ly* hang története. NytudÉrt. 1. sz. Bp.) szentelt ennek a diszciplínának, hogy aztán még számos idevágó tanulmányának az eredményeit, majd a TESz.-ben, illetőleg a történeti grammatikában gyümölcsöztesse.

A másik út, amit persze a hangtörténet is segített, a szókincs kutatásba torkollott. Az 1952-ben és 1953-ban megjelentetett etimológiák után (l. a MNy. 48. és 49. kötetét) közreadta „Egy hangfestő igecsoport” c. dolgozatát (MNy. 50: 254–74), példát mutatva a szócsalád-, szócsoportvizsgálatokra, illetőleg odafordítva a figyelmet a fontos hangfestő származékok felé. Ezután a rá jellemző szívóssággal megszervezte azt a nyelvészkollektívát, amely mintegy másfél évtized alatt feldolgozta mai szó- és kifejezőkészletünk történetét, bebizonyítva, hogy jó szervezéssel és irányítással viszonylag rövid idő alatt kiváló és maradandó munkaeszközt lehet létrehozni (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.–III. 1967., 1970. és 1976.). És azóta készül ennek a szótárnak a rövidebb, mégis még nagyobb teljességre törekvő német nyelvű változata: az „Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache” (l. MNy. 75: 142–9).

A nyelvjárástörténettől egy harmadik út a normalizált nyelvi réteg, az irodalmi nyelv történetének a kutatásához vezetett. Több részlettanulmány után 1960-ban tette közzé nagy monográfiáját „A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában” címen (Bp.), amely elméleti és módszertani alapvetésével és mintegy három évtized alapos megvallatásával valójában új diszciplínát indított útjára (l. még AnyMűv. 221–38). Ehhez a témakörhöz a későbbiekben szintén többször visszatért, annál is inkább, mivel a norma- és nyelviréteg-vizsgálatok, a szociolingvisztika, majd a pragmatika közben mindenütt a középpontba kerültek. Ezúttal csupán „Irodalmi nyelv — köznyelv” címen 1983-ban elhangzott, sok új szempontot felvető kongresszusi előadására (A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp., 1988. 15–33) és „Az irodalom szerepe nyelvünk életében” c. fontos dolgozatára (Nyr. 102: 385–95) utalok.

Benkő Lorándnak valójában az eddig említett valamennyi diszciplínában kifejtett tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy korábbi kezdemények után az utóbbi évtizedekben figyelme a régi magyar nyelvemlékek felé forduljon, hogy a korábbi eredményeket értékelve új módon mutassa be őket, majd pedig ez irányú munkáját mintegy megkoronázza „Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei” c. szép könyvével (Bp. 1980.). Erről külön kívánok később röviden beszélni.

Több renden is természetesnek tarthatjuk, hogy az ő vezetésével indultak meg 1975-ben a Nyelvtudományi Intézet és a Magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástani tanszék közös vállalkozásaként „A magyar nyelv történeti nyelvtana” c. szintézis munkálatai. A feldolgozott anyagról, a feldolgozás elveiről és módszeréről, a pontosan kidolgozott munkamenetről, a grammatika morfológiai, mondattani és szöveggrammatikai főrészeinek az elvi háttéréről a MNy. 80. évfolyamában olvashatunk (129–44). Az első kötet, amely nyelvünk, pontosabban grammatikai eszközeinek történetének a mohácsi vérsziget terjedő időszakát dolgozza fel, már meg is jelent.

Benkő Loránd elsősorban nyelvtörténész, a szónak abban az értelmében, hogy a nyelvi elemeknek a sok mindentől függő mozgását, változását kíséri figyelemmel a múltban és a jelenben egyaránt (az elvi háttérét l. Nyr. 112: 385–97). Már ebből egyenesen

következik, hogy a mindenkori mai nyelvállapot is érdeklí. Gyakran hozzászólt és hozzá-
szól a leíró nyelvtan, a helyesírás, továbbá a nyelvművelés kérdéseire (pl. I. OK. IV, 66–8; NytudÉrt. 4. sz.; Nyr. 101: 129–41; MTud. 22: 84–95. 23: 197–202 stb.), és
– ahogy már jeleztem – példamutatón szívén viseli az anyanyelv eredményes oktatásá-
nak ügyét. 1951-ben igen színvonalas gimnáziumi nyelvtankönyvet jelentet meg (Kálmán
Bélával együtt), majd a hetvenes évek elejétől sorra-rendre írja nemegyszer szenvedélyes
hangú dolgozatait az anyanyelvi oktatás korszerűsítése, illetőleg megfelelő státusának,
tekintélyének az elérése érdekében (NytudÉrt. 75. sz. 5–14; MNy. 72: 385–94; MNy.
75: 8–13; Nyr. 113: 262–70 és l. az Anyanyelvoktatási napokon elmondott megnyitó
előadásait; stb.).

Utóljára hagytam az általános nyelvészetet. Mint már utaltam rá, különösen az
önállóan megjelent művei szinte kivétel nélkül tartalmaznak általános elméleti, módszer-
tani és gyakran tudománytörténeti fejezeteket, vonatkozásokat; ezért is váltak egy-egy
diszciplína megalapozóivá. De megtaláljuk munkásságában kezdettől fogva a par excel-
lence általános nyelvészeti jellegű közleményeket is (pl. ÁNyT. 5: 41–67; MTud. 19:
167–77; NyK. 77: 327–44, 78: 284–91; l. még a nyelvtudomány-történeteket is:
MNy. 53: 1–12; MNyTK. 131. sz. 37–49; MNy. 73: 402–9; stb.).

Az utóbbi évtizedben megjelent négy könyvéről külön is ejtsünk néhány szót. „Az
Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei” amellet, hogy nyelvtörténet, egyszerre szinte
irodalom- és stílustörténet, magam is nagyon jól hasznosítottam a „Fejezetek a magyar
költői stílus történetéből” c. munkámban. Nem tudom megállni, hogy ne idézzem a be-
befejező sorokat, amelyek rávilágítanak a szerző módszerére, szemléletére és elemzésének
az eredményeire: „E szövegekben olyan nyelvi műveltség képe bontakozik ki – még ha
az alkotóknak és a felhasználóknak sem túlságosan tág körére kell is mindezt értenünk –,
amelynek fennköltisége, a tartalom és forma egységében megnyilvánuló igényessége, szép-
sége nemcsak saját korában kelthette föl az elérni kívánt hatást, hanem amely régmúlt
időket a jelennel összekapcsolva átragyog sok-sok évszázadnak, még nyelvileg is szordo-
nabb évszázadoknak a távlatán, s megkapja, lebilincseli a mai nyelvet, stílust értő
magyarját is” (383).

A „Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében” c. érteke-
zés (NytudÉrt. 113. sz. Bp., 1982.) Kazinczy nyelvszemléletének és Sággy Ferenc nyomda
körüli stb. tevékenységének az alapos elemzésével világít bele „a magyar nyelvművelés
hőskorába” – ahogy a szerző nevezi a felvilágosodás idejét.

Harmadik újabb könyve: „A magyar fiktív (passzív) tövű igék” c. munka azon
nagy számú ígéről ad leíró jellegű és történeti áttekintést, amelyeknek – mint a szerző
írja – „az a morfológiai jellemzőjük, hogy – a szokványos magyar igékhez hasonlóan –
tőre és képzőre bonthatók ugyan, tövük azonban – ellentétben a magyar igék többi
típusával – nem él önállóan, vagy esetleg csak szórványosan és másodlagosan önállóso-
dott, pl. *kutat, segít, mozog, feszül*”.

A sikeres egyetemi tankönyveknek – és egyben tudományos kézikönyveknek –
a sorozatát folytatja Benkő Loránd „A történeti nyelvtudomány alapjai” c. munkájával
(1988.), amely a nyelv történetének általános elméleti kérdéseit tárgyalja, és amelynek
középpontjában az oly fontos nyelvi változások sokrétű elemzése áll. Két dologra kívá-
nok vele kapcsolatban rámutatni. Egyrészt arra, hogy szerző saját korábbi nézetein is
módosít, ha az újabban feltárt tények stb. ezt szükségessé teszik. Ebben a könyvben
például az „irodalmi nyelv” terminusról áttér a „nyelvi sztenderd” kifejezésre. Minden
bizonytal azért, mert az *irodalmi* jelző a nyelvi kiegyenlítődés túlságosan a szépirodal-
omhoz és az írott nyelvhez kötötte. Továbbá az értelmezésben is nagyobb hangsúlyt
fektet a nyelvi sztenderdhez „kapcsolódó változatok történeti vonatkozásai”-ra (243 és
kk.), jelezvén, hogy a nyelvi egységesülés vizsgálatában a korábbinál jobban figyelembe

kell vennünk a teljes nyelvi életet. Másik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy Benkő Lorándnak ebben — és különösen újabb munkáiban — az általános és a magyar nyelvet érintő nyelvészeti (elméleti stb.) kérdések együtt, szervesen összekapcsolódva jelentkeznek. Úgy, mint a finnknél, ahol nem két sínen fut a kétféle nyelvészet, hanem össze-forrva, legfeljebb némi hangsúlybeli eltolódással.

Ünnepeltünk tudományos munkásságához nemcsak szervesen hozzátartozik Társaságunk, a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek a példamutató szerkesztése, hanem bizonyos értelemben tükrö az ő egész habitusának. Tudniillik rangot jelent a Magyar Nyelvben megjelenni, mert ott csak a színvonal számít; aztán folyóiratunk a benne közölt értekezésekben, cikkekben összefogja a magyar nyelvtudománynak minden — hagyományos, új vagy legújabb — irányzatát; és ízléses külsővel, pontosan megszerkesztve, mindig időben kézbe vehetjük.

5. Lehetne, kellene még szólnom Benkő Lorándról, a szigorú munkafegyelmet követelő tanárról; a tanárképzés valós korszerűsítésén munkálkodó kari és egyetemi vezetőről; a Magyar Tudományos Akadémia különböző rangos bizottságaiban végzett munkájáról és utoljára, de nem utolsósorban arról, hogy Társaságunk az ő irányításával a nehéz anyagi és egyéb körülmények ellenére él, betöltvén fontos hivatását (ez utóbbiról l. „Múlt, jelen és jövő Társaságunk életében” c. előadását: MNy. 76: 257–62). Ezek taglalása alól azonban ezúttal talán felment két körülmény. Köszöntőm — bár érthetően — így is túl hosszúra nyúlt. Továbbá egy korábbi hasonló célú írásomban ezt már meg tettem (Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Bp., 1981. 12–3).

Tisztelt Elnökünk! Kedves Lóri Bátyám! Hetvenedik születésnapodon végezetül azt kívánom, hogy a jó Isten nagyon sokáig éltessen erőben, egészségben, az egész magyar nyelvtudomány és mindnyájunk örömére.

Szathmári István

Deme László hetvenéves

A kiváló nyelvész, egyetemi tanár 1991. november 14-én ünnepelte 70. születésnapját. Pécelen született, s az általános iskola befejezése után Sárospatakon végezte középiskolai tanulmányait, majd Budapesten lett bölcsészhallgató. A Magyarságtudományi Intézetben indult tudományos pályája különböző munkahelyeken át (az MTA Nyelvtudományi Intézete, a pozsonyi Komenský Egyetem) vezetett Szegedre, ahol 1970-től az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti, majd 1977-től a Magyar Nyelvészeti Tanszéknek lett a vezetője, mégpedig 1981-ig, nyugdíjba vonulásáig.

Hatalmas munkásságát még nagy vonalakban sem tudja áttekinteni az ünnepi köszöntő, hiszen azon nyelvészekhez tartozik, akik a nyelvtudománynak szinte minden ágát művelik. Kutatói tevékenységének ezen vonására mintegy húsz évvel ezelőtt Benkő László — egy könyvismertetés kapcsán — már rámutatott: „Munkássága (életműről még korai volna beszélni) egyaránt kiterjed a nyelvjáráskutatásra és hangtanra, a nyelv-művelésre és nyelvfilozófiára (nyelvészeti ideológiára); de szívesen tesz egy-egy nem eredménytelen kirándulást a nyelvtudomány olyan szakterületeire is, mint a stilsztika vagy a nyelvtörténet” (Nyr. 96: 233).

Már 1940 nyarán, első egyetemi tanéve után — kutatói ösztöndíjjal — nyelvjárási gyűjtést végzett a Gömör megyei Zádorfalván, 1941-ben pedig külső munkatársként vehetett részt az első országos népnyelvkutató értekezlet előkészítésében és lebonyolításában. Harmadéves hallgatóként díjas egyetemi gyakornok lett a Magyarságtudományi

Intézetben, s hamarosan — még bölcsészhallgató korában — megjelentek első szakcikkei is. Egészen fiatalon, már 1943-ban elkészült „A hangátvetés a magyarban” című bölcsészdoktori értekezése, amely ugyanabban az évben a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 69. számaként látott napvilágot. Bizonyára ez az értekezése, valamint a legkülönbözőbb (nyelvtörténeti, helyesírási, nyelvjárási) tárgyú közleményei járultak hozzá ahhoz, hogy igen fiatalon elnyerte a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapította Szinnyi-emlékérmet, majd a Szily-jutalmat is. Kiemelkedő teljesítmény volt a huszonévesen írott „A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása” című munkája (Bp., 1949.), amelyben — máig ható érvénytel — átfogó képet nyújtott nyelvjáráskutatásunk akkori helyzetéről és további feladatairól. Ugyancsak az 1940-es évek végére készítette el a nyelvjárási anyagközlésben oly fontos szerepet játszó egyezményes hangjelölési rendszerét, amelyet az Első Országos Nyelvészkonferencia is elfogadott, s amelyet A Magyar Nyelvjárási Atlaszának munkaközössége is megvitattott és gyűjtőmunkájában a későbbiekben alkalmazott is. A nyelvjárási szövegfölvételek fonetikus átírásában ez a hangjelölési rendszer (vö. Magyar Nyelvjárási Atlasz 2: 18–37) azóta általános gyakorlattá vált.

Az 1950-es évek elején Deme László is bekapcsolódott A Magyar Nyelvjárási Atlaszának anyaggyűjtő és feldolgozó munkálataiba, és az atlasz 1968 és 1977 között megjelent hat kötetének ő lett az egyik szerkesztője. A nagyatlasz olyan hatalmas nyelvi-nyelvjárási kincset foglal magában, amely nemcsak a nyelvtudomány különböző területeinek műveléséhez nyújt becses értékű anyagot, hanem más tudományterületek (például a néprajz, településtörténet stb.) számára is, nem is szólva az e vállalkozásból kinőtt, hozzá szorosan kapcsolódó önálló kiadványok, tanulmányok, cikkek egész soráról. Ebben az időszakban Deme mint nyelvjáráskutató különösen kiemelkedő munkákat alkotott. Nyelvjárási elvi és módszertani problematikájának tisztázásában igen fontos szerepet játszott „A magyar nyelvjárási néhány kérdése” című kiadványa (NyelvÉrt. 3. sz. Bp., 1953.), majd a „Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái” című, dialektológiai és nyelvjárástörténeti tárgyú könyve (Bp., 1956.), amellyel a kandidátusi fokozatot is megszerezte.

1964 őszén Pozsonyba került, ahol a Komenský Egyetem vendégprofesszoraként tevékenykedett. A pozsonyi évek során írta „A nyelvről — felnőtteknek” című könyvét és „Az általános nyelvészet alapjai” című egyetemi tankönyvet, amely később itthon két kiadásban is megjelent „A beszéd és a nyelv” címmel. Ez utóbbi munkájáért nívódíjat kapott.

Deme László nemcsak a nyelvjáráskutatásban, a nyelvvelésben, a nyelvhasználat nemzeti és nemzetiségi kommunikációs kérdéseinek elemzésében teremtett maradandó értékeket, hanem nyelvtörténeti és nyelvfilozófiai vizsgálódásaiban is. Ezenkívül külön is megemlítené az azt a hatást, amelyet sok új szempontot tartalmazó koncepciójával a leíró nyelvészeti kutatásokra gyakorolt, mégpedig főképpen a mondattanban, de hangtani és szövegtani tárgyú dolgozatai is több vonatkozásban úttörő jelentőségűek. Ezért is alakulhatott ki körülötte a Szegeden töltött évek során olyan leíró nyelvészeti iskola, amely — az ő koncepciójára és kutatási eredményeire építve — funkcionális szempontból közelít vizsgálata tárgyához, a magyar nyelvhez. A „Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata” című könyve, amellyel 1970-ben a nyelvtudomány doktora fokozatot megszerezte, valamint „A beszéd és a nyelv” című munkája olyan alapműveknek tekinthetők, melyekből a közoktatás és a tudományos kutatás már eddig is sokat merített, s melyekre mint biztos alapokra a jövőben is bátran támaszkodhat.

Deme László nemcsak kiváló tudós, izzig-végig pedagógus is. Ezt nem csupán az egyetemi hallgatóknak tartott előadásain lehetett tapasztalni, hanem a legkülönbözőbb megnyilatkozásaiban is megfigyelhetjük, ha például kisdíjaknak ír a Kincskereső ha-

sábjaiban, ha a rádióhallgatókhoz szól a „Beszélni nehéz” műsorában, vagy ha éppen kongresszusi előadást tart.

Deme sokoldalúsága, érdeklődésének sokszínűsége nemcsak az elméleti kérdések iránti fogékonyságában, szintézissteremtő, ötletgazdag alkotómunkájában, új koncepciók kidolgozásában nyilvánul meg, hanem gyakorlati, tudománynépszerűsítő, nyelvművelő tevékenységében is. Számtalan tanulmánya, szócikke mellett ékes bizonyítéka ennek pl. a „Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség” című könyve is (Bp., 1978.). Ha valaki föllapozza például a Magyar Nyelvőrnek az utóbbi évtizedekben megjelent számait, nagyon gyakran találkozik Deme László nevével. Így pl. a magyar helyesírás, a beszédkultúra, a helyes magyar kiejtés, a nyelvhelyesség kérdései vizsgálatának számos olyan cikket és tanulmányt szentelt, amelyek elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jól hasznosíthatók a közoktatásban és a mindennapi nyelvhasználatban. A helyes és szép kiejtés ügyének szolgálata különösen fontos szerepet játszik tevékenységében. Aligha véletlen, hogy már 1965-ben ő tartotta az egri kiejtési konferencia vitaindító előadását (Kiejtésünk vitatott kérdései. In: Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. MNyTK. 120. sz. Bp., 1967. 23–58). Kezdetről fogva cselekvő részese a Kazinczy-versenyeknek, az Édes Anyanyelvünk vetélkedőnek, valamint a Péchy Blankával közösen indított „Beszélni nehéz” rádióműsornak, amely körül országos mozgalom, a „Beszélni nehéz”-körök hasznos és sikeres tevékenysége bontakozott ki.

Deme László tudósi és emberi kisugárzó, nevelő hatása sohasem maradt az egyetem vagy más intézmény falain belül, mert írásainak és előadásainak kristálytisztá logikáját, gondolatgazdagságát — mindennapi munkájukba építve — nemcsak sok szakember, kolléga, hanem a pedagógus továbbképzésben résztvevők százai, tanítványainak ezrei vitték s viszik tovább. Kívánhatnánk-e szebbet, jobbat 70. születésnapja alkalmából Neki, mint azt, hogy fiatalos lendületét, jó humorát, igazságtalanságokon is fölül emelkedni tudó segítőkészségét őrizze meg még nagyon-nagyon sokáig. Őszinte szívből kívánok ehhez sok erőt, jó egészséget!

Szabó József

FARKAS VILMOS 1929—1992
--

Kedves Vilmos Barátom! Életed harcát megharcoltad, a futást elvégezted. Búcsúznunk kell.*

Búcsúzik Tőled a nagyobb munkahelyi közösség, a Nyelvtudományi Intézet, amelynek negyven éven keresztül voltál fáradhatatlan és tisztelettel övezett kutatója. Olyan embert veszítettünk el benned, aki egész életét az alap kutatások szolgálatába állította. Kiváló nyelvészeti felkészültséged, logikus gondolkozásod, pontosságod, makacs igazságra törekvésed alkalmassá tettek rá, hogy már fiatal korodtól kezdve közreműköd-hess az Intézet nagyszabású termunkálataiban. A nyelvjárási atlaszban, majd a nyelvművelő közönségszolgálatban való tevékenykedésed után jelentős részt vállaltál az akadémiai leíró nyelvtan, a történeti-etimológiai szótár, majd a történeti nyelvtan írásában.

Köztudomású volt rólad, hogy munkádat mindenkor az alaposság, a megbízhatóság, az elmélyültség jellemzi. — A termunkák keretében vállalt vagy Rád rótt feladatok

* Elhangzott a temetőben, 1992. február 21-én

pontos, magas színvonalú teljesítése mellett azonban mindig maradt annyi energiád, hogy saját érdeklődésednek megfelelő irányban is folytass különféle egyéni szempontú vizsgálódásokat, hogy — ahogy mondani szoktad — „maszekoljál”. Ezekben a „maszekolásokban” élhetted ki igazán kutatási szenvedélyedet, a tervmunkákban meg nem valósítható kutatói álmaidat. Így születtek egymás után különböző témájú kisebb-nagyobb dolgozataid, értekezéseid, később pedig összefoglaló etimológiai műved: a görög eredetű, majd keleti eredetű szavainkat feldolgozó tanulmányaid. Így kezdted bele indián eredetű szavaink vizsgálatába is — amelyet már nem tudtál befejezni. Szinte megszállottan dolgoztál, önfeláldozóan és pihenés nélkül. Te valóban magadévá tetted Pais tanár úr buzdítását, hogy „a mi életünk legyen a tudományért”. A Te életed igazán a tudományért, a tudományé volt.

Búcsúzik Tőled a szűkebb munkatársi közösség is: a nyelvtörténeti osztály, az etimológiai és nyelvtani munkaközösség tagjai, a szobatársak. Szomorúan búcsúzunk tőled, akiket éveken, évtizedeken keresztül összefűzött Veled a közös szakmai érdeklődés és lelkesedés, a közös célokért való munkálkodás. Akik együtt problematizáltunk és küszködtünk Veled egy-egy etimológiai vagy nyelvtani kérdés megoldásán, hol egyetértésben, hol vitázva, de mindig baráti közösségben. Azt hiszem, Vilmos, jó kollégái voltunk egymásnak. Mi kedveltünk és becsültünk Téged. Kedveltük csöndes, szerény, puritán magatartásodat, fanyar, sőt néha keserű humorodat. Becsültük segítőkézségedet, másokért való bátor kiállásodat, egyenességedet és lelkiismeretességedet. Tiszteltük tudásodat, logikus, fegyelmezett gondolkodásodat, világos okfejtéseidet, pontosságodat. — Szerettünk és becsültünk Téged, mégis, olyan zárkózottan és magányosan jártál közöttünk, hogy valójában csak a tudóst, a kutató, kereső embert ismerhettük meg benned. Igazi egyéniségedet a maga teljességében félénken, szemérmesen és érzékenyen elrejtetted mindenki elől; bajaidat, problémáidat, betegségedet eltitkoltad. Csak néha húzódtott földre „álarcod”, s láthattunk bele lelkedbe: hogy nemcsak szigorú, logikus és sokszor keserű tudós voltál, hanem meleg szívű, érzékeny és családját szenvedélyesen szerető ember is. — Jó ember voltál, Vilmos, jó kolléga és jó kutató. Elvesztéted szomorúsággal tölt el mindnyájunkat.

Kedves Vilmos Barátom! Utad végéhez értél. Tested hamvait befogadja a föld. De Te is elmondhatod Horatiusszal: „non omnis moriar”: nem halok meg egészen. Mert szellemedet megőrzik műveid; emlékedet szeretettel megtartjuk szívünkben. És mi, akik szerettünk Téged, könyörgünk a mindenható és irgalmas Ūristenhez, hogy bocsássa meg gyarlóságaidat, állítson jobb oldalára, és adja meg lelkednek az örök békességet.

S. Hámori Antónia

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tevékenysége 1991-ben

1991-ben megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága. Két korábbi bizottság — a Helyesírási és az Anyanyelvi Bizottság — szerepét hivatott betölteni az Akadémia alapító okiratának szellemében: a tudományok nemzeti nyelven való művelésének szolgálatára. A bizottságban az Akadémia valamennyi osztályának képviselője részt vesz; a Magyar Nyelvi Bizottság tehát jellegéből adódóan egy osztályok közötti, horizontális szervezet. Az összekötő kapocs ebben az esetben a kommunikációs közeg, a magyar nyelv, a tudomány nyelve, amely nem lehet közömbös egyetlen tudományos szakember számára sem.

A Magyar Nyelvi Bizottság elnöke *Lőrincze Lajos*, a Nyelvtudományi Intézet ny. tudományos tanácsadója, társelnökei: *Fábián Pál*, az ELTE Mai Ma-

gyar Nyelvi Tanszékének ny. egyetemi tanára és Grétsy László, az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetője. A bizottság titkára: Keszler Borbála, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének vezetője.

1991-ben három ülést tartott a bizottság az ELTE Nyelvészeti Könyvtárában: 1991. április 12-én, október 16-án és november 27-én.

Az első ülésen a bizottság elkészítette az elkövetkező időszakra vonatkozó programját. Közöttük első helyen — Fábian Pál előterjesztésében — az 1992-re tervezett nyelvművelő konferencia megrendezésének kérdése szerepelt. Bejelentés hangzott el A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány létrehozásáról, valamint a nyelvészeti folyóiratok szerkesztői számoltak be lapjuk helyzetéről. Ez utóbbi téma egyébként több ülésen is szerepelt. Az Édes Anyanyelvünk nem illeszkedik a jelenlegi lapgazda, a Széchenyi Társaság profiljába. A kiadó és a szerkesztőség közötti viszony megromlott, s a kiadó egy tudományos alapon nem vállalható cikk megjelentetésével elérte, hogy a szerkesztőség tagjai az 1991/4. számon már nem engedték nevük föltüntetését. A megoldást az kínálja, hogy a társaság 1992-től várhatóan lemond az Édes Anyanyelvünkről, s helyére új kiadót lehet keresni.

A Magyar Nyelvőr 1991-től (115. évfolyamától) már mint az Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának lapja (korábban az Anyanyelvi Bizottságé volt) jelenik meg. Szende Aladár szerkesztő bemutatta a részben megújult szerkesztőbizottságot, majd az aktuális ügyekről szólt. 1990-ben két összevont, 1991-ben pedig három (közötte egy összevont) szám jelent meg a korábbi négy szám helyett és kisebb terjedelemben. A kényszerű csökkentés viszont együttjárt azzal, hogy a korábbi csúszást a lap ledolgozta: vagyis 1991-ben már decemberben megjelent — tehát időben — az azévi utolsó szám. Mivel a kiadói költségek túl sok pénzt emésztenek föl, a Magyar Nyelvőr szerkesztősége a Magyar Nyelvhez hasonlóan új kiadót keres, hogy ismét a korábbi terjedelemben láthasson napvilágot.

A második ülésen — amelyet eredetileg június 30-ára tűztek ki, de Lőrincze Lajos betegsége miatt elhalasztottak — Fábian Pál elnökletével megkezdődött a tényleges munka. Grétsy László áttekintést adott az anyanyelvi alapítványokról. Közel két tucat ilyen alapítvány működik. Ilyenek például a következők: Kosztolányi Alapítvány (Magyar Nyelvtudományi Társaság), Ahány nyelv, annyi ember (Nyírlövő), A Magyar Tudományért, Arany Alapítvány, Illyés Alapítvány, Kölcsey Ferenc Alapítvány, „Nyelvében él a nemzet” Alapítvány, A Magyar Nyelvért, Anyanyelvünkért, Déry Tibor Alapítvány, Dr. Hajdú Gyula Retorikai Alapítvány, Kazinczy-díj Alapítvány, Szép Magyar Szó stb. Ezek között vannak országos és helyi alapítványok is. Mivel a célok és a hatókörök között nagy szóródás érzékelhető, szükséges egy átfogó, általános célokat megfogalmazó nyelvi alapítvány, amely általában támogatná az anyanyelvi nevelés ügyét, a nyelvészeti tudományos kutatást, folyóirat-kiadást, mozgalmakat. Ezt szolgálná a Magyar Nyelvi Bizottság szorgalmazására létrejövő A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány, amelyhez alapítóként csatlakozik még a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az Anyanyelvápolók Szövetsége, a Magyar Sajtóalapítvány, valamint dr. Grega Sára.

A bizottsági ülés után A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány bemutatkozó sajtótájékoztatót tartott. Erről a rádió, a televízió, valamint számos sajtóközlemény is beszámolt (a teljesség igénye nélkül: 168 óra, 1991. november 12, Kurír, 1991. november 13, Mai Nap, 1991. november 13, Sansz, 1991. november). A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány megindulásáról és működéséről Grétsy László beszámolt a novemberi ülésen is, s bemutatta az alapítvány szórólapját.

Mind az októberi, mind a novemberi ülésen fő témaként szerepelt az 1992-ben megrendezendő nyelvművelő konferencia ügye. Az előkészítő bizottság Keszler Borbála vezetésével megalakult. A beérkezett javaslatok alapján a bizottság úgy

foglalt állást, hogy az eddigi értékeket is hangsúlyozó, ám az új feladatokat, célokat, módszereket megfogalmazó konferenciára lenne szükség. Ez alkalommal a szaknyelvi kérdések nem kerülnének terítékre; azokkal külön ülészakon foglalkozna a bizottság. Más nyelvészeti rendezvények időpontjait is figyelembe véve a második nyelvművelő konferencia tervezett időpontja: 1992 októbere. A bizottság a következő négy témát javasolja a konferencia tárgyául: 1. A nyelvművelés elmélete, 2. A nyelvművelés gyakorlata, 3. A határokon túli magyarság nyelvművelése, 4. A magyar helyesírás helyzete. A konferencia szervezése a bizottság határozata értelmében 1991 decemberében megkezdődött.

A decemberi ülésen Grétsy László előterjesztésével szerepelt a Magyar Nyelvi Bizottság önmeghatározása, feladatainak kijelölése. A főbb területek a következők: 1. A magyarországi nyelvművelő munka áttekintése, összehangolása, 2. A nemzeti helyesírás ügyének gondozása, 3. A szaknyelvi kutatások összefogása (korábban ez egy önálló akadémiai bizottság, a Szaknyelvi Munkabizottság feladata volt), 4. Akadémiai állásfoglalás időszerű nyelvhasználati, nyelvpolitikai kérdésekben, 5. A magyar nyelvi alapítványok sorsának alakítása, figyelemmel kísérése, 6. Kapcsolattartás akadémiai és Akadémián kívüli bizottságokkal, testületekkel. A munka módszerei a következők: bizottsági ülés, szakértői vélemények kérése, ad hoc (al-)bizottságok tevékenysége, tanácskozás, ülészak, konferencia szervezése.

A bizottság — különösen nem nyelvész — tagjai ehhez még hozzáfűzték, hogy foglalkozni kellene a könyvek, egyéb kiadványok nyelvi bírálatával, a szövegszerkesztőkkel előállított szövegek tipográfiai, helyesírási kérdéseivel, valamint a nemzetközi kapcsolattartással is.

A bizottság több tagjának nagy meglegedésére két alkalommal is volt szó a számítógépekről. Az októberi ülésen Seregy Lajos bemutatta a NyelvÉsz számítógépes helyesírási programot. Jelenleg ez a legteljesebb alaktani tár hazánkban 26 milliárd szóalakkal. (A decemberi ülésen újabb jelentős szóalakszám-növekedésről számolt be.) A NyelvÉsz tökéletesen választja el a szavakat, „fölismeri” a szóösszetételeket is. Az újabb változatból, a Lektor programból tesztelésre átadott egy-egy programot a bizottság tagjainak. A decemberi üléssig a tesztelésre vállalkozók írásban mondták el véleményüket a programról. A bizottság tagjai közül többen kifejezték, hogy az Akadémia maximálisan támogassa ezt a jelenleg legjobb, állandóan bővülő helyesírási programot.

Befejezésül még néhány rövid mondat a bizottsági üléseken fölmerült témákból: föl kell vetni a jövőbeli bizottsági üléseken a rendkívül megromlott nyomdai helyesírás ügyét; sürgősen foglalkozni kellene az „aluljáró-irodalom” nyelvi ellenőrzésével, illetve a nem ellenőrzött könyvekre rá kellene nyomtattatni: „Nyelvileg nem ellenőrzött!”; folyamatosan foglalkozni kell a számítógépes szövegelőkészítés, helyesírás kérdéseivel; újra ki kellene adni átdolgozva a Helyesírási és tipográfiai tanácsadót vagy valamilyen ehhez hasonló kiadványt (amely például az egyetemi szakdolgozók kezébe is adható); stb.

Ezek a fölvetések a bizottság 1992-es ülésein természetesen ismét szóba kerülnek — megoldási javaslatokkal együtt.

Balázs Géza

III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Szeged, 1991. aug. 12—16.

Budapest (1981.) és Bécs (1986.) után a Tisza-parti városban, a napfény városában tartotta III. kongresszusát a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Az érdeklődésre jellemző, hogy a világ minden tájáról 30 országból kb. 500 résztvevő (kb. 200 külföldi és

kb. 300 hazai szakember) jött össze erre a találkozóra, amelynek központi témája a régi és új peregrináció volt. Többek véleménye szerint mind a résztvevők száma, mind pedig a téma gazdagsága miatt ez volt a legteljesebb magyarságtudományi konferencia. Külön öröm, hogy a történelmi változásoknak köszönhetően valamennyi kelet-európai országból jöttek, jöhettek képviselők jelentős számban.

Állításunk igazolására talán elég, ha megemlítjük, hogy a téma vizsgálata időben az Árpád-kortól napjainkig terjedt, területileg átfogta Európán kívül Amerikát is, tematikáját tekintve pedig foglalkozott történelemmel, irodalommal, nyelvészettel és néprajzzal. Ez utóbbi — a tematika — egy kis részletezést is igényel. Természetesen a teljesség igénye nélkül csak ízelítőül említünk néhány témát az egyes szakterületekről, amelyek az előadások során szóba kerültek:

Történelem: a magyar nemesség a Királyi Magyarországon a XVI—XVII. században; első világháborús tapasztalatok hatása a nép életszemléletére; a magyar és szovjet társadalmi élet reálpolitikai kölcsönhatásai az 1950—80-as években; a székelyek a XIII—XIV. században; az erdélyi magyarság; az erdélyi humanisták; értelmiség a XV. században; helynevek az Árpád-korban; Rákóczi-emigráció; Kossuth emigráció.

Irodalom: Balassi és Lengyelország; Pázmány Péter; Szenczi Molnár Albert; Mikes Kelemen; Szegedi Pál; Kőrösi Csoma Sándor; Ambrus Zoltán; Krúdy monarchiaképe; Kosztolány francia íróbarátai; Déry emigrációs évei.

Nyelvészet: Reguly Antal külföldi ismeretségi köre; Márton József; Nátly József; Nemes Zoltán; Ullmann István; Kossa János; az erdélyi nyelvészet; vendégmunkásság és anyanyelvi műveltség; Erdélyi János; Budenz József; magyarságtudat alakulása többnyelvű környezetben.

Néprajz: a Dunántúl és az Alföld vándorai.

Egyházi vonatkozású témák: a Domonkos rend szerepe a XIII—XIV. században; ferences tartományfőnökök külföldi útjai a XVII—XVIII. században; magyarok Európa zárandokútjain.

Külföldi kapcsolatok: francia történelmi irodalom Magyarországról a XV. században; spanyol közlemények Magyarországról; angol—magyar peregrináció; német peregrináció; magyarok Rómában a XVIII. században; svájci—magyar peregrináció kulturális-irodalmi hatása; bolgárok magyarságképe; Burgenland szerepe. Amerikai vonatkozások: Pulitzer József sajtókirály; Finta Sándor szobrász.

A helyi lap a magyarság barátainak világtalálkozójaként értékelte találóan a történelmileg is jelentős tanácskozást, amelynek előadói valamennyien közvetlenül vagy közvetve — Iliá Mihály szavaival élve — azt vizsgálták: mit adtunk a világnak, s mit a világ nekünk? Az átlagember számára is elgondolkoztató lehet, amit a Délmagyarország a két programfüzetből kiolvasható tanulmányról ír: „A kezemben két füzet: az egyik a ma kezdődő hungarológiai kongresszus programját, a másik a résztvevők névsorát tartalmazza. Túlzás nélkül: érdekes olvasmányok. Az előbbiben az lepi meg leginkább a laikust, hogy milyen elképesztően gazdag azoknak a témáknak a tára, amelyekben a magyarok és más népek kapcsolatáról van szó; bárha közismert az utazási tapasztalatokból leszűrt hétköznapi mondás, hogy bárhova megy az ember, a világon, mindenütt talál „ismerősöket”, e programjegyzéket böngészve mégis rácsodálkozunk a kapcsolattörténelmi bizonyosságra: a szellemi termékek áramlásának legfőbb ideig-óraig lehetnek gátjai, a gondolatok egymásra ismerését sem az országok közötti határok, sem a gondolkozók közé állított falak nem tudják megakadályozni. A másik füzetben felsorolt nevek láttán alighanem jogos a büszkeség: a világnak valóban minden szegletében akad tudós elme, aki nek valamivel fölkelteztük a figyelmét mi, magyarok.”

Ezek után indokolt szólni az ünnepélyes megnyitóról, a plenáris előadásokról és a tanulságokról.

A Belvárosi Moziban tartott ünnepélyes megnyitó programja a következő volt: **B o W i c k m a n** svéd nyelvészprofesszor beköszöntője. A konferencia múltfeltáró törekvésével kapcsolatban a következőket nyilatkozta: „Én nyelvész vagyok ugyan, s a társaságot is filológiai társaságnak hívják, de tagjai nemcsak nyelvészek és filológusok, hanem történészek, néprajztudósok és művelődéstörténészek is. Természetesen a politikai értelemben vett történelmekutatás nem a mi feladatunk, de a társaság profiljába az egész magyar és magyarsághoz kapcsolódó művelődéstörténet odatartozik, így lehetetlen lenne a történelemtől elszakadni. Ezt bizonyítják az új európai folyamatok, és az, hogy a hungarológia kutatása akkor lett igazán szabad, amikor a közép- és kelet-európai országok valóban szabadok lettek. A kettő elválaszthatatlan.”

G ö n c z Á r p á d köztársasági elnök ünnepi beszédében személyes vallomásként azt hangsúlyozta, hogy ez a kongresszus közel áll hozzá, majd így folytatta: „Nincs aktuálisabb téma most a magyarság szánára, mint ez. A magyarság nem választút előtt áll. Egy út áll előttünk. Ez a nép, akárcsak a szomszédaink, egy emberöltő alatt két súlyos társadalmi traumát, értékválságot ért meg, egyet 1948-ban, a másikat pedig éppen most, amikor a történelem kényszere alatt változtatunk, belátva lassanként, hogy nincsenek autochton kultúrák, mert még a népi sem az. Elmenni a világba, majd visszaérkezni onnan, elhozni a világ rólunk alkotott képét, a magyarság önismerete szempontjából létkérdés.”

L i p p a i P á l, Szeged polgármestere a város polgárai és képviselőtestülete nevében köszöntötte az egybegyűlteket.

R ó n a - T a s A n d r á s, az egyetem rektora előadásnak is beillő bevezetőjében többek között ismertette személyes magyarságképét. Elmondta: Európát kulturális izoglosszák kötik össze, melyek kulturális vonalak, s az európai kultúra jelképes térképén afféle szabásmintaként képzelhetők el, mint amikor sok-sok ruha szabásmintáit fektetik egymásra. A magyarság nem más, mint az európai izoglosszák egy egyedi, össze nem téveszthető szerkezete, amelyből csak egy van. A magyarság az egyetemes kultúra egy objektív formája. S természetesen nemcsak ez. A magyarság vállalás is, s mint ilyennek, jelentése van, akkor szükséges érteni és megérteni egymást. — E megértésre — azt hiszünk — soha nem volt nagyobb szükség, mint éppen napjainkban. Ez lehetne talán a legáltalánosabb üzenete a kongresszusnak egész népünk számára.

A plenáris ülésen — az első nap délutánján — négy előadás hangzott el, három téma előadói külföldön élők voltak, egy előadó volt hazai, ez az arány is jelez valamit abból a gesztusból, amit a szervezők helyesen juttattak kifejezésre!

1. Erdélyiek peregrinációja a középkorban és a korai újkorban: **S z a b ó M i k l ó s — T o n k S á n d o r**;

2. Magyar—cseh kulturális kapcsolatok az államalapítástól a XIX. század közepéig: **R i c h a r d P r a ž á k**;

3. A szemiotikai szövegtan mint határtudomány (Szövegtani kutatás magyar szociokulturális háttérrel): **P e t ő f i S á n d o r J á n o s**;

4. Újkori migrációs folyamatok az Alföldön és a népi kultúra alakulása: **P a l á d i K o v á c s A t t i l a**.

Önismeretünk tudománya a hungarológia, amint azt **K r i s t ó G y u l a** történészprofesszor kifejtette nyilatkozatában: „Ez a fogalom tipikusan a huszadik század szülötte; magyarságtudományt jelent, pontosabban azokat a szakágakat, amelyek népünk múltjával, jelenével, valamennyi életmegnyilvánulásával foglalkozik. A magyarságtudomány a húszas években kezdett kialakulni. . . Tudomásom szerint a *hungarológia* szót először Németh László írta le 1934-ben. . . A hungarológia az egyik legkésőbbben megjelent etnikus tudományág. Szinte mindegyik nép rendelkezik a mienkhez hasonló diszciplínával. A nagy nemzeteknél már a múlt században megjelent e szakág. Valamenny-

nyire jellemző, hogy a nyelvből nőtt ki, például a germanisztikából, rómanisztikából vagy a finnugrisztikából. Kezdetben éppen a nyelvészeti jellege miatt az eredetet vizsgálta, ki, melyik nép honnan jött. Ám a nyelvészetből hamarosan átváltozott az önismeret tudományává. . . . az Európa-házba tartó népek csak teljes egyetértésben élhetnek. Ehhez segítség a magyarságtudomány is" (Magyar Nemzet 1991. aug. 14.).

A kongresszus szerepéről és jelentőségéről **Borbándi Gyula** a következőket írta: „A szegedi hungarológiai kongresszus tudományos értéke majd csak akkor lesz felmérhető, ha megjelenik az elhangzott előadások és felszólalások szövege. Akkor derül ki, hogy a feltárt új adatokból, megközelítésekből, kutatási eredményekből mi az, amit mások is hasznosíthatnak. Arról viszont már a bizonyosság erejével lehet szólni, hogy a résztvevők közötti új kapcsolatok vagy a régi kapcsolatok felújítása, illetve további ápolása mindenképpen termékenyítő hatással lesz egy-egy diszciplína vagy a tudományos együttműködés fejlődésére.”

A gazdag programú konferencián 14 szekcióban általában 12–12 előadás hangzott el, tehát összesen hozzávetőlegesen 170–180 témáról szóltak az előadók. Emellett még két fontos eseményre is sor került:

Egyik annak a tervezetnek a megvitatása, amely „A hungarológia intézményrendszerének és hazai háttérbázisának megújítása és feladatai” címet viselte. Ebben a nyolcoldalas tervezetben a mai helyzetről a következő megállapítás olvasható: „A magyar kultúra külföldi népszerűsítése, Magyarország és a magyar etnikum külföldi képének formálása, a külföldi magyar oktatás és tudományos kutatás, valamint a kisebbségben és szórványban élő magyarok oktatási és kulturális ügyeinek Magyarországról történő segítése, támogatása bonyolult, gyakran egymásba fonódó szövevényt alkotnak.” Ebben a bonyolult helyzetben kellene rendet teremteni: megszüntetni az átfedéseket, segíteni, hogy a rokon intézmények munkája ésszerűen kapcsolódjék egymáshoz, megszabadulni a bürokratikus kötöttségektől, végül maximálisan arra törekedni, hogy a rendelkezésre álló anyagi erőforrások ésszerűen, összehangoltan kerüljenek felhasználásra.

A másik a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlése, amelynek fontos feladata volt az egyesület ügyeinek megbeszélésén kívül az új vezetőség megválasztása is. Tájékoztatásul itt most csak az elnök és a főtitkár személyében történt változásról adunk hírt: az új elnök **Rákos Péter** (Prága) lett, az új főtitkár pedig **Jankovics József** (Budapest) lett.

A krónikás — személyes tapasztalata alapján — arra a megállapításra jutott, hogy az ötnapos rendezvény igen jelentős helyet foglal el hazánk és népünk történetében még akkor is, ha erről az átlag állampolgár nem is szerezhetett kellő tájékoztatást. Mi is történt Szegeden? Tartalmában tovább tisztázódott a hungarológia fogalomköre, kezdenek kialakulni a fogalmon belül a helyes arányok nyelvészeti, irodalom, történelem és néprajz vonatkozásában, még akkor is, ha a krónikás Babbitssal érte egyet azt vallja: „A magyar nyelv közeg és vezető, melyben a magyarság eleven lelki árama továbblétezik.” Továbbá a munka- és intézményrendszer szervezeti kereteit segítette megtalálni a megvitatott tervezet alapján, hozzájárulva ezzel annak véglegesítéséhez. Ezeknek ismeretében és tudatában lehet hozzálátni a további munkához kinek-kinek itthon és külföldön annak a közös célnak az érdekében, amelyet egyszerűen csak így lehet megfogalmazni: a magyarság európai jövőjének építéséhez, nemzeti kultúránk, etnikai jellegünk szilárdításához.

A folyamat következő állomása — a IV. hungarológiai kongresszus, helyszíne Róma—Nápoly, időpontja 1996, a magyar államiság kezdetének 1100. évfordulója, amely egyben a kongresszus központi témáját is kínálja: A magyar kultúra és a kereszténység.

Graf Rezső

II. dialektológiai szimpozion. Szombathely, 1987. augusztus 24–26. Szerkesztette: Szabó Géza. VEAB Veszprém, 1990. 239 oldal

1. A legújabb kori magyar dialektológiai tanácskozássokról, a szombathelyi dialektológiai szimpozionokról vagy szimpóziumokról (a szóra l. NyelvmKk. 2: 810) fontosságuknak megfelelő híradások tudósítanak szakfolyóiratokban (l. Molnár Zoltán Miklós: MNY. 1982: 114–6 és 1988: 368–9; Sebestyén Árpád: MNYj. 1984–85: 231–5; Kiss Jenő: Nyr. 1981: 508–9 és 1987: 379–80). Az első szombathelyi dialektológiai szimpozion (1981.), illetőleg az előadásokat tartalmazó kötet (DialSzimp. I., 1982.) pozitív hatása máig érzékelhető a vonatkozó kutatásokban. A véleménycseréknek, az együttgondolkodásnak, a tárgyilagos tudományos vitáknak a haszna itt is fényesen igazolódott. Csak megismételni tudom azt a korábban megfogalmazott közóhajt: remélhetőleg rendszeressé válnak ezek a dialektológiai tanácskozások (Nyr. 1987: 380).

Most az 1987-ben tartott második tanácskozás előadásainak megjelenté kínál alkalmat a mai hazai dialektológiát foglalkoztató több fontos kérdés érintésére. E tanácskozás anyaga a címlap tanúsága szerint 1990-ben, valójában azonban 1991 végén jelent meg úgy, hogy 1992 januárjában kaptuk kézhez a kötetet. Későinek azért érezzük a megjelentést, mert az első kötet annak idején példás gyorsasággal jelent meg, illetőleg mert — éppen az I. kötet hatásának az ismeretében — jó lett volna, ha az előadások nem három és fél év múltán kerültek volna csak be a tudomány vérkeringésébe. A két tanácskozás anyagának egybevetése jól mutatja, hogy néhány év alatt is módosult a magyar dialektológia: a klasszikus dialektológia módszerei és témái mellett a szociolingvisztikai közelítésmód, a nyelvhasználat kommunikatív szemlélete, a modern beszélt nyelvi kutatások bizonyos eljárásai s a regionális változásvizsgálatok differenciáltabb megközelítése is egyre határozottabban jelentkezik. Bizonyos vagyok abban, hogy erre a kötetre is sokszor hivatkozunk majd. A kiadvány hírértékét növeli, hogy a dialektológia olyan kiválóságainak az előadásait is tartalmazza, aminő Benkő Loránd, Deme László, Hutterer Miklós, Imre Samu, Kálmán Béla és Végh József.

2. A szerkesztőnek, Szabó Gézának az előszavát s a nyitás—hozzászólások—zárás rövid összefoglalását nem tekintve 27 előadást tartalmaz a kötet. Némelyik, így például Benkő Loránd vitaindító előadása (Az élő nyelv területisége és szociolingvisztikája: 9–20), vagy Végh Józsefnek a tudománytörténeti áttekintése (Nyelvjáráskutatásunk eredményei, gondoljai és feladatai: 173–89) önmagában is joggal igényelne részletes bemutatást. Mégsem a tanulmányonkénti ismertetést választom, hanem a tematikus bontást követem.

A nyelvjárások változása, köznyelv felé közeledése a dialektológiai irodalom agyoncsépelet közhelye. A korábbi prognózisoknak azonban ellentmondanak bizonyos újabb adatok. A nyelvjárások kihalását jósló megjegyzésekkel szemben áll például Hutterer megállapítása: „a nyelvjárások nem halnak ki, csak módosulnak” (31). Meglepőnek tetszhet sokak számára, hogy több mai kutató is azt állítja, vannak még (mindig) Magyarországon csak nyelvjárásban beszélő emberek (Szabó Géza 49, 52; N. Markó 108; Sajtos 212; magam is ismerek néhányat). Ennek ismeretében csak egyetérteni lehet Benkő azon véleményével, hogy a nyelvjárási alapréteget ma is meg lehet találni (10–11). A változásvizsgálat, amely sürgős feladatként, egyik központi teendőként az 1981-es tanácskozáson fogalmazódott meg, 1987-ben is terítéken volt. Im már azonban letisztultabb formában, kritikusabban, a nyelvjárások és a regionális köznyelviség hangsúlyozott s a gyakorlatban is alkalmazott együttes szemléletének a jegyében. Benkő Loránd szólt a klasszikus tematikájú nyelvjáráskutatás változatlan időszerűsége mellett (10). Ez azért is üdvöz-

l endő, mert elhangzottak s elhangzanak olykor vélekedések, amelyek a regionális nyelvi állapotnak s a dialektológia feladatkörének nem kellő alaposágú ismeretében fogalmazódva bizony félreinformálnak (például: nyelvjárások már alig vannak, éppen ezért nem érdemes velük foglalkozni; a hagyományos dialektológiai tematikák tudományos szempontból nem fontosak). A hagyományos, a rég(ebb)től műveltnek és az újnak — módszernek és témának — az egymás mellett élése a társadalomtudományokban is — vagy azokban különösen is — természetes. A beszélt nyelvi kutatások ma — örvendetes módon — föllendülőben vannak (l. Wacha 121—9 és Kassai 139—41). Ezzel kapcsolatban érdemes Imre Samu véleményére hivatkozni, aki szerint a nyelvjáráskutatás „már eleve és szükségszerűen beszélt nyelvi vizsgálat volt” (5), illetőleg, hogy a ma folyó élőnyelvi kutatások lényegében ennek, illetőleg az atlaszgyűjtésnek a tapasztalataiból nőttek ki (uo.). Az előbbi megállapításhoz nem fér kétség, az utóbbihoz annyit jegyzek meg, hogy a mai hazai élőnyelvi kutatások egy részének a módszer- és tematikabeli forrása, ihletője és mintája nem hazai tapasztalatok, hanem külföldi, elsősorban angolszász eredmények, gondoljunk a Nyelvtudományi Intézetben Kontra Miklóstól vezetett kutatásokra (e megállapítás természetesen tényrögzítés csupán, nem értéktétele).

A regionális köznyelvi kutatások a hetvenes évek derekán, sőt végén is sokat ígérőnek mutatkoztak. Az eddigi eredmények nem felelnek meg az elvárásoknak (Végh 186). Nem véletlen, hogy egyik előadásnak sem kizárólagos tárgya valamely település vagy tájegység regionális köznyelvisége. Aki ugyanis szóba hozta e kérdéskört, mind a változatok elkülönítésének a nehézségeit hangsúlyozta (Imre Samu 5; Hutterer 31; T. Károlyi 205; P. Lakatos 220). A nyelvjárási anyag több irányú felhasználhatóságának hangsúlyozása (nyelvtörténet, településtörténet, néprajz, idegen nyelvi hatások stb.) több okból is helyénvaló (Benkő 10). Egyrészt mert ez a nyelvjárási anyag felhasználására ösztönözhet, másrészt, mert módosíthatja azt a még ma is föl-fölbukkanó tévhitet, hogy a nyelvjárástan nem egyéb, mint befelé forduló, öncélú tudományág. Azt, hogy a magyar nyelvatlasz óriási anyaga mennyire kiaknázatlan, többen is szóvá tették, a kötetben Benkő szól róla hangsúlyozottan (13, 15). Az igazsághoz az is hozzátartozik, amit úgyszintén Benkő fogalmaz meg: a nyelvatlaszosok többet tehettek volna e téren (13; e kritika legkevésbé Imre Samut, illetőleg — a sorban másodikként — Benkő Lorándot illetheti). A kommunikációs szempontoknak a dialektológiában való alkalmazása, tehát a nyelvhasználatnak a maga bonyolult összetettségében való vizsgálata (Hutterer 31, 33; Kiss Jenő 37), a szocilingvisztikai szemlélet érvényesítése (Imre Samu 3; Szabó Géza 50; Deme László 113; Kontra Miklós 133; Váradi Tamás 144; Bokor József 163; Végh József 187; T. Károlyi 203; P. Lakatos 219) egyre inkább teret nyer. A modern beszélt nyelvi kutatások újabb módszereiről is olvashatunk: az angolszász területen jól ismert elicitációs vizsgálatról (Kontra 132) és az ún. gyors és anonim tesztelésről (Váradi 145). Az előbbiről azt írja Kontra, hogy „a magyar nyelvészeti szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen” (i. h.). Nem az; l. Nagy Ferenc: A képzőproduktivitás kísérleti vizsgálata. NyK. 1972: 209—17, Kvantitatív nyelvészet. Tankönyvkiadó. Bp., 1972. ELTE BTK. 50; Kiss Jenő: NytudÉrt. 69. sz. Bp., 1970. 7—8.

Magyarországon jó ideje már beszélt nyelvi egységesülési folyamat zajlik, s ebben az utóbbi évtizedekben fölgyorsult folyamatban valamennyi beszélt nyelvi változat részt vesz a nyelvjárásoktól a köznyelvig. Ezért a beszélt magyar nyelv adekvát leírása föltételezi a teljes beszélt nyelvi kontinuum számbavételét. Úgy vélem, a dialektológiai tanácskozás e tekintetben is jó jelzést adott azzal, hogy teret adott a regionális nyelvváltozatokkal kölcsönhatásban lévő sztenderd bizonyos — regionális nyelvi hatásokkal is magyarázható — jelenségeinek a vizsgálatára (l. Deme, Wacha, Kontra, Kassai és Váradi tanulmányát: 113—54). A tömegtájékoztató eszközök nagy nyelvi hatása jól ismert. Kevésbé ismerjük azonban azokat a körülményeket, amelyek a rádió és a televízió

munkatársainak a nyelvi stílusát alakítják. Ezekről is szól — történeti visszatekintéssel — szociolingvisztikai megközelítésben Deme László (113—8).

A tapasztalatok igazolják, hogy a nyelvhasználat nem tagolódik olyan határozottan a korosztályok szerint, ahogy az korábban mutatkozott (Szabó Géza 50). A nők általában innovatívabbak nyelviileg, ezt bizonyítja, hogy körükben többen kettősnyelvűek (diglottak), mint a férfiak körében (Szabó Géza 52). A tanulmányok egy része hangtani kérdésekkel (Molnár Zoltán Miklós 89; Fitos Amália 95; N. Markó 109; Sajtos 213; P. Lakatos 220), másik része szókészletekkel foglalkozik (jövényszavakkal: Guttman 79; Vörös Ottó 169, lexikográfiaiakkal Szabó József 191; egy családon belüli szókinccsel Bokor 163, érintőlegesen mások is). Mondattani tanulmány csak egy van (A. Kolláth 101), s egy foglalkozik az adatközlőtípusok közül a beszédkényszeresnek nevezettel (N. Markó 107). A somogyi ő-zés külön tanulmány tárgya (Király 55), miként a városi nyelvjárások kérdésköre is (Balogh 197). Balogh Lajos a városok nyelvhasználatának a vizsgálatát sürgetve azt hangsúlyozza, hogy e vizsgálatokra a nyelvjárások vizsgálata mellett és nem helyett van szükség (200). A nyelvi regionalitás szintjének mérésére egy olyan kísérlet született, amely korábbi adatok alapján rekonstruált nyelvjárási rendszerhez viszonyítja a mai adatokat (T. Károlyi Margit 205). Helyhiány miatt a szerző nem mutat-hatta be részletesen eljárás módjának részleteit, ezért van az, hogy több kérdés is föl-merül az olvasóban, például: hogyan hozta közös nevezőre az eltérő időpontból származó s esetleg nem is egybehangzó — mert például variálódó — nyelvjárási adatokat? Ha ada-tai régebbiek (például: nyelvatlasz), akkor rekonstruált rendszere eleve régiesebb lesz, mintha újabb adatok (például: saját korábbi gyűjtései) alapján rekonstruált volna. A mai nyelvjárási szint eleve nyelvjárásiatlanabb lesz, minél korábbi adatok alapján rekon-struáljuk a korábbi „rendszer”. Azaz: a mai nyelvjárási szint mértékét nagyrészt a rekonstruált „rendszer” regionalitásfoka határozza meg, ez viszont a források korának, minőségének, mennyiségének, megbízhatóságának a függvénye. Minthogy pedig e tekintetben nyelvjárásaink között igencsak nagyok az eltérések, az egybevető vizsgálatokban aligha jut széles körű alkalmazáshoz. A nyelvatlasz adatai alapján megállapítható nyelv-járási szint (nem nevezném ezt rendszernek) és a mindenkori mai nyelvjárási szint össze-vetésére azonban alkalmas. Ha tehát különböző nyelvjárásokban egyazon időben végez-zük el a vizsgálatot, tehát vetjük egybe a nyelvatlasz adatait a mindenkori maiakkal, akkor a vizsgált nyelvjárások mai regionalitásfoka is egybevethető, s megállapítható a regionalitásfokukban bekövetkezett változások eltérő mértéke is.

Benkő Loránd szól a kéziratban heverő Csángó Nyelvatlasz és a Mezőségi Magyar Nyelvatlasz értékeiről s velük kapcsolatos kötelességeinkről (19): ha megjelenhetnének, „szenzáció volna a magyar nyelvjáráskutatás történetében” — írja. Amikor ismertetése-met gépelem, az előbbinek a hazai megjelentetése küszöbön áll! Az Európai Nyelvatlasz-ról Kálmán Béla előadását olvashatjuk (24—6). A második dialektológiai tanácskozás sem múlt el a testvértudományra, a néprajzra való kitekintés nélkül: Juhász Dezső a Szolnok megyei néprajzi atlasz dialektológiai tanulságait ismerteti (69—79; l. még Benkő 14; Végh 185).

Kiss Jenő

Szemle

Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből (Ismerteti: Szabó József).....	219
Studia in honorem Gy. Lakó oblata (Ismerteti: Kálmán Béla)	222
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Ismerteti: Kincses Kovács Éva)..	225
Z. Szabó László–Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek huszonöt éve (Ismerteti: Szende Aladár)	228
Kontra Miklós és Váradi Tamás (szerk.): Studies in Spoken Languages (Ismerteti: Szende Tamás)	233
Balázs Géza (szerk.): Hagyomány és újítás a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban (Ismerteti: Büky László)	237

A nyelvőr hírei

Szathmári István: Benkő Loránd hetvenéves	240
Szabó József: Deme László hetvenéves	245
S. Hámori Antónia: <u>Farkas Vilmos</u>	247
Balázs Géza: Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tevékenysége 1991-ben	248
Graf Dezső: III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus	250
Kiss Jenő: II. dialektológiai szimpózium	254
A Magyar Nyelvőr 1991. évi, 115. évfolyamának tartalomjegyzéke (Összeállította: Balázs Géza)	

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egy évre 230 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Piarista köz 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban.

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László* és *Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimasztár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán* és *Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821+822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájsztár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft
- Petőfi-sztár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin*, *Szabó Dénes*, *Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, fűzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságsszövegek szerkesztési és stflustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelvöldrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes* és *Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft
- Akadémiai kislexikon I. A—K. Akadémiai Kiadó, 1989. 1047 oldal, 495,— Ft; II. L—ZS 979 o., 590,— Ft
- Papp Ferenc*: Alkalmazott nyelvtudomány. Akadémiai Kiadó, 1989. 35 oldal, 16,— Ft
- Deme László—Fábián Pál* (szerk.): Helyesírási kéziszótár. Akadémiai Kiadó, 1988. 687 oldal, 140,— Ft
- Rác Endre*: Az egyeztetés a magyar nyelvben. 1991. 180,— Ft
- Szemere Gyula*: A Magyar Nyelvőr 70—100. évfolyamának mutatója. 1991. 280,— Ft